

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN'I KERİM'DE HİTAP ŞEKİLLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Mehmet Selim NAZ

Danışman

Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK

VAN – 2010

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	2
3. ARAŞTIRMANIN METODU.....	3
4. HİTABIN TANIMI.....	3
5. KUR'ÂN HİTABININ KEYFİYETİ.....	4
6. KUR'ÂN HİTABININ İÇERİĞİ.....	7
6. 1. TEVHİT.....	8
6. 2. NÜBÜVVET.....	9
6. 3. HAŞR.....	10
6. 4. ADALET.....	11
I. BÖLÜM.....	12
1. KUR'ÂN HİTABININ DİL VE ÖNEMİ.....	12
2. KUR'ÂN HİTABININ BELAĞÎ YAPIDAKİ YERİ.....	14
2. 1. ÜSLÛBU.....	15
2. 2. PEYGAMBER TARAFINDAN DEĞİŞTİRİLEMESİ.....	16
3. KUR'ÂN HİTABININ TEMEL ÖZELLİKLERİ.....	17
3. 1. MUHATABIN DURUMUNU GÖZETMESİ.....	17
3. 2. UYGUN YER VE ZAMAN SEÇMESİ.....	18
3. 3. AKLA ÖNEM VERMESİ.....	18
3. 4. ESKİ BİLGİLERİ SORGULATMASI.....	19
3. 5. HOŞGÖRÜYÜ YUMUŞAK SÖZÜ TERCİH ETMESİ.....	20
3. 6. KOLAYLIĞI TERCİH ETMESİ.....	21
3. 7. MÜJDELEMİYİ ÖNEMSEMESİ.....	22
3. 8. UYARMAYI ÖNEMSEMESİ.....	22
3. 9. ÖNCELİKLERİ TESBÎT EDİP ÇÖZMESİ.....	24
3. 10. TEKRARLARA YER VERMESİ.....	24
3. 11. SORU- CEVAP YÖNTEMİNİ KULLANMASI.....	25

3. 12. TARTIŞMA ÜSLÛBUNU ÖNEMSEMESİ.....	26
3. 13. KISSALARI KULLANMASI.....	27
3. 14. MESEL VE TEMSİLE ÇOKÇA YER VERMESİ.....	28
3. 15. TASVİRE SIKÇA YER VERMESİ.....	29
2. KUR'ÂN HİTAPLARININ KELAM OLMA ÖZELLİĞİ	31
2. 1. SELEF ÂLİMLERİNE GÖRE KELÂM SIFATI.....	32
2. 2. MU'TEZİLE MEZHEBİNE GÖRE KELÂM SIFATI.....	32
2. 3. EHL-İ SÜNNET KELÂMCILARINA GÖRE KELÂM SIFATI.....	33
3. KUR'ÂN HİTAPLARININ FIKİH ÜSÛLCÜLERİ AÇISINDAN TASNİFİ.....	34
3. 1. TEKLİF HİTABI.....	36
3. 1. 1. İKTİZÂ HİTABI	36
3. 1. 2. TAHYÎR HİTABI	37
3. 2. TEKLİF HİTABININ KISIMLARI.....	37
3. 2. 1. VÂCİB.....	37
3. 2. 2. MENDUP.....	38
3. 2. 3. HARAM.....	38
3. 2. 4. MEKRUH.....	39
3. 2. 5. MUBAH.....	39
3. 3. VAD' HİTABI.....	40
3. 4. VAD' HİTABININ KISIMLARI.....	40
3. 4. 1. SEBEB.....	40
3. 4. 2. ŞART.....	40
3. 4. 3. MANİ'.....	41
3. 4. 4. SAHİH VE BÂTIL.....	41
3. 4. 5. AZÎMET VE RUHSAT.....	41
3. 4. DİĞER HİTAPLAR.....	42
3. 4. 1. ALLAH'IN KENDİ ZÂT VE SIFATLARIYLA İLGİLİ HİTAPLARI.....	42
3. 4. 2. ALLAH'IN YARATTIĞI CANSIZ CİSİMLERLE İLGİLİ HİTAPLARI.....	43
3. 4. 3. ALLAH'IN TALEB, TAHYÎR VE VAD' ŞEKLİNDE OLMAYAN MÜKELLEFLERİN FİİLLERİ İLE İLGİLİ HİTAPLAR.....	43
3. 4. 4. ALLAH'IN YARATILMIŞ ŞEYLERİ KENDİSİNİN YARATTIĞINA DAİR HİTAPLARI.....	43
3. 4. 5. ALLAH'IN MÜKELLEFLERİ KONU EDİNER HİTAPLARI.....	44
II. BÖLÜM.....	44
1. KUR'AN'I KERİM'DE HİTAP ŞEKİLLERİ.....	44
1. 1. UMUMUN KASTEDİLDİĞİ ÂMM HİTAP.....	46

1. 2. HUSUSUN KASTEDİLDİĞİ HASS HİTAP.....	48
1. 3. UMUMUN KASTEDİLDİĞİ HASS HİTAP.....	50
1. 4. HUSUSUN KASTEDİLDİĞİ ÂMM HİTAP.....	54
1. 4. 1. ÂYET SONUNDA GELEN TAHSİS.....	56
1. 4. 2. ÂYET BAŞINDA GELEN TAHSİS.....	57
1. 4. 3. BAŞKA BİR ÂYETTEN ALINAN TAHSİS	57
1. 5. BÜTÜN İNSANLARA YAPILAN İLK HİTAP.....	58
1. 6. CİNS'E HİTAP.....	60
1. 7. NEV'E (ÇEŞİT, TÜR) HİTAP.....	62
1. 8. ÖZEL BİR ŞAHSA HİTAP.....	63
1. 9. ÖVGÜ HİTABI.....	64
1. 10. ZEM (YERME) HİTABI.....	67
1. 11. ŞEREF VERME HİTABI.....	69
1. 12. İHANE (HAKARET) HİTABI.....	69
1. 13. ALAY ETME HİTABI.....	70
1. 14. TEKİL SİĞASI İLE ÇOĞULA HİTAP.....	72
1. 15. ÇOĞUL SİĞASI İLE TEKİLE HİTAP.....	74
1. 16. TESNİYE LAFZIYLA TEKİL VE ÇOĞULA HİTAP.....	76
1. 17. TEKİL LAFZIYLA TESNİYEYE HİTAP.....	76
1. 18. ÇOĞUL LAFZIYLA TESNİYEYE HİTAP.....	77
1. 19. TEKİLDEN SONRA ÇOĞULA HİTAP.....	78
1. 20. ÇOĞULDAN SONRA TEKİLE HİTAP.....	78
1. 21. BAŞKASI KASTEDİLDİĞİ HALDE AYN'E HİTAP.....	78
1. 22. BELLİ BİR ŞAHIS KASTEDİLDİĞİ HALDE UMUMA HİTAP.....	81
1. 23. BELLİ BİR KİMSE KASTEDİLMİYEN UMUMİ HİTAP.....	81
1. 24. İBRET ALMA HİTABI.....	81
1. 25. ŞAHSA HİTAPTAN SONRA HİTABI BAŞKASINA YÖNELTMEK.....	83
1. 26. TELVİN (ÇEŞİTLİLİK ARZEDEN) HİTABI	83
1. 27. CANSIZLARA AKILLIAR GİBİ HİTAP.....	84
1. 28. TEHYİC (TAHRİK) HİTABI.....	85
1. 29. İĞDAB (ÖFKELENDİRME) HİTABI.....	86
1. 30. CESARETLENDİRME VE TEŞVİK ETME HİTABI.....	88
1. 31. TEKVİN HİTABI.....	89
1. 32. SAKINDIRMA HİTABI.....	90
1. 33. TENFİR (NEFRET ETTİRME HİTABI	91
1. 34. ŞEFKÂT VE ACIMA HİTABI.....	91
1. 35. SEVDİRME HİTABI.....	92
1. 36. ACİZ BIRAKMA HİTABI.....	92
1. 37. ÜZÜNTÜ VE HASRET HİTABI.....	93
1. 38. YALANLAMA HİTABI.....	94
1. 39. ONURLANDIRMA HİTABI.....	94
1. 40. OLMAYAN BİR ŞEYE HİTAP.....	95

2. HZ. PEYGAMBER (S.A.S.) ŞAHSINDA BÜTÜN MUHATAPLARA YAPILAN HİTAPLAR.....95

2. 1. EMİR İÇEREN HİTAPLAR.....	96
2. 2. İKÂZ İÇEREN HİTAPLAR.....	98
2. 3. TESELLİ İÇEREN HİTAPLAR.....	101
2. 4. HATIRLATMA İÇEREN HİTAPLAR.....	102
2. 5. TAVSİYE İÇEREN HİTAPLAR.....	103
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	105
KAYNAKÇA.....	108
ÖZET (TÜRKÇE).....	113
ÖZET (İNGİLİZCE).....	114

ÖNSÖZ

İlk insan Hz. Âdem'den günümüze kadar bütün insanlar, ilahi hitaba muhatap olmuşlardır; bu hitap, ilk günden itibaren insana yol gösterici bir görev üstlenmiştir. Ancak tarihin bazı dönemlerinde bu hitap, insanlar tarafından unutulmuş veya değiştirilerek kesintiye uğramıştır.

Kur'ân'ı Kerim indirilmeden önceki dönemde de böyle bir durum söz konusu olmuştur. Hz. İsa (a.s), ile yenilenen vahiy, Hz. İsa'dan sonra gelen insanlar tarafından tahrif edilmiştir. Diğer taraftan Hz. Muhammed (s.a.s.) peygamberlik ile görevlendirileceği Mekke'de ise putlara tapan, ahirete inanmayan bundan dolayı hiçbir ahlakî sınır tanımayan, insanî değerleri alt üst eden, bir toplum bulunmaktaydı.

Bu toplumda insan, hak ettiği değeri bulamıyordu. Güçlü olan her zaman haklı oluyor; güçsüzü eziyordu. Mazlum, feryadına imdat bulamıyordu. Kız çocuklarını diri diri toprağa gömölüyordu. Akrabalık ve komşuluk hakları gözetilmiyordu. Kadınlara kötü davranılıyordu. Zor kullanılarak başkalarının mallarına el konuyordu. İnsanları kaçırılıp esir olarak satılıyordu. Sürekli savaşlar yapılıyor ve kan dökölüyordu.

İnsana değer veren Allah (cc), insanlığı bu zilletten kurtarmak için Hz. Muhammed (s.a.s.) vasıtası ile insanlığa yeniden hitap etmiştir. Bu hitap ile , bir yerde Allah, insanlığın yardımına koşmuştur. Böylece insanlar sorunlarını ilahi vahyin yol göstericiliğinde bir bir çözmeye başlamışlardır. Bunun neticesinde de insan olmanın farkına bir kez daha varmışlardır.

Kur'ân'ı Kerim, Allah'ın her insana ayrı ayrı hitabıdır. Bundan dolayı seviyesi ne olursa olsun Kur'ân'ı Kerim'i okuyan her insan, onda kendisini bulmalıdır. Ancak bunun için hitap ve hitap şeklinin bilinmesi gerekmektedir. Hitap şekilleri konusunda ise yeteri kadar çalışma bulunmamaktadır.

Hitap şekilleri konusundaki bu çalışma eksikliğini az da olsa gidermek için, Hitabın asıl gayesi nedir? Allah (cc), insana hitap ederken hangi hitap şekillerini kullanmıştır? Kimlere nasıl hitap etmiştir? gibi soruları kendimize sorduk ve bu soruların hitabın, muhataplar tarafından anlaşılması açısından önem arz ettiğini düşündük. Böylece bu soruların anlaşılmasını amaçlayan bu çalışmamızın gerekli olduğuna kanaat getirdik.

Temel İslami kaynaklara dayanılarak ortaya konulan bu çalışmamız, giriş ve iki bölümden meydana gelmiştir. Giriş bölümünde, araştırmanın konusu ve önemini, araştırmanın amacını, araştırmanın metodunu izah etmeye çalıştık. Ayrıca yine giriş bölümünde hitabı anlamamıza yardımcı olacak temel bilgiler niteliğindeki hitabın tanımını yapmaya ve hitabın mahiyetini ile içeriğini açıklamaya çalıştık.

Yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi Kur'ân'î hitabın amacı insanların huzur ve mutluluğu olunca, hitabın içeriği önem kazanmaktadır. Hitabın ilk hedefi insanları bir tek Allah inancına ulaştırmaktır. Tevhid de hitabın temel içeriğini oluşturmaktadır. Bu hitabı insanlara ulaştırmak için peygamberlere duyulan ihtiyaç nübüvvetin hitabın ikinci temel içeriğini oluşturmaya neden olmaktadır. İnsanların öldükten sonra dirilip yaptıklarının hesabını görececek olmaları adaleti ve haşri temel içeriğe dâhil etmektedir.

İlk bölümde, öncelikle hitabın temel unsuru dili, hitabın Belaği yapıdaki yerini incelemeye çalıştık. Bir iletişim aracı olarak dilin önemi büyüktür. Dil, hitabın muhatap tarafından anlaşılmasını sağlayan en önemli unsurdur. Hitapta kullanılan dilin, zengin bir dil olması hitaba da ayrı bir zenginlik kazandırmaktadır. Bir sözün belîğ olması edebi açıdan kusursuz olması demektir. Kur'ân'daki hitapların Belağat ilmi açısından ne ifade ettikleri konumuzla doğrudan bağlantılıdır. Bundan dolayı burada hitabın Belaği yapıdaki yerini araştırma ihtiyacını hissettik.

Yine ilk bölümde hitabın temel özelliklerini genel itibari ile incelemeye çalıştık. Bu bölümde ayrıca hitap şekillerinin daha iyi anlaşılması için, hitabın kelimcılar ve fıkıh usulcülerini tarafından nasıl anlaşıldığını ifade etmeye gayret ettik.

İkinci bölümde ise, insanlığa yapılan ilk hitabı ve çalışmamızın temel konusu olan Kur'ân-ı Kerim'de hitap şekillerini ile Hz. Peygamber (s.av.) şahsında bütün muhataplara yapılan genel hitapları incelemeye çalıştık. Bu çalışmamda yardımlarını benden esirgemeyen danışman hocam sayın Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK Bey'e ve bütün meslektaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet Selim Naz

Midyat-2010

KISALTMALAR

a.g.d.	: Adı geçen dergi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen meâl
a.y.	: Aynı yer
a.s.	: Aleyhi's Selam
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bkz.	: Bakınız
b.	: Bin
c.c.	: Celle Celâlühü
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviri
Terc.	: Tercüme
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.z.	: Hazreti
MÜİFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
md.	: Madde
ö.	: Ölümü
r. a.	: Radiyallahü Anhü
s. a. s.	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem
s.	: Sahife
sad.	: Sadeleştiren
TDİB.	: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ts.	: Tarihsiz
Thk.	: Tahkîk
vd.	: Ve devamı
v.	: Vefatı
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Kur'ân'ı Kerim, Cenâb'ı Hakkın, Peygamberimizin şahsında ve onun vasıtası ile indiği günden (geçmişte yaşamış,) günümüze (yaşayan) ve kıyâmete kadar da yaşayacak olan bütün insanlara hitabıdır. Bu hitap muhataplarına kendi varoluş şartları hakkında genel anlamda bilgi verdiği gibi, aynı zamanda onları bazı fiilleri yapmaya ve bazılarından da uzak durmaya yöneltmektedir.¹

Kur'ân-ı Kerim, bütün insanlığı muhatap alan, insanların hidâyeti için gönderilen, insanlara dünya ve ahiret saadetini sağlamak için reçeteler sunan ve ilahi irade ile indirilen vahye dayalı bir kitaptır. Kur'ân'ı Kerim'i bir bütün olarak incelediğimiz zaman Kur'ân'daki hitapların kimileri Hz. Peygamber'e, kimleri onun dışındakilere kimi hitapları da (varlıklara ve) her ikisini birden muhatap alan hitaplar olduğunu görürüz.

Kur'ân'ın çok çeşitli ve zengin olan anlatım şekillerinden birisinin hitap olduğu kuşkusuzdur. Kur'ân bu hitaplarla çeşitli gayeler gütmüştür: Muhataplarını ikaz etmek, kalplerini ve akıllarını kemale erdirmek, ibadet ve muâmelâtta yol gösterici olmak vb. Böylece ortaya koyduğu temel kaide ve öğütleri ile muhataplarını cehalet karanlıklardan hidayetin aydınlığına çıkarmaktadır. Ancak Kur'ân'ın hitaplarla vermek istediği mesajları herkes eşit düzeyde anlamamaktadır. Bu da kimi zamanlarda büyük manevi kayıplara neden olmaktadır (hayatı adına çok büyük bir kayıptır). Bu kaybın giderilmesi adına insanın muhatap olduğu hitapların farkında olması gerekir. Bundan dolayı Kur'ân'daki hitapların anlamları, şekilleri, hitabın kimlere yönelik olduğu ve hitabın içerdiği mesajlar büyük önem arz etmektedir.

Kur'ân'ı Kerim'in hedefi Allah'a kulluk eden ve halifelik görevini hakkıyla yerine getiren kalkınmış müreffeh bir toplum kurmaktır. Çünkü

¹ Tahsin Görgün, *İlâhî Sözün Gücü: Varlık ve Bilgi Kaynağı Olarak Kur'ân*, Gelenek Yayınları, İstanbul 2003, s. 15.

Kur'ân nur, hidâyet, hayır ve maslahattır. Saadet'in anahtarı Kur'ân'dadır. Kur'ân, aziz, değerli ve faziletli bir hayat yolunu gösterir.²

Kur'ân, insana kendisini, içinde bulunduğu gerçekliğin (fizikî, manevî ve gaybî gerçeklik alanlarının) bir tarifini vererek, geçmiş, geleceği ve hâzırı nasıl görmesi (nasıl kavranması) gerektiğini ifade eder. Böylece kavranmış olan gerçeklikte nasıl davranması (neleri yapması ve nelerden uzak durması) gerektiğini söyler.³ İnsan, dünya ve ahiret saadeti açısından son derece önem arz eden bu Kur'ânî muhtevanın farkına vardıkça, ilahi hitabın kapsam ve önemini daha iyi anlamaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Hiz. Peygamberin insanlara tebliğ ettiği ilahî hitabı, sözlü veya fiili olarak beyân etmesi ve o ortamda bulunan insanlar tarafından benimsenmesi tebliğin yeni bir toplumsal gerçeklik kazanmasının esasını teşkil etmektedir. Hitabı anlama ve benimseme ile Müslüman olma bir ve aynı şeyin iki ayrı ifadesi olmaktadır.⁴ Hal böyle iken son derece önem arz eden hitabın anlaşılması ve pratikte hayat bulması son derece önem arz eder.

Bu çalışmamızda, Kur'ân âyetlerini temel alarak genelde; Kur'ân'daki hitapları tespit etmeyi, özelde ise hitabın tanımı, mahiyeti, içeriği, belâği yapıdaki yerini ve amaçlarını başta Kur'ân'ı Kerim olmak üzere konumuzla ilgili makale, tez ve muhtelif eserlerin yanı sıra tefsir kaynakları bağlamında araştırarak ortaya koymayı amaçladık. Kur'ân'ı Kerim'in bütün insanlığı muhatap alan hitaplarının evrenselliğini dikkate alarak günümüz insanının anlayışını da göz önünde bulundurmak suretiyle Kur'ân'ın hitaplarını incelemeye çalışacağız.

² Vehbe Zuhaylî, *Fert ve Topluma Kur'ân'ın Mesajı*, (Terc.: Halil İbrahim Kutlay), Risale Yayınları, İstanbul, 1995, s. 128.

³ Görgün, *İlahî Sözün Gücü*, s. 58.

⁴ A. g. e., s. 16.

3. ARAŞTIRMANIN METODU

İsminden de anlaşılacağı üzere bu çalışma Kur'ân-ı Kerim'deki hitap ve hitap şekillerini inceleyecektir. Bunun için çalışmamız esnasında faydalanacağımız temel kaynak, elbette Kur'ân-ı Kerim'in kendisi olacaktır. Buna bağlı olarak klasik ve çağdaş tefsirler ile sebep-i nüzule ait eserlerden ve tarih kitaplarından faydalanılarak öncelikle hitap şekilleri, muhataplar ve muhatap alınan ortam ele alınmaya gayret edilecektir. Yine çalışmamız esnasında Kur'ân âyetlerini hadis kitaplarından aldığımız rivâyetlerle desteklemeye gayret ettik. Son dönemde Kur'ân ve Kur'ân'ın dili ile ilgili çalışmaları taramayı da ihmal etmedik.

Kaynakları dipnotta gösterirken yazar isim ve soy isminden sonra eserlerin isimlerini, varsa cilt numaralarını ve son olarak sayfa numaralarını verdik. Kaynakların ve yazarların tam isimlerini, baskı yer ve tarihlerini ilk geçtikleri yerde ayrıntılı olarak verdik sonra yazarların ve eserlerin kısa isimlerini vermekle yetindik.

4. HİTABIN TANIMI

Sözlükte hitap; söz, mektup, mesaj, not, bir kişiye, gruba veya topluluğa söz söyleme, nutuk, söylev, sözü birine veya birilerine yöneltme, seslenme⁵ anlamına gelir. Hitap;“seninle başkası arasında geçen her türlü kelimadır.” şeklinde de tanımlanmaktadır.⁶ Başka bir ifade ile hitap, duygu ve düşüncelerin plânlı, programlı, metotlu ve maksatlı bir şekilde, etkili ve düzgün bir ifade ile başkalarına anlatılmasıdır.⁷

⁵ Muhammed Ali Neccar ve bşk., *el- Mu'cemu'l Vasit*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, s. 243; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yayınları, İstanbul 1996, s. 495; İbrahim Medkûr ve bşk., *el Mu'cemu'l Veciz*, Vizaretü't Terbiyeti ve't Ta'lim, Mısır 1994, s. 202; Fikret Karaman ve bşk., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara 2007, s. 262.

⁶ Cemalüddin Muhammed İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, (Thk.: Abdullah Ali el-Kebir), Darü'l Maârif, Kahire tsz., XIII, 1194; Ebi Hüseyin Ahmed b. Zekeriya İbn Faris,, *Mu'cemu Makayisi'l Luğa*, (Thk: Abdusselam Muhammed Harun), Daru'l Fikr, Dimeşk 1979, II. 198.

⁷ Abdurrahman Çetin, *Hitabet ve İrşad*, Aksa Yayınları, Bursa 1998, s. 5.

Tasavvufta ise: Allah'ın insanı muhatap alan sözüne hitâb-ı ilâhî denir.⁸ Son olarak Usûlü'l Fıkıh'ta sadece mükelleflerin fiilleri ile ilgili ilahî emir ve yasaklara hitap denilir.⁹

5. KUR'ÂN HİTABININ KEYFİYETİ

Kelam, anlamlı sözdür. Hitap ise, bir muhataba yönelik olan anlamlı sözdür. Bu anlamda kelam, mütekellim ve muhatap arasındaki bir vasıtayı içermektedir. İşte mütekellim ile muhatap arasında var olan bu vasıta hitabın kendisidir. Kur'ân'ı Kerim, Allah'ın kadim olan kelimidir.¹⁰

Kelamla ilgili söylenmesi gereken ilk şey, kelamın aralarında gerçekleştiği mütekellim, muhatap ve hitap sığasının bulunmasının gerekliliğidir. Allah'ın insanlarla iletişimde hitabı, yani sözü seçmiş olması insanı muhatap kılmak suretiyle onu şereflendirmesi anlamına gelmektedir.¹¹

İlahî hitap söz konusu olduğunda üzerinde durulması gereken ilk soru, Allah'ın konuşmasının mümkün olup olmadığıdır. Hitapta amaç, kuşkusuz muhataba bir şey iletmeştir. Bu şeyin iletilmesi, mütekellim Allah olunca, muhtelif şekillerde mümkündür. *“Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. O yücedir, hakîmdir.”*¹² Allah Teâlâ'nın Hz. Musa ile konuşması, "perde arkasından konuşma" şeklinde gerçekleşmiştir.

*“Ve Allah gerçekten Musa ile konuştu.”*¹³ ayetinde ifade edildiği gibi Allah'ın bu iletişim kanallarından konuşmayı seçerek mesela Hz. Musa ile konuşması Allah'ın insanlardan seçtiği bazıları peygamber kılarak onlarla konuşmasına bir örnektir. Ancak burada üzerinde durulması gereken bu konuşmanın nasıl gerçekleştiğidir. Başka bir ifade ile bu konuşmanın keyfiyeti nasıldır? Hz. Musa bu konuşmayı hangi kuvvetle karşılamıştır?

⁸ Süleyman Uludağ, “Hitap”, *DİA*, TDV Yayınları, XVIII, İstanbul, 163.

⁹ Vehbe Zuhaylî, *Usûlü'l Fıkıh'ı İslamî*, Daru'l Fikir, 1. baskı, Dimaşk 1986, s. 37-38.

¹⁰ Tahsin Görgün ve bşk., *İslam'a Giriş*, DİB Yayınları, Ankara 2006, s. 55.

¹¹ *A. g. e.*, s. 56.

¹² Şûrâ, 42/51.

¹³ Nisâ, 4/164.

Bu konu da klasik eserlerde isnadı zayıf rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan ilki İbni Abbas'tan gelen rivayettir. Buna göre Allah Teâlâ üç günde Musa'ya yüz kırk bin kelime ile seslendi. Tamamı vasiyetler idi. Musa, insanların sözünü duyunca kulaklarında Rabbin kelâmından vuku' bulan (te'sîrden) dolayı onlara kızmıştı.¹⁴

İkincisi Câbir İbni Abdullah'tan gelen rivayettir. Bu rivayette ise Allah Teâlâ Tûr günü Musa ile konuştuğunda onunla, ona nida ettiği gündeki sözünden başka bir sözle konuşmuştur. Musa Rabbine “Ey Rabbim, bu, benimle daha önce konuştuğun sözün müdür? diye sormuş”; Allah Teâlâ da “Hayır ey Musa, ben seninle on bin dil kuvvetiyle konuştum. Bütün dillerin kuvveti, benim içindir ve ben onların hepsinden daha kuvvetliyim, demişti.” Musa, İsrâiloğullarına dönünce “Ey Musa, bize Rahmân'ın sözünü tavsif et, dediler. Onun; buna gücüm yetmez” demesi üzerine; “bize onun benzerini söyle” demişler ve o da: “Yıldırımların sesini duymadınız mı? O, ona yakındır, ama o da değildir” diye cevap vermiştir.¹⁵

Yukarıdaki iki rivayet konumuzu açıklar nitelikte olsa da isnatlarının zayıf olması elimizi zayıflatmaktadır. Burada Seyyid Kutub'un bu âyetle ilgili görüşlerini hatırlatmakta fayda görüyoruz. “Şayet yüce Allah Musa (a.s) ile doğrudan konuşmuşsa bu da nasıl gerçekleştiğini kimsenin bilmediği bir vahiy çeşididir. Doğruluğundan şüphe edilmeyen tek doğru kaynak olan Kur'an, bu konuda herhangi bir ayrıntıya girmiyor. Çünkü bunun bir konuşma olduğundan öte bir şey bilmiyoruz. Bu konuşmanın keyfiyeti nedir? Nasıl meydana gelmiştir? Musa bunu hangi duyu ve güçle karşılamıştır, bilmiyoruz. Bütün bunlar Kur'an'ın bize sözünü etmediği bir gaybdır. Kur'an'ın dışında -bu konuda- hiçbir kanıta dayanmayan efsanelerden başka bir şey söz konusu değildir.¹⁶

¹⁴ Ebu'l Fida İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, (Thk.: Sami b. Muhammed Sûlame), Darü't Taybe, Riyad 1999, II, 474.

¹⁵ İbn Kesir, II, 475.

¹⁶ Seyyid Kutub, *fî Zılâli-l Kur'ân*, Daru's Şuruk, Kahire 1981, II, 805.

Ehlisünnet imamlarından Maturidî'ye göre, Allah'ın ezeli kelâmı bizzat işitilemez. İşitilen şey ancak ses ile harflerdir. Buna göre, Hz. Musa (as)'ın ağaçtan işittiği ses ile harflerdi ve bunlar Allah tarafından ağaçta yaratılmıştı.¹⁷

Eş'arî'ye göre, ses ve harflerden oluşmayan kelâmın da işitilmesi mümkündür. Buna göre, Hz. Musa'nın ses ve harfleri ağaçtan, kelâmı ise Allah'tan işitmesi mümkündür. Bazı rivayetlere göre Hz. Musa (as), bu kelâmı kulaklarıyla değil, özüyle, bütün varlığıyla duyduğunu söylemiştir.¹⁸ Bu konuşmada melek aracılığı yoktur, doğrudan kalbe ve zihne iletilme de yoktur, konuşan gözükmeksizin "bir söyleme ve anlama" vardır. Söyleyen, konuşan Allah olduğuna göre elbette burada, insanlar arasındaki konuşmada olduğu gibi araçlar, sesler ve harfler mevcut değildir.¹⁹

Allah'ın kelâmı zatîdir; yaratılmamıştır. Ancak ilahî hitabın söz olarak ifadesi yaratılmıştır. Allah (c.c.), konuşur. Ancak konuşmasının mahiyetini bilemeyiz. İlahî hitabın söz olarak bize yansıyan şekli ezeli değildir. Sonradan yaratılmıştır.

Allah'ın insan dışındaki canlı ve cansız varlıklarla hitabının keyfiyetine gelince İbni Cerîr bu konuda şöyle bir açıklama yapmaktadır. Allah (c.c.), gökleri ve yeri sözleri anlaşılan akıllı yaratıklar derecesinde tutarak onlara bu şekilde muamele etmiştir.²⁰ “*Sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yerküreye: İsteyerek veya istemeyerek, gelin! dedi. İkisi de "İsteyerek geldik" dediler.*²¹ Hasan el-Basrî bu konuda “Şayet Allah'ın emrine karşı gelmiş olsalardı şüphesiz Allah Teâlâ acısını duyacakları bir azap ile onları azap ederdi.” demektedir.²²

Buradaki hitaptaki konuşma hakikidir. Allah (c.c.) bu cansız varlıklara konuşup anlayacakları şekilde hayat ve idrak vermiştir. Allah cansız varlıklara konuşma yeteneği verdi; onlar da konuştular. Kurtubî âlimlerin çoğunun bu

¹⁷ Fahrüddin Razî, *et- Tefsirü'l Kebir*, Mektebü'l- İ'lami'l- İslamî, 3. baskı, Beyrut 1211, XXIV, 244.

¹⁸ Razî, XXIV, 245.

¹⁹ Hayrettin Karaman ve bşk., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara 2007, II, 182,183.

²⁰ İbn Kesir, VII, 167.

²¹ Fussilet, 41/11.

²² İbn Kesir, VII, 167.

görüŖte olduğunu ifade etmektedir.²³ Bu görüŖü Ŗu ayeti kerimeler de destekler mahiyettedir. *O gün dilleri, elleri ve ayakları, yapmış olduklarından dolayı aleyhlerinde Ŗahitlik edecektir.*²⁴ Burada Allah (c.c.), insanın konuşamayan organlarını konuşturmaktadır. Gücü her Ŗeye yeten yüce yaratıcının herhangi cansız bir varlığa idrak verip konuşturması elbette mümkündür. *Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.*²⁵ Âyeti kerimede ki bütün varlıkların, insana yüklenen mükellefiyeti yüklenebilecek düzeyde Allah'ı bildiklerini gösteriyor. Bal arısına yapılan seslenme de aynı Ŗekildedir. *Rabbin bal arısına: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin.*²⁶

6. KUR'ÂN HITABININ İÇERİĞİ

Kur'ân-ı Kerim ilahî bir hitaptır. Dolayısıyla bu hitabın ifade ettiği konular Kur'ân'ın içeriğini oluşturmaktadır. Kur'ânî içerik ise bir bakıma varlığın kendisini ifade etmektedir. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerim geniş bir içeriğe sahiptir.

Kur'ân'ı incelediğimiz zaman belli bir konu veya belli bir alan ile sınırlı olmadığını göreceğiz. Fizik ve metafizik alanda var olan her Ŗey genel olarak Kur'ân'ın ilgi alanına girmektedir. AŖaĐıdaki âyet-i kerime bu düşüncemizi doğrular niteliktedir. *“Ayrıca bu Kitab'ı da sana, her Ŗey için bir açıklama, bir hidâyet ve rahmet kaynağı ve Müslümanlar için bir müjde olarak indirdik.”*²⁷

“Kur'ân, dünya hayatıyla ilgili olarak kişilerin bireysel bir takım davranışlarından tutun da toplumların hayatını ve tarihsel işleyişini ilgilendiren olaylara kadar birçok konu içerir. Kur'ân, metafizik âlem den Allah'ın zat, sıfat,

²³ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el- Ensârî el-Kurtubî, *el- Cami'u li Ahkâmî'l- Kur'ân*, Darü'l Kutubi'l- İlmiye, 5. baskı, Beyrut 1996, XIII, 224.

²⁴ Nûr, 24/24.

²⁵ Ahzâb, 33/72.

²⁶ Nahl, 16/68.

²⁷ Nahl, 16/89.

isim ve fiilleriyle, melek ve cin ile ilgili olarak çok net ve doyurucu özet bilgiler sunmaktadır.”²⁸

Bu kadar zengin bir içeriğe sahip olan Kur’ân’ın her şeye rağmen bazı konulara daha fazla yer ayırdığı bir gerçektir. Kur’ân’ın üzerinde yoğunlaştığı ana konular Gazzalî’ye (ö. 505/111) göre üç, Veliyyullah ed-Dihlevî’ye (ö. 1176) göre beştir.²⁹ Said Nursî ise bu ana konuların dört olduğunu söylemektedir.³⁰ Biz de bu son görüşü tercih ediyoruz. Çünkü Kur’ân’ı Kerim’in içeriğini iyiden iyiye düşündüğümüzde onun hemen hemen bütün sûre ve âyetleri boyunca şu dört ana konuyu işlediğini görürüz: Bunlar da Tevhit, nübüvvet, haşr ve adalettir. Şimdi bu konulara biraz daha yakından bakalım:

6. 1. TEVHİD

Tevhid, Allah’ın Zat, sıfat, fiil, eser ve mülkünde hiçbir ortağı, benzeri ve denginin bulunmadığına iman etmek demektir. Kur’ân çok değişik bağlamlarda ve çeşitli münasebetlerde yüzlerce âyetle tevhidi bir şekilde dile getirmektedir. Konusu tamamen tevhit olan İhlâs süresinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*De ki: O, Allah birdir. Allah samedtir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur.*”³¹

Kur’ân her şeyden önce ilahî bir kitap olup tarihî süreç içerisinde semavî dinlerin yapısında meydana gelen bozukluğu ve tahrifatı düzeltmek için inmiştir. Tahrifat ve bozulmanın en fazla yaşandığı alan da kuşkusuz tevhitir. Öyleyse her şeyden önce Kur’ân’ın tevhid inancını düzeltmesi gerekir. Çünkü dinî hayatın istikamet bulması tevhid inancının düzeltilmesine bağlıdır.³²

²⁸ M. Halil Çiçek, *Kur’ân Nasıl Bir Kitaptır*, Beyan Yayınları, İstanbul 2007, 32-33.

²⁹ M. Halil Çiçek, “*el-Makasidu’l-Kur’âniyetu inde’n-Nursî ve Maksadu’r-Risaleti Nemuzecen*”, *Mu’tameru Fikhi’l-Makasidi ve’l-Hikemi fî Fikri’n-Nursî*, Egadir Fas, Sözler Yayınları, İstanbul 2008, s. 150.

³⁰ Sait Nursî, *İşarâtü’l-İ’caz*, Sözler Neşriyat, İstanbul 2003, s. 7.

³¹ İhlâs, 112/1-4.

³² Abdurrahman b. Nâsır es- Sa’dî, *Kur’ânı Anlamda Temel Esaslar*, (Çev.: Abdulcelil Candan), Güreba Yayınları, İstanbul 2008, s. 212.

Kur’ân’dan tevhidi ifade eden bir örnek verelim. “*Bil ki, Allah'tan başka ilâh yoktur.*”³³

6. 2. NÜBÜVVET

Allah’tan gelen vahyin insanlara iletilmesi Nübüvvet ile sağlanmaktadır. Allah (cc), göndermiş olduğu vahyin insanlara iletilmesi ve insanlara izah edilmesi için peygamberler göndermiştir. İlk insan Hz. Âdem, aynı zamanda ilk peygamberdir. Bu peygamber silsilesi Hz. Muhammed (s.a.s) ile son bulmuştur.

Kur’ân kâinattaki harikaları ve âlemlerin güzellik, çekicilik ve ahengini gözler önüne sererek, Allah’ın varlığının ve tekliğinin ispatına varabilmek için kâinatın âyetleri üzerinde düşünmeyi insana emreder.³⁴ Fakat vahy olmaksızın, nübüvvet makamı bulunmaksızın aklın gücüyle insanın buna ulaşması zordur.

Peygamberler, Allah’ın emir ve yasaklarını hayatlarında uygulayarak insanlara bildirirler. Nefsin istek ve arzularına karşı, ilahi öğretilerle insanlara irade eğitimi verirler.

Öte yandan insanlar, Allah'a kulluk etmek üzere yaratılmışlar ve âhirette bu konuda sorguya çekileceklerdir. İnsanlara olan merhametinden dolayı Allah, bu imtihan konusunda onları yardımsız bırakmamış ve her millete bir peygamber göndermiştir.³⁵ “*Her millet için mutlaka bir uyarıcı (peygamber) bulunmuştur.*”³⁶

Nübüvvet, insanlığın hidâyet bulması için vazgeçilmez bir görevdir. Allah’ın her millete bir peygamber göndermesi konunun anlaşılması açısından önemlidir. İnsanlar için son derece önemli olan bu konu Kur’ân’ı Kerim tarafından ele alınan ana konulardan olmuştur.

³³ Muhammed, 47/19.

³⁴ Bakara, 2/164; Âl-i İmran, 3/90; Ra’d, 13/24; Nûr, 24/43, 45.

³⁵ İmam Ebi Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyüb İbn Kayyım el-Cevziyye, *el-Fevâidu’l-Müşevvika İle’l-Kur’ani’lKerim*, Daru’l Ulum, Cidde ts., s. 40.

³⁶ Fâtır, 35/24.

6. 3. HAŞİR

Haşir, bütün varlıkların hesaba çekilmek üzere mahşer meydanına sevk edilip toplanmasını ifade eder. Bütün ümmetler peygamberleri önderliğinde hesaba çekilmek üzere mahşer meydanına gelirler. Kur’ân bu durumu şu şekilde dile getirmektedir. *“And olsun, ölseniz de öldürülseniz de Allah’ın huzurunda toplanacaksınız.”*³⁷

Başta insanlar ve cinler olmak üzere şeytanlar, melekler, hatta tapınılan putlar bile hesaba çekilmek için haşr edilecektir. Kur’ân, meleklerin, cinlerin ve insanların dirildikten sonra küçüğünün, büyüğünün hülâsa herkesin bir yerde haşr olunacağını şu âyetlerde bildirmektedir.³⁸ *“Unutma o günü ki onları hep birden toplayacağız...”*³⁹ *“O gün bütün insanların bir araya toplandığı bir gündür.”*⁴⁰

Kur’ân’ın ağırlık verdiği önemli imanî konulardan birisi de Haşir konusudur. Bunun yanı sıra mümin kişinin olgun bir Müslüman kişiliğe kavuşmasında da ahiret/haşir inancının büyük bir etkisi vardır. Kur’ân haşrı birçok açıdan ve çok farklı anlatımla ele almaktadır. Okuyucuya bir fikir vermesi açısından Kur’ân’da ahiretle ilgili ele alınan birçok tablodan şunlara dikkat çekmemiz yeterli olacaktır:

A. Kıyametin kopuşu esnasında meydana gelen evrensel olayları anlatan tablolara bir örnek; *“Yerküre kendine has sarsıntısıyla sallandığı, toprak ağırlıklarını dışarı çıkardığı ve insan "Ne oluyor buna!" dediği vakit...”*⁴¹

B. Cennet nimetlerini anlatan tablolara bir örnek; *“Şüphesiz takvâ sahipleri için de başarı ödülü vardır. Bahçeler, bağlar, göğüsleri tomurcuk*

³⁷ Âl-i İmrân, 3/153.

³⁸ Şerafeddin Gölcük ve bşk., *Kelam (Tarih-Ekoller- Problemler)*, 5. baskı, Tekin Yayınları, Konya 2001, s. 473; Ayrıca Haşr için bk., En’am, 6/38; Tekvîr, 81/5; Nebe’, 78/40; Hûd, 11/103; Teğâbun, 64/9; Yûnus, 10/28; Zümer, 39/68; Yâsîn, 36/51; Tâhâ, 20/102; Kamer, 54/7-8.

³⁹ En’am, 6/22.

⁴⁰ Hûd, 11/103.

⁴¹ Zilzâl, 99/1-3.

gibi kabarmış yaşıt kızlar Ve içki dolu kâse(ler) . Onlar orada ne boş bir lâkırdı ne de yalan iştirler.”⁴²

C. Cehennem azabını anlatan tablolar: Bu tablolarla Yüce Kitap cehennemden sakındırmış, onun çirkinliğini, acısını ve türlü türlü azabını zikretmiştir. Şimdi de bu tabloları bir örnekle ifade etmeye çalışalım. *“Şüphesiz, cehennem pusuda beklemektedir. Azgınlara barınacağı yerdir (cehennem). (Azgınlara) orada çağlar boyu kalacaklar, Orada bir serinlik ya da (susuzluk gideren) bir içecek tatmazlar, Kaynar su ve irin (tadarlar).*”⁴³

Kur’ân, haşrın, bütün insanların bir araya toplandığı ve gerçekte kimin kazanıp kimin aldandığının ortaya çıkacağı bir gün olduğunu bildirir.⁴⁴ Yine Kur’ân, mahşerde toplanacak olan insanların görecekları muamele, dünyadaki ameli yaşayışlarına göre olacağını ifade etmektedir.⁴⁵ Kur’ân, burada Allah’tan yüz çevirenlerin o gün kör olarak haşr olunacaklarını,⁴⁶ kâfirlerin yüzlerinin siyah ve kederli, müminlerin yüzlerinin ise parlak ve sevinçli olacağını haber verir.⁴⁷

6. 4. ADALET

“Adl” kökünden gelen “adalet” kavramı sözlükte; "insafli ve doğru olmak, eşit olmak, eşit tutmak, her şeye hakkını vermek, mutedil olmak, her şeyi yerli yerinde yapmak anlamlarına gelir.”⁴⁸

Adalet, hakkın ve hukukun gözetilmesi ve yerine getirilmesidir. Haklı bir insanın haksız bir insandan ayırt edilmesi adaleti uygulamakla sağlanır. Adalet, insanların toplum içerisindeki davranışları ile alakalı olduğundan din kuralları ile doğrudan alakalıdır. Kur’ân, insanların kendi aralarında birbirleriyle uyumlu bir şekilde ve birbirlerine haksızlık etmeden huzurlu ve adil bir şekilde yaşamalarına çok önem vermiştir.

⁴² Nebe, 78/31-35.

⁴³ Nebe, 78/21-25.

⁴⁴ Meryem, 19/85; Tâhâ, 20/102; Neml, 27/83.

⁴⁵ Zilzâl, 99/6-8;

⁴⁶ Tâhâ, 20/125-126.

⁴⁷ Âl- i İmrân, 3/106.

⁴⁸ İbn Manzûr, XXXI, 2838.

Kur’ân adalet konusunu geniş bir biçimde ve bazı ince uygulamaları nazara vererek incelemektedir. Kur’ân adaletin gerçekleşmesi için şöyle bir yol izlemektedir:

1- Kavramsal Çerçeve: Kur’ân, adalet kavramına ve hükmedildiğinde adaletle hükmedilmesi gerekliliğine önem vermektedir. Burada bir örnekle yetinelim. *“Adil olun; bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır.”*⁴⁹

2- Yargıda adalet: Kur’ân âyetlerine göre samimi olarak iman etmiş bir kul, herhangi bir konuda hüküm vereceği zaman hakkı ve hukuku gözeterek adil ve tarafsız olmalıdır. Yakınları aleyhine dahi olsa adaletten sapmamalıdır. *“Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız dahi olsa adaletli olun...”*⁵⁰

3- Diğer uygulama alanları: Kur’ân, adaletin yerini bulması için şahitliğin gizlenmesini yasaklamaktadır. *“Şahitliği bildiklerinizi gizlemeyin. Kim onu gizlerse, bilsin ki onun kalbi günahkârdır.”*⁵¹

4- Yine adaletin gerçekleşmesine bağlı olarak ölçüde, tartıda, hesap ve kitapta dosdoğru olmayı da emretmektedir. *“Ölçüyü adaletle tutun ve eksik tartmayın.”*⁵²

I. BÖLÜM

1. KUR’ÂN HİTABININ DİL VE ÖNEMİ

Dil, duygularımızı, düşüncelerimizi ifade eden araçtır. Dil, düşünceyi mümkün kılan ana unsurlardan biri olmakla beraber iletişimi mümkün kılma noktasında en etkin vasıtaadır.

Dil, salt gramerden oluşan kaideler bütünü değildir. Dil, her hangi bir bölgede yaşayan toplumun ve tarihin ürünüdür. Dolayısıyla bir metni anlamak o metnin dilini anlamayı, metnin dilini anlamak ise o dilin içinden çıktığı tarih ve kültürü anlamayı gerektirir.⁵³

⁴⁹ Mâide, 5/8.

⁵⁰ En’âm, 6/152.

⁵¹ Bakara, 2/283.

⁵² Rahmân, 55/9.

⁵³ Dücane Cündioğlu, *Kur’ân ve Dil’e Dair*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005, s. 25.

Kur'ân-ı Kerim'in dili yine Kur'ân'ın bildirdiği üzere apaçık bir Arapçadır.⁵⁴ Onda dil ve beyan açısından hiçbir eksiklik yoktur. Kur'ân dilsel bir olgudur. Dil Kur'ân için amaç değildir. Ancak Kur'ân amacını dille ifade eder. Kur'ân'ı Kerim'in indirildiği toplum Arapça dilini konuşuyordu. Zaten Kur'ân konuşulan o dil ile indirilmiştir.

Arap dili, sahip olduğu ahenk, kelime yapısı, fiil çekimi ve telaffuzundaki kaideleri bakımından çok önemlidir. En küçük bir açıklığı ve teferruatı bile zayi etmeksizin bu dil, veciz ve özlü ifadeler taşıyan bir lisandır.⁵⁵ Ancak şunu da ifade etmeliyiz ki Kur'ân'ı Kerim her ne kadar Arapça olarak indirilmişse de meseleleri ifade tarzı kendine hastır. Kur'ân'ın kelime seçimi, cümle yapısı ve konuları ifadesi Arapçadaki yaygın kullanımdan farklıdır.

Kur'ân'ın ikinci muhatabı konumundaki sahâbe döneminde dil çok önemli bir unsurdu. Onlar dili çok iyi biliyor ve anlıyorlardı. Kur'ân'ı doğru anlamada sahâbenin en büyük avantajlarından birisi, Kur'ân'ın dünya görüşünü bilmeleridir. “Kur'ân'ın kullanmış olduğu dil ve üslup bizi bu dünya görüşüne yükseltmeyi amaç edinen bir söz, kelâm ya da hitaptır.”⁵⁶ Bize göre Kur'ân'ı doğru anlamada sahâbenin en büyük avantajı, Kur'ân'ın ilk muhatabı olan Hz. Peygamber'in aralarında yaşıyor olmasıdır.

Burada dilden kasıt, Rasûlullah (s.a.s.)'in yaşadığı dönemin dilidir. Çünkü Kur'ân 610-632 yılları arasındaki süreçte indiğine göre, bilinmesi gereken genel anlamda “Arap dili” değil, Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde konuşulan Arap dilidir.⁵⁷ Elbette şunu da ifade etmeliyiz ki dil araştırmaları dini anlama gayretlerinin temelidir. Bir dini anlamanın yolu o dinin temel eserlerinin yazıldığı dili bilmekten geçmektedir. Oryantalistlerin Arap dünyasına gelip Arapçayı öğrenmelerinin sebebi İslam dinini ana kaynağından öğrenme gayretidir.

⁵⁴ Yusuf, 12/2; 1Ra'd, 3/37; Nahl, 16/103; Zümer, 39/28.

⁵⁵ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (Çev.: Salih Tuğ), İrfan Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 1993, I, 23.

⁵⁶ Turan Koç, “Kur'ân Dili Açısından Söz Anlam İlişkisi”, *Kur'ân ve Dilbilim Hermenotik Sempozyumu*, Erzurum 2001, s. 29.

⁵⁷ Düccane Cündioğlu, *Kur'ân Çevirilerinin Dünyası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999, s. 59.

Bizim dinimizin ve düşüncelerimizin temelinde kelâm var, hatta bir yoruma göre varlığın temelinde de kelâm var. Zira Allah ‘ol’ dedi ve her şey oluverdi. Mevcudat, sözden sonra ortaya çıktı.⁵⁸ Izutsu’nun tabiriyle “İslâm, Allah konuştuğu zaman meydana geldi.”⁵⁹ Bir Müslüman bir bakıma bu gerekçelerle dille ilgilenmelidir. Kur’ân’ın indirildiği ilk günden bugüne kadar Müslümanlar Kur’ân’ın dilini öğrenmek için büyük bir çaba sarf etmişlerdir. Ve dil alanın büyük bir birikim sağlamışlardır. Günümüzde yapılan Kur’ân ile ilgili yeni çalışmalar da bu zengin birikim üzerinde yükselmektedir.

2. KUR’ÂN HİTABININ BELAĞİ YAPIDAKİ YERİ

Bir söz, beyan açısından anlaşılır ve maksadını ifade bakımından sorunsuz olmalıdır. Bu özellikleri barındıran bir söz belîğ bir sözdür. Belagat’ta yer ve zaman da önemlidir. Yerinde ve zamanında ifade edilen sözün beyan gücü daha etkindir. Sözün özgün bir şekilde ifade edilmesi Belagat’in amacıdır.

Kur’ân’ı Kerîm, insanların hidâyeti için gönderilmiş bir kitap olmakla birlikte aynı zamanda bir edebiyat şaheseridir. Onda, hakikat, mecaz, kinaye, istiare, teşbih, bedî’ ve diğer edebî sanatlar vardır.⁶⁰

Kur’ân-ı Kerim, ihtiva ettiği üslûp ve fikir sistemi ile muhataplarını dehşete düşürmüş ve onları kendisine hayran bırakmıştır. Gönüllere hoş gelen üslûbu, lafızlarının inceliği, manalarının çekiciliği dikkate değerdir. Kur’ân, insanın madde ve ruhuna hitap etmektedir. Kur’ân’ın sözlerinin yerli yerinde oluşu, tekrar addedilen cümlelerin usandırmayışı, müşahede ve tefekküre davet edişi önemlidir. Prensiplerinin yüceliği ve insanoğlu için her iki âlemin saadetini temin etmesi, onun insanlığı âciz bırakan en mühim yönlerinden olmuştur.

Kur’ân’ı Kerim, belagat ve fesahatin çok geliştiği bir topluma indirilmiştir. Bu toplum için îcaz son derece önemlidir; edebi yönden zengin içerikli şiirler her zaman takdir görmüştür. Bu toplum, Hz. Muhammed (s.a.s.)

⁵⁸ Cündioğlu, *Kur’ân Ve Dil’e Dair*, s. 36

⁵⁹ Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, (Çev.: Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1999, 190.

⁶⁰ Nusrettin Bolelli, *Belâgat*, MÜİFAV Yayınları, İstanbul 1993, s. 1-2.

tarafından tebliğ edilen Kur'ân'a hayran kalmıştır. Dost düşman herkes Kur'ân'ın bir insan tarafından yazılamayacak derecede bir belagata sahip olduğunu kabul etmiştir. Amr bin Hişam ve Ebu Süfyan gibi Mekke müşriklerinin gizli gizli Kur'ân'ı dinlemeye gelmeleri ve Lebid gibi büyük bir şairin Kur'ân'ın üstün beyan gücü karşısında şiir yazmayı terk etmesi bunun açık bir göstergesidir.

2. 1. ÜSLÛBU

Her kitabın kendine göre bir üslûbu vardır. Üslûp bir ifade yöntemidir. Kur'ân-ı Kerim'in de mesajını ifade ederken kendisine has bir üslûbu vardır. Aslında İslam tarihi boyunca bütün ilim çevrelerini ve edebî zevki olan herkesi şaşırtan ve insanları bir benzerini getirmekten aciz bırakan da bu üslubudur.⁶¹

Kur'ân'da akaid esasları, teşrîî hükümler, kıssalar gibi hususlardan her biri farklı üslûplarla anlatılmış, inkârcılara yönelik uyarı ve tehditlerle müminlere verilen müjdeler değişik üslûplarla ifade edilmiştir. Kur'ân'ın üslûbunda beşerî zaafı görmek mümkün değildir; Allah kelâmı ile beşer kelâmı arasındaki fark yaratanla yaratılan arasındaki fark gibidir.⁶²

Kur'ân'ı Kerim'in anlatışındaki sadeliğe ve her türlü basit tabirlerden uzak olduğu kadar, yer yer son derece veciz ve özlü muhtevasına, onun rekabet tanımaz vasfı olarak sıradan insanlara bile “ çok iyi anladım” dedirtebilecek şaşırtıcı sarahatini de ilave etmek gerekir.⁶³

Kur'ân, yirmi seneyi aşan bir süre içinde ihtiyaca binaen inmiştir. İçinde ihtiva ettiği farklılıklara rağmen onun nazmında ve telifinde akılları hayrete düşüren bir intizam ve düzen vardır. Âyet, cümle ve pasajları arasında büyüleyici bir ahenk ve uyum vardır. Bu nedenle Kur'ân nazmındaki vahdet, insicam ve akıllara durgunluk veren intizam onun i'câzının vecihlerinden biri olmuştur.⁶⁴

⁶¹ Çiçek, *Kur'ân Nasıl Bir Kitaptır*, s. 88.

⁶² Ebu'l Fadl Celaleddin Abdurrahman es-Suyutî, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'ân*, (Tahk.: Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim), Menşuratü Rıda, 1323, III. 284-285.

⁶³ Muhammed Abdullah Draz, *Kur'ân'a Giriş*, (Çev.:Salih Akdemir), Kitâbiyât, Ankara 2000, s. 83.

⁶⁴ Bkz., İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara 2007, s. 166.

Kur'ân Üslûbunun Özellikleri

1- Az kelime ile çok anlam ifade etmesi: Bu Kur'ân üslûbunun en bariz özelliklerinden biridir. Lafza önem verdiniz mi mânâyı; mânâyı önem verdiniz mi lafzı feda etmiş olursunuz. Ancak Kur'ân baştan sonuna kadar bu ilkedan ayrılmayarak ne lafzı mânâyı ne de mânâyı lafza feda etmiştir.⁶⁵

2- Avam ve havassa yönelik olması: Kur'ân'ın üslûbu sayesinde kültür seviyesi ne olursa olsun her muhatap ondan istifade eder. Bundan dolayı Kur'ân'ı anlamak için çabalayan her muhatap kültür düzeyi nispetinde ondan yararlanır. Bu durum Kur'ân'a has bir özelliktir.

3- Te'kid ve tekrarlara yer vermek: Kur'ân'ın amacı verdiği anlamı insanın kalbine yerleştirmektir. Bunu sağlayan teknik te'kidtir. Kur'ân'da te'kidi birçok yerde kullanmıştır.

Bir konu daha iyi anlaşılması ve öneminin kavranması için tekrarını yapılması önemlidir. Kur'ân'da tevhit, ahiret yurdu ve geçmiş ümmetlerin haberleri gibi önemli hususlar birçok kere tekrar edilmiştir.

4- Dil güzelliği: Kur'ân'ın dili herkes tarafından önemsenen ve beğenilen bir dildir. Kur'ân'ın kelime seçimi, anlamı ve kullandığı üslûbu açısından mükemmelliği bütün âlimler tarafından kabul edilmektedir.

2. 2. PEYGAMBER TARAFINDAN DEĞİŞTİRİLEMESİ

Kur'ân'ın belağî yapısını pekiştiren en önemli özelliklerden birisi Hz. Peygamber (s.a.s.) dâhil hiç kimse tarafından değiştirilemez olmasıdır. Ancak Nâzil olan âyetleri Hz. Peygamber, bu âyeti falan yere koyunuz, şeklinde emir vermişlerdir.⁶⁶

Peygamberin bu konuda ne bir dahli ne de etkisinin mümkün olmadığını bizzat Kur'ân'dan öğrenmekteyiz.⁶⁷ Herhangi bir mesaj, tıpkı Kur'ân gibi dilsel olduğunda, onun muhatabından istenen en önemli şey,

⁶⁵ M. Halil Çiçek, *20. Asırda Kur'ân İlimleri Çalışmaları*, Timaş Yayınları, İstanbul 1995, s. 83.

⁶⁶ Soysaldı, s. 288.

⁶⁷ Yunus, 15/16.

herhangi bir tahrif, değiştirme ve farklı bir düzenleme yapmadan onu olduğu gibi insanlara tebliğ etmektir.⁶⁸

3. KUR'ÂN HITABININ TEMEL ÖZELLİKLERİ

3. 1. MUHATABIN DURUMUNU GÖZETMESİ

“Kiřiyle akılı nispetinde konuş” kaidesi mucibince, hitapta muhatabı tanımak önemlidir. Muhatabın yetişme tarzı, kùltür seviyesi, yaşadığı çevre ve ihtiyaçları hitabı anlamasını etkileyen faktörlerdir. Bu faktörler göz önünde bulundurularak yapılacak hitap, daha etkili ve daha faydalı olacaktır.

Allah(c.c.) yaratmış olduğu insanı, en güzel bir şekilde tanıdığı için ona anlayacağı, benimseyeceği bir şekilde hitap etmiştir. Allah(c.c.), muhataplarına hitap ederken örf, adet ve inançlarını dikkate alarak hitap etmiştir. Bu bağlamda Müslüman’a hitap ederken korku ve üzüntüden ziyade, sevinç ve müjdeye vesile olacak şekilde hitap edilmiştir. *İnanıp da güzel işler yapan ve Rablerine gönülden boyun eğenlere gelince, işte onlar cennet ehlidir. Onlar orada ebedî kalırlar.*⁶⁹

Allah (c.c.), peygambere itaat etmeyen, getirmiş olduğu prensiplerle alay eden Mekke müşriklerine tehdit dolu ifadelerle hitap etmektedir. Peygamber (s.a.s.)’e iman etmedikleri takdirde başlarına gelecek felaketleri geçmiş milletlerden örnekler vererek ifade etmektedir. *Nasıl Firavun'a bir elçi göndermiş idiysek doğrusu size de, hakkınızda şahitlik edecek bir peygamber gönderdik. Ama Firavun o peygambere karşı gelmiş, biz de onu ağır ve çetin bir şekilde muaheze etmiştik. Peki, inkâr ederseniz, çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek o günden kendinizi nasıl koruyabileceksiniz?*⁷⁰

Yukarıdaki her iki hitapta da Allah (c.c.), muhatabın durumunu dikkate almıştır. Birinci hitapta, iman edip ve imanının bir gereği olarak iyi, faydalı ve güzel amel işleyen insanlara verilecek ebedi cennetin müjdesi verilmektedir. İkinci hitapta ise, eskiden beri Allah’ın insanlara elçi gönderdiği ve bu elçiye

⁶⁸ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, (Çev.: Mehmet Emin Maşalı), Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2001. s. 82.

⁶⁹ Hûd, 11/23.

⁷⁰ Müzzemmil, 73/15-17.

itaatin gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu elçiye itaatsizlik durumunda eski ümmetlere ahirette uygulanacak cezanın, müşriklere de uygulanacağı ifade edilmektedir.

3. 2. UYGUN YER VE ZAMAN SEÇMESİ

Hitapta yer ve zaman seçimi dikkat edilmesi gereken bir husustur. Yerinde ve zamanında yapılmayan bir hitabın etkisini yitirme ihtimali yüksektir. Her zaman doğruyu söylemek gerekir. “Her yerde her doğru söylenmez” sözünden, her doğru her yerde söylenmemelidir, aksi takdirde tamir edilmesi zor durumlarla karşı karşıya kalınabilir, şeklinde anlaşılmamalıdır. Bizce, bu sözde, her doğruyu her yerde söyleyebilmek için koşulları hazırlamaya teşvik vardır.

Allah (c.c.)’ın hitabı, Hz. Peygamber ve çevresindekilere yerinde ve zamanında olmuştur. Mekke’nin putperest toplumuna imanî konularla ilgili hitap ederken, Medine’nin Müslüman toplumuna cihad ve muâmelât ile ilgili konularla hitap etmiştir.

İnsanlar, bir şeye ihtiyaç duydukları zaman gerekli âyet ve sûrelerin nazil olması, Kur’ân’ın bir defada toptan olarak nazil olmamasının hikmetlerinden birisidir. İfk hadisesinin Müslümanların bunaldığı bir sırada açıklığa kavuşturulması, yaşanan bazı üzücü hadiselerden dolayı içkinin yasaklanmasının arzu edilir olduğu bir dönemde yasaklanması birer örnek olarak zikredilebilir.

3. 3. AKLA ÖNEM VERMESİ

Kur’ân’ın iniş ortamında düşüncenin tüm donukluğuna, hurafe ve efsanelerin insan düşüncesine egemen olmasına rağmen Kur’ân alışılmışın dışında, entelektüel düzeyi yüksek bir üslûpla, düşünmeye davet etmiş ve aklî muhakemeyi ön plana çıkarmıştır. Kur’ân 300’ün üzerinde âyette bir şekilde

düşünceyi ya emretmekte veya teşvik etmekte yahut sağlıklı düşünmeyenleri yermektedir.⁷¹

Allah (c.c.), aklî deliller getirerek muhatabını düşünmeye çağırır. Öncelikle kendi yaratılışını düşünmesini, daha sonra eş ve çocuklarına ve ayrıca çevresinde olup bitenlere, yere, göğe, güneşe, aya, yıldızlara tabiat olaylarına bakmasını; bunların kendiliğinden olmayacağını, bir yaradanının bulunduğunu; sorular sorarak, hatırlatmalar yaparak iknaya çağırır.⁷² Örnek olması açısından burada bir âyeti kerimeyi zikrederim; *“Göğün boşluğunda emre boyun eğdirilmiş olarak uçuşan kuşları görmediler mi? Onları orada Allah'tan başkası tutamaz. Kuşkusuz bunda inanan bir toplum için ibretler vardır.”*⁷³

Allah (c.c.), Kur’ân’ı Kerimde muhatabın seviyesine uygun, makul düşünce ve bilgilerle hitap etmektedir. Bu bakımdan ilahî hitapta hüküm içeren konular açık, anlaşılır tarzdadır. Selim bir aklın kabul edemeyeceği bir hitap Kur’ân’da yer almamaktadır.

3. 4. ESKİ BİLGİLERİ SORGULATMASI

Allah (c.c.), Kur’ân’da muhataba yeni bir yol, fikir veya inancı benimsetmeden önce, onun eski bilgi ve inançlarının, kendisi tarafından sorgulanmasını sağlar.⁷⁴ Bu metot aşağıdaki âyet-i kerimede açık bir şekilde görülmektedir: *“Onlara, “Allah’ın indirdiğine ve Resûl’e gelin” denildiği vakit, “Babalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) bize yeter” derler. Ataları hiçbir şey bilmiyor ve doğru yol üzerinde bulunmuyor iseler de mi?”*⁷⁵

Kişinin eski bilgilerini terk edip yeni bilgileri benimsemesi oldukça zordur. Yeni bilgileri anlayamama bazen de inat, cehalet ve kibir kabullenmeyi zorlaştıran etkenlerdir. Eski bilgilerini yaşamına katmış olan bir insanın onları terk etmeye ikna edilmesi her şeyden önce bir süreç gerektirir.

⁷¹ Çiçek, *Kur’ân Nasıl Bir Kitaptır*, s. 98.

⁷² A. g. e., s. 98, 99.

⁷³ Nahl, 16/79; diğer bazı âyetler için bkz., Fussilet, 41/53; Rûm, 30/20, 22; Kaf, 50/6, 8; Nahl, 16/10, 18, 79; İbrahim, 14/34; Enbiyâ, 21/22, 24, 52, 67.

⁷⁴ Çetin, s. 103.

⁷⁵ Mâide, 5/104; diğer bazı âyetler için bkz., A’râf, 7/28; Nahl, 16/17, 21; Şuarâ, 26/69, 76; Lokman, 31/21; Hûd, 11/63; Ahkaf, 46/8, 10.

Hz. Peygamber (s.a.s.), tevhid inancı ile ortaya çıktığı zaman Mekke müşriklerinin büyük direnci ile karşılaşmıştı. Hz. Peygamber (s.a.s)’i davasından vazgeçirmek için bütün imkânlarını seferber ettiler. Davasından vazgeçmesi karşılığında saltanat, mal, mülk ve kadın teklifinde bulundular. Gerçekte bu teklifin altında yatan neden Hz. Peygamber’in bir menfaat elde etmek için bu yola başvurmuş olabileceği düşüncesi yatmaktadır. Kur’ân bu gerçeği şu şekilde ifade ederek müşrikleri bu konuda mukayese yapmaya çağırmaktadır. *Yoksa "Onu uydurdu" mu diyorlar? De ki: Eğer ben onu uydurmuşsam, Allah tarafından bana gelecek şeyi savmaya gücünüz yetmez. O, sizin Kur’ân hakkında yaptığınız taşkınlıkları çok daha iyi bilir. Benimle sizin aranızda şahit olarak O yeter. O, başıslayan, esirgeyendir. De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahy edilene uyarım. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım. De ki: Hiç düşündünüz mü; şâyet bu, Allah katından ise ve siz onu inkâr etmişseniz, İsrail oğullarından bir şahit de bunun benzerini görüp inandığı halde siz yine de büyüklük taslamışsanız (haksızlık etmiş olmaz mısınız)? Şüphesiz Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.*⁷⁶

Ama tek amacı Allah rızası olan Hz. Peygamber (s.a.s.), 23 senelik bir gayret neticesinde eski gelenek ve kültüründen arınmış yepyeni bir toplum inşa etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.), yeri geldikçe arkadaşlarına eski ile yeni yaşayışlarını kıyaslamalarını ve yeni yaşayışla birlikte elde ettikleri kazanımları hatırlamalarını istemiştir.

3. 5. HOŞGÖRÜYÜ VE YUMUŞAK SÖZÜ TERCİH ETMESİ

Muhataba karşı hoşgörölü ve yumuşak sözlü olmak, onun fikir, inanç ve davranışlarını değiştirmesi açısından önemli iki etkindir. Hoşgörünün, yumuşak ve tatlı dilin etkilemeyeceği hiçbir insan yoktur. İnkârcılara karşı güzel konuşulmasını isteyen Kur’ân, Müslümanlara karşı güzel konuşulmasını istemesi gayet doğaldır. Tatlı ve güzel söz, kalplerdeki yaraları iyileştirir, katılıkları giderir ve onları sevgi ve saygı etrafında toplar.

⁷⁶ Ahkâf, 46/8.

Allah (c.c.), muhataba yumuşak bir tarzda hitap etmiştir. Kırıcı olmak, incitici sözler söylemek, aşağılamak yerine; rıfk ve şekati hoşgörü ve kolaylığı esas almıştır.⁷⁷ Allah (c.c.), Hz. Musa'yı en azılı düşmanı firavuna gönderirken, ona nasıl davranması gerektiğini aşağıdaki âyeti kerimede ifade etmiştir. *“Firavun'a gidin. Çünkü o, iyiden iyiye azdı. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, aklını başına alır veya korkar.”*⁷⁸

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Allah (c.c.) muhataba yumuşak ve tatlı bir dille hitap ederken İşlam'a davet eden her tebliğcinin de bu konuda son derece ince, yumuşak, hoşgörölü davranmasını istemiştir.

3. 6. KOLAYLIĞI TERCİH ETMESİ

Yüce Allah (c.c.), insanları tek bir ölçüde ve karakterde yaratmaya muktedir olduğı halde öyle yaratmamıştır.

Değışik huy ve karakterde olan insanlara yön verecek esasları, hepsine hitap edecek şekilde sağılam ve değışmez esaslarda birleştirirken, onların çok değışken olan huy ve davranışlarına da serbestlik vermiştir. İnsan genel olarak kolaylıktan hoşlanır. İnsan tabiatına en uygun din olan İşlam da kolaylığı esas almıştır.⁷⁹ *“Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez.”*⁸⁰

*“Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediğı bir şeyle yükümlü kılmaz.”*⁸¹ Bu âyeti kerimenin ifade ettiğı gibi Hz. Muhammed (s.a.s.)'in tebliğ ettiğı son ilahi din İşlam için, kolaylık temel özelliğdir. Bu temel anlayış çerçevesinde kulluğun zor bir görev olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Allah (c.c.), hiçbir kuluna yüklenemeyeceğı bir sorumluluk yüklemez. Kulluğun ve ibadetin kolaylığı yanında insana huzur ve itminan veren yönünü de göz önünde bulundurmak gerekir.

⁷⁷ Çetin, s. 106.

⁷⁸ Tâhâ, 20/43-44; diğeri bazı âyetler için bkz., Bakara, 2/263; Âl-i İmrân, 3/159; Nisâ, 4/63; Hicr, 15/85; Nahl, 16/125; İsrâ, 17/53; Nûr, 24/22; Furkan, 25/63; Teğabun, 64/14; Fussilet, 41/34.

⁷⁹ Çetin, s. 112.

⁸⁰ Bakara, 2/185; diğeri bazı âyetler için bkz., Nisâ, 4/28; Mâide, 5/6; Â'râf, 7/157; Tâhâ, 20/2, 3; Hacc, 22/68.

⁸¹ Bakara, 2/286.

Hız. Peygamber (s.a.s), İslam dininin kolaylığı esas aldığını şu veciz ifadelerle dile getirmiştir. “Kolaylaştırınız, g¼çleřtirmeyiniz; m¼jdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.”⁸² Hız. Peygamber (s.a.s.), bu prensibe b¼t¼n uygulamaların da riâyet etmişti. Her g¼n oruç tutan bir sahabiyyi bundan menetmişti.

3. 7. M¼JDELEMERYİ ÖNEMSEMESİ

M¼jde, bilinmeyen bir şey ile ilgili veya ileriye yönelik sevindirici haber vermektir. Allah(c.c.), insana hitap ederken sevindirici, özendirici bilgiler ve m¼jdeler vermiştir. Buna örnek olarak şu âyeti gösterebiliriz. “Kim Allah'a ve Res¼l'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine l¼tuflarda bulunduğu peygamberler, siddikler, şehidler ve salih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaştır! Bu l¼tuf Allah'tandır. Bilen olarak Allah yeter.”⁸³

Beşir olan peygamberler, Allah'a iman edip onun emir ve yasakladıklarına uygun davrananlara verilecek m¼kâfatları bildirir ve m¼minleri cennet nimetiyle m¼jdelerler. İman edip iyi davranışlarda bulunanlara, içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu m¼jdele! O cennetlerdeki bir meyveden kendilerine rızık olarak yedirildikçe: Bundan önce d¼nyada bize verilenlerdendir bu, derler. Bu rızıklar onlara (bazı yönlerden d¼nyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar için cennette tertemiz eşler de vardır. Ve onlar orada ebedi kalıcılardır.⁸⁴

3. 8. UYARMAYI ÖNEMSEMESİ

Uyarma, Allah'ın emir ve yasaklarına uymayanları uğrayacakları kötü sonucu haber vermektir.⁸⁵ Y¼ce Allah(c.c.) Kur'ân'ı Kerim'de; yapıldığı takdirde insana m¼kâfat ve yarar sağlayacak ameli salihii ifade ettiği gibi; yine yapıldığı takdirde insana ceza ve zarar verecek g¼nah ve çirkin amelleri de

⁸² Abdullah Muhamed b.İsmail el-Buharî, *Sahihu'l- Buharî*, Merve Yayınları, İstanbul 1993, Cihad/164, II, 138.

⁸³ Nisâ, 4/69-70; diğer bazı âyetler için bkz., Bakara, 2/25; Hicr, 15/45, 50; Zuhurf, 43/68, 73; D¼han, 44/51, 57; T¼r, 52/17, 28; M¼taffîfîn, 83/22, 36.

⁸⁴ Bakara, 2/25.

⁸⁵ Bkz., Ragıb el-İsfehânî, *el-M¼fredat fî Garibi'l-Kur'ân*, (Tahk.: Muhammed Seyyid Keytanî), Darul Marife, Beyrut 2005, s. 487.

ifade etmiştir. *Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkorlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Resûlüne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir.*⁸⁶ *Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberlerin canlarına kıyanlar ve adaleti emreden insanları öldürenler (yok mu), onlara acı bir azabı haber ver!*⁸⁷

Yine Allah (c.c.) hitabında; tebşîr ile inzâr, va'd ile vaîd dengeli bir şekilde verilmektedir. Yani, ceza bildiren bir âyetin yanında mükâfat, mükâfat bildiren bir âyetin yanında da genellikle cezâ bildiren bir âyetin bulunduğu görülmektedir.⁸⁸ Konumuzu açıklayacak bir âyeti kerimeyi inceleyelim. *“Hayır! Kim bir kötülük eder de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte o kimseler cehennemliktirler. Onlar orada devamlı kalırlar. İman edip yararlı iş yapanlara gelince onlar da cennetliktirler. Onlar orada devamlı kalırlar.”*⁸⁹

Yüce Allah (c.c.), hitabında uyarmayı önemsemiştir. Çünkü Her insanın fitratında dini bir potansiyel vardır. Önemli olan bu potansiyeli uyarma ile harekete geçirmektir. Ancak uyarma hiçbir zaman zorlamaya dayanmamalıdır. İman bağımsız bir yöneliştir. *Dinde zorlama yoktur.*⁹⁰ Âyeti uyarma konusunda temel esastır. Peygamberler dâhil kişiye düşen uyarmaktır. *(Ey insanlar!) Alev alev yanan bir ateşle sizi uyardım.”*⁹¹ Hidâyet ise, tamamen Allah’a aittir. Dilediğini hidâyet eder; dilediğini de sapıttırır. Hz. Nuh oğlunu, Hz. Lut eşini, Hz. Peygamber amcası Ebu Leheb’i hidâyet edememiştir. Öte yandan Firavun’un yanı başındaki eşi hidâyeti bulmuştur. Demek ki hidâyet Allah’ın takdirindedir. *“Sen, sevdiğini doğru yola eriştiremezsin, ama Allah, dilediğini doğru yola eriştirir. Doğru yola girecekleri en iyi O bilir.”*⁹²

⁸⁶ Tevbe, 9/21.

⁸⁷ Â-i İmrân, 3/21.

⁸⁸ Çetin, 115.

⁸⁹ Bakara, 2/81-82; diğer bazı âyetler için bkz., Bakara, 2/257; A’râf, 7/40, 42; Tevbe, 9/68, 72; Furkan, 25/9, 16; Fussilet, 41/26, 32; Mülk, 67/6, 12.

⁹⁰ Bakara, 2/256.

⁹¹ Leyl, 92/14.

⁹² Kasas, 28/56.

3. 9. ÖNCELİKLERİ TESBÎT EDİP ÇÖZMESİ

Kur'ân'ın birinci önceliği tevhid akidesidir. Allah'ın varlığına ve birliğine iman her şeyden önce gelir. İman insanı harekete geçiren en önemli etkidir. Bundan dolayı Kur'ân, insanların gönüllerine ilk önce Allah'ın varlığını ve birliğini yerleştirdi; her şeyi yaratanın Allah olduğunu ve bizden kendisine ibadet etmemizi istediğini açıkladı. *“De ki: O, Allah birdir. Allah samedtir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur.”*⁹³ *Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*⁹⁴

İkinci olarak da kişinin bu dünyada iyilik ve kötülük olarak yaptıklarının karşılığı göreceği ahiret yurdunu kalplere nakşetti. *Hayır! Kim bir kötülük eder de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte o kimseler cehennemliktirler. Onlar orada devamlı kalırlar. İman edip yararlı iş yapanlara gelince onlar da cennetliktirler. Onlar orada devamlı kalırlar.*⁹⁵

Kur'ân'ı Kerim, imanî esasları yerleştirdikten sonra müminleri yüceltecek ahlâk ve ibadet esaslarını açıkladı. Elbette iman esaslarını kalbinde yerleştirmiş olan bir Müslümanın Allah korkusu ile iyiliğe yönelmesi kaçınılmaz olmaktadır. Buda toplumda huzur ve güvenin tesisine en büyük güvence olmaktadır.

3. 10. TEKRARLARA YER VERMESİ

Kur'ân'da bazı kelime ve âyetlerin bir veya birkaç yerde tekrar edilmiş olması Tekrarü'l Kur'ân terimi ile ifade edilmiştir. Tekrarın sebebi tekrar edilen şeye önem vermek ve dikkati çekmektir. Tekrarın gayesi de teşvik etmek, sakındırmak, rağbeti artırmak, şükre önem vermek, haber verilenleri teyid edip kuvvetlendirmektir.⁹⁶

Kur'ân-ı Kerim de bazı ana temalar üzerinde sık sık tekrarlarla başvurulmuştur. Allah'ın varlığı ve birliği, cennet ve cehennem, nübüvvet

⁹³ İhlâs, 112/1-4.

⁹⁴ Zâriyât, 51/56.

⁹⁵ Bakara, 2/81-82.

⁹⁶ Soysaldı, s. 306.

müessesesi, Kur'ân'ın Allah kelamı oluşu vb. iman esasları her yerde çeşitli yönleri ile dile getirilir. Böylece muhataba kuvvetli bir iman aşılır.⁹⁷

Arap dili ve üslûbu bakımından tekrar, üzerinde önemle durulan bir keyfiyete sahiptir. Arap dilinin ruhunu anlamayan ve Arap dilini kendi dillerine göre mukayese eden bazı Avrupalı müsteşrikler, Kur'ân'daki tekrarları sıradan ve lüzumsuz görmekte, tekrarların usandırıcı ve bıktırıcı olduğunu söylemektedirler. Onların bu tarz düşünceleri, Kur'ân'ın hakiki manasını kavrayamadıklarını ve onun yüksek edebi kıymetini idrak edememiş olduklarını gösterir.⁹⁸ Edebi bir metni iyi bir şekilde anlamanın yolu onu yazıldığı dilin şart ve kuralları içerisinde incelemekten geçer. Bununla birlikte ön yargılardan kurtulmak da önemli bir husustur.

Kur'ân'daki tekrarlarda tekrar edilen şey aynen değil, farklı bir boyutuyla ele alınmaktadır.⁹⁹ Mesela Hz. Âdem'in kıssası el-Bakara sûresinde Allah'ın nimetlerini işlerken, el-A'raf sûresinde Allah'ın nimetlerine karşı insanların şükürlerinin azlığını işlemektedir.¹⁰⁰ Bundan dolayı okuyucu her defasında sıradan tekrar sayılan bu tarzdan yeni dersler çıkardığı için kendisinde tekrarlardan dolayı bir bıkkınlık meydana gelmemektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse Kur'ân'daki tekrarlar insanları değişik düşüncelere sevk etmek, geçmişte yaşanan olaylardan ders ve ibretler çıkarmalarını sağlamak için yapılmıştır.

3. 11. SORU-CEVAP YÖNTEMİNİ KULLANMASI

Kur'ân-ı Kerim'deki sualler, muhataptan bilgi istemek veya bir şey öğrenmek kastıyla değil, daha çok uyarı, tehdit, kınama, muhatapın fikrini çürüterek ona gerçeği söyletme biçimindedir. Bazen de soru sorulur ve onun reddedemeyeceği şekilde, muhatap adına cevap verilir yahut soru sorularak

⁹⁷ Çetin, s. 134.

⁹⁸ Cerrahoğlu, s. 172.

⁹⁹ Çetin, s. 135.

¹⁰⁰ Cerrahoğlu, s. 174.

muhatapın dikkati konu üzerine çekilir ve arkasından gerekli açıklamalar yapılır.¹⁰¹ Konuyu bir örnek ile açıklamaya çalışalım:

“Yedi kat göklerin Rabbi, azametli Arş'ın Rabbi kimdir?” diye sor. (Bunlar da) “Allah'ındır” diyecekler. “Şu halde siz Allah'tan korkmaz mısınız?” de.”¹⁰²

Yukarıdaki hitabı incelediğimiz zaman soru sormanın bir hikmetinin de muhataba doğruyu buldurmak olduğunu göreceğiz. Doğruyu bulduktan sonra da gereğince davranmak vicdan sahibi her insan için bir zorunluluktur. Ancak doğruyu bulduktan sonra yanıltıcı ısrar eden Allah'ın azabına maruz kalır. İnsanın bu azaba maruz kalmaması için özellikle iman konusu Kur'an'da sıkça tekrarlanır.

3. 12. TARTIŞMA ÜSLÛBUNU ÖNEMSEMESİ

Bir üslup olarak tartışma, görüşülen konulara değişik açılardan bakmaya ve karşılıklı bilgi alışverişi sayesinde makul olan çözümü bulmaya yardımcı olur. Kur'an, inatçı, münakaşacı ve mücadeleci mizahtaki insanları doğruya iletmek için, onlara karşı yürütülen tartışma ve mücadelelerin; en güzel yöntemle, sağlam kanıt ve delillerle, yumuşak ve tatlılıkla yapılmasını ister.¹⁰³ *Firavun'a gidin. Çünkü o, iyiden iyiye azdı. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, aklını başına alır veya korkar.*¹⁰⁴

İletişimci, muhatapına tatlılıkla yanaşmalı, güven duygusu vermeli, tartışma amacının üstün gelmek olmadığını hissettirmelidir. Zira insan, savunduğu düşüncesinden kolay kolay vazgeçemez ve yenilgiye düşmekten de rahatsız olur. Bu durumda tartışılan tezin değeri ile muhatapın onuru ve kişisel değeri birbirine karışır. Görüşünden vazgeçmeyi onurundan, saygınlığından ve değerinden ödün vermek şeklinde düşünür. “En güzel tartışma” ile hassas olan

¹⁰¹ Çetin, s. 138.

¹⁰² Mu'minûn, 23/86, 87; diğer bazı âyetler için bkz., Âl- i İmran, 3/15; Saff, 61/10, 11; Enbiyâ, 21/52, 67; Neml, 27/64.

¹⁰³ Yusuf Macit ve bşk., “Din Hizmetlerinde Sözlü ve Sözsüz İletişim”, *Marîfe Dergisi*, sayı II, 2008, s. 87-100.

¹⁰⁴ Tâhâ, 20/43-44.

gurur duygusu rencide edilmez. İnsan muhatabı karşısında kendi kişiliğinin korunduğunu, değerinin ve onurunun garanti altında olduğunu görür.¹⁰⁵

Allah'ın kalamı olan Kur'ân-ı Kerim, başından sonuna kadar insanlara örnek olacak hikmet dolu edebî ifadelerle doludur. Allah (c.c.), insanlara hikmet ve güzel öğütle hitap ettiği gibi, insanların da birbirlerine aynı edebî ölçülerle hitap etmelerini, muhataplarını kırmadan, incitmeden onlarla tartışmalarını emretmektedir. Allah (c.c.) bu konuda bizlere şöyle bir yol haritası çizmiştir: *“Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et!”*¹⁰⁶

3. 13. KISSALARI KULLANMASI

Kur'ân kıssaları, aslında, insanlara hükmeden ilahî kanunların icraatından ibaret olan birtakım hareketler, görüntüler ve sesler halindeki tarih manzaralarıdır. Hikâye ve romanlarda eserin kahramanı, zaman ve mekân unsurları büyük öneme hâizdir. Hâlbuki Kur'ân kıssalarının gerçek kahramanı, olayların kendi etrafında döndüğü şahıs değildir. Kıssanın, gerçek kahramanı insanın inanç, ahlâk ve davranışlarına sıkı bir şekilde bağlı olan tarihî kanundur. Kıssanın kahramanı, meselâ Hz. İbrahim ve muhatapları değil, tevhîd ve şirk, tarihî realiteleridir. Yahut Hz. Yusuf ile ev sahibesi değil, Yusuf'taki iffet ve emanet ile kadındaki şehvet ve hıyanettir.¹⁰⁷

Kur'ân-ı Kerim'de anlatılan kıssaların hepsi akla uygun, inandırıcı, mantıklı ve en önemlisi de gerçek hayattan alınmış olmasıdır. Geçmiş peygamberlerin haberleri, onları yalanlayanların başına gelenler birer ibret tablosudur. Zaten bunlar, okuyucuların ders ve ibret almaları için zikredilmişlerdir. Bu amaç, *“Kıssayı anlat; belki düşünürler.”*¹⁰⁸ Âyetiyle en güzel şekilde ifade edilmiştir.

Kur'ân'daki bu kıssalardan maksat, tarihi olayların kronolojik olarak anlatılması değildir. Ancak geçmiş peygamberlerin ve milletlerin başına

¹⁰⁵ Kutub, *fî Zılâli-l Kur'ân*, IV, 2336.

¹⁰⁶ Nahl, 16/25; diğer bazı âyetler için bkz., Bakara, 2/23, 111; Yâsîn, 36/77, 83; Ahkaf, 46/4; Cum'a, 62/6.

¹⁰⁷ Erişim: (www.yeniumit.com.tr/yazdir.php?konu_id=831), Erişim Tarihi: 12 Ekim 2009.

¹⁰⁸ A'râf, 7/176; diğer bazı âyetler için bkz., Yusuf, 12/111; Hûd, 11/120; Nâziât, 79/26.

gelenlerden bir ibret dersi almamız kastolunmaktadır. Bu sebepten kıssaların bazıları bir kaç kere tekrar edilmiştir.¹⁰⁹

Kur’ân’daki Kıssaların Genel Amaçları

- 1- Allah’ın varlığının ve birliğinin ispatı
- 2- Ahiret yurdunun ve cennet ile cehennemden hatırlatılması
- 3- Kur’ân’ın Allah kelamı olduğunun ispatı
- 4- Hz. Peygamberin Peygamberliğini ispatlamak
- 5- Peygamberlerin ortak amaçlar için çalıştıklarını göstermek
- 6- Allah’ın nimetini hatırlatmak
- 7- İnsanları şeytanın şerrinden sakındırmak

Kur’ân’daki kıssaların başka amaçlarının olduğu muhakkaktır. Ancak biz burada bunlardan bir kısmını zikretmekle yetindik.

3. 14. MESEL VE TEMSİLE ÇOKÇA YER VERMESİ

Kur’ân ilimlerinde Kur’ân’daki meseller ve bunlardan bahseden ilim için “Emsâlü’l Kur’ân” ismi kullanılmaktadır. Mesel âyetlerdeki anlam ve amacın insanlarda bir etki bırakacak şekilde onların hayranlığını uyandıracak biçimde kısa ve özlü ifade edilmesidir.¹¹⁰ Allah(c.c.), dile getirdiği konuyu, bir takım örneklerle, benzetmelerle açıklığa kavuşturmak ve çarpıcı hale getirmek için meseller¹¹¹ (örnekler) vermiştir. *And olsun ki biz, öğüt alsınlar diye, bu Kur’ân’da insanlara. her türlü misali verdik.*¹¹² *“İşte biz, bu temsilleri insanlar için getiriyoruz; fakat onları ancak bilenler düşünüp anlayabilir.”*¹¹³

Beyhâki’nin Ebû Hureyre’den rivâyet ettiği bir hadiste, Hz. Peygamber: “Kur’ân beş vecih üzerine nâzil oldu: helâl, haram, muhkem, müteşâbih ve

¹⁰⁹ Cerrahoğlu, s. 172.

¹¹⁰ Mennâu’l Kattan, *Mebâhis fi Ulumi’l Kur’ân*, Mektebetü Vehbe, Kahire 2000, s. 274.

¹¹¹ Mesel kelimesi sözlükte, şibih, nazir, delil, hüccet anlamlarına gelmektedir. Çoğulu emsâldir. bkz., İbn Faris, V. 296; İbn Manzur, XLVI, 4132.

¹¹² Zümer, 39/27.

¹¹³ Ankebût, 29/43; diğer bazı âyetler için bkz., Bakara, 2/161; Râ’d, 13/17; İbrahim, 14/18, 24, 26; Rûm, 30/58; Zümer, 39/27.

emsâl. Helâli işleyin haramdan kaçının, muhkeme tâbi olun, müteşâbihe inanın ve emsallerden de ibret alın” buyurdu.¹¹⁴

Kur’ân farklı bağlamlarda ve farklı münasebetlerde değişik biçimlerde ve değişik nesnelerden ve olgulardan bolca temsiller verir. Kur’ânî temsiller edebî, sanatsal güzellikleri ve derin manalarıyla dikkat çekmektedir.¹¹⁵ *Ey insanlar! (Size) bir misal verildi; şimdi onu dinleyin: Allah’ı bırakıp da yalvardıklarınız (taptıklarınız) bunun için bir araya gelseler bile bir sineği dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri de alamazlar. İsteyen de âciz, kendinden istenen de!*¹¹⁶

Kur’ân’daki Mesellerin Genel Amaçları

- 1- Soyut meseleleri somutlaştırarak daha iyi anlaşılmasını sağlamak
- 2- Gerçekleri ortaya çıkarmak
- 3- İnsanları iyi davranışları yapmaya teşvik etmek.
- 4- İnsanların kötü davranışları terk etmelerini sağlamak
- 5- İnsanlara öğüt vermek

Meseller, bir olayın, bir gerçeğin, bir meselenin daha iyi anlaşılmasını sağlar. İnsanların herhangi bir konuda ikna edilmesi veya yaptıkları yanlışların kınanması meseller aracılığı ile daha etkili olmaktadır. *Onların (münafıkların) durumu, (karanlık gecede) bir ateş yakan kimse misalidir. O ateş yanıp da etrafını aydınlattığı anda Allah, hemen onların aydınlığını giderir ve onları karanlıklar içinde bırakır; (artık hiçbir şeyi) görmezler.*¹¹⁷

3. 15. TASVİRE SIKÇA YER VERMESİ

Tasvir¹¹⁸, Kur’ân uslûbunun temel özelliklerindendir. Kur’ân bahsettiği mücerred (soyut) konulara bu sayede canlılık kazandırır; muhatabın zihninde bir sahne, bir tablo haline getirir. Böylece sözün tesiri kat kat artmış ve güzelleşmiş olur. Kur’ân’da tasvirin pek çok örneği bulunmaktadır. “*Onlara,*

¹¹⁴ Bedrüddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulumi’l Kur’ân*, (tahk.: Muhammed Ebu’l Fadl İbrahim), Daru’t-Turas, Kahire ts., I. 486.

¹¹⁵ Çiçek, *Kur’ân Nasıl Bir Kitaptır*, s. 94.

¹¹⁶ Hacc, 22/73.

¹¹⁷ Bakara, 2/17-19.

¹¹⁸ Tasvir sözlükte; resmetme, çizme, resim ile ifade etme anlamlarına gelmektedir. bkz., İbn Manzur, XXVII, 2523.

*şu iki adamı misal olarak anlat: Bunlardan birine iki üzüm bağı vermiş, her ikisinin de etrafını hurmalarla donatmış, aralarında da ekinler bitirmiştik. İki bağıın ikisi de yemişlerini vermiş, hiçbirini eksik bırakmamıştı. İkisinin arasından bir de ırmak fışkırtmıştı. Bu adamın başka geliri de vardı. Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken ona şöyle dedi: "Ben, servetçe senden daha zenginim; insan sayısı bakımından da senden daha güçlüyüm."*¹¹⁹

Kur'ân müşahede edilen olayı, görülen bir manzarayı, zihni bir manayı, ruhi bir durumu olduğu kadar insan tipini beşer tabiatını da hissi hayali bir surette ifade eder. Çizdiği bu resme canlı bir hayat, ya da taze bir hareket verir. Bir de bakarsınız ki, o zihni mana, bir şekil, bir hareket olmuş, o ruhi durum; bir tablo yahut bir sahne olmuş, o insan tipi canlı bir hale gelmiş, o beşer tabiatı cisimlenmiş, olayları, sahneleri, hikâyeleri ve manzaraları ise canlı, hareketli bir hale sokar. Buralara birde konuşma ilave edince bu sahnenin bütün hayali unsurları tamamlanmış olur.¹²⁰ *"Bizim âyetlerimizi yalanlayıp da onlara karşı kibirlenmek isteyenler var ya, işte onlara gök kapıları açılmayacak ve onlar, halat iğne deliğine girinceye kadar cennete giremeyeceklerdir! Suçluları işte böyle cezalandırırız!"*¹²¹

Bir konunun anlaşılabilmesi için hayal edilebilir olması anlatıma bağlıdır. Hatip, iyi bir tasvir ve anlatımla muhatapın ilgisini çekerek onun olayı hayalinde canlandırmasına sebep olur. Kur'ân'daki anlatım tarzı da, hikâyeyi en güzel şekilde tasvir ederek muhatapı olayın içine çekme şeklinde gerçekleşir. Kur'ân'ın bu tasviri sayesinde anlatılan olay eskiden olup bitmiş bir olay değil de hâlihazırda yaşanan bir olay haline gelir. Muhatap da kendini olayın içinde bir rol üstlenmiş şekilde görür. Olayın bütün figürleri tam olarak göz önüne serilmiştir.¹²²

¹¹⁹ Kehf, 18/32, 34. Ayrıca bkz., A'râf, 7/40, 45; Tekvîr, 81/1, 20.

¹²⁰ Bkz., Seyyid Kutub, *Kur'ân'da Edebî Tasvir*, (Çev.: İsmail Aslan), Ravza Yayınları, İstanbul 1999, s. 53.

¹²¹ A'râf, 7/40.

¹²² Kutub, *a .g.e.*, s. 231-232.

*Kendileri uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Onları sağa sola çevirirdik. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta idi. Eğer onların durumlarına muttali olsa idin dönüp onlardan kaçardın ve gördüklerin yüzünden için korku ile dolardı.*¹²³

2. KUR'ÂN HİTABININ KELÂM OLMA ÖZELLİĞİ

Allah Teâlâ'nın kemâl sıfatlarından biri de kelâm sıfatıdır. Konuşan, kelim eden anlamlarına gelir. Allah'ın mütekellim olması sese, harflere ve bu harflerden meydana gelen kelime ve cümleleri tertiplemeye muhtaç olmadan konuşmasını ifade eder. Allah'ın “kelâm” sıfatıyla muttasıf olduğu âyet, hadis ve ümmetin icma'ı ile sabittir.¹²⁴

Allah'ın bu sıfatı Kur'ân-ı Kerim'in birçok âyetinde ifade edilmektedir. Burada konumuzu açıklayıcı iki örnekle yetineceğiz. *“Bu peygamberlerin bazılarını bazılarından üstün kıldık. Allah, onların bazılarıyla konuşmuş ve onları derece bakımından üstün kılmıştır.”*¹²⁵ *“Allah Musa ya hitap ederek konuştu.”*¹²⁶ Allah, ezeli sıfatlarından birisi olan “kelâm” sıfatıyla peygamberleri ile konuşur, kitaplar indirir, emir ve nehiylerde bulunur.¹²⁷

Allah, kendisinin bir sıfatı olan kelâmla mütekellimdir. Allah'ta kelâm sıfatının zıtları olan sükût ve dilsizliğin bulunması mümkün değildir. Çünkü konuşmak, dilsizliğe ve söz söylememeye karşı bir kemâlî ifade etmektedir. Allah da, en yüce varlık olduğu için bu sıfatla muttasıftır.¹²⁸

Allah, peygamberlerle konuşur. Ancak bu konuşma iki insanın karşılıklı konuşmalarına benzetilemez. Bu konuşmanın biçimi Kur'ân'da şöyle belirtilir: *Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder.*¹²⁹ Allah'ın perde arkasından

¹²³ Kehf, 18/18.

¹²⁴ Gölcük, *Kelâm*, s. 241.

¹²⁵ Bakara, 2/253.

¹²⁶ Nisa, 4/64.

¹²⁷ Sa'duddin Mesud b. Ömer et-Taftazanî, *Şerhu'l Akaid*, (Çev.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1980, s. 167.

¹²⁸ Erişim: (www.nurislam.org), Ahmed Özalp'ın Allah'ın kelâmı adlı makalesi, Erişim Tarihi: 11 Kasım 2009.

¹²⁹ Şûrâ, 42/51.

konusması, Hz. Musa (a.s) ile olduğu gibi bir ağaç ya da benzeri bir nesne aracılığı ile konuşmasıdır. Bir elçi göndermesi de kelâmını bir melek (Cebrail) vasıtasıyla vahyetmesidir.

Allah'ın “kelâm” sıfatıyla muttasıf olduğu hususunda bütün kelâm âlimleri ittifak halindedir. Fakat kelâm sıfatının mahiyeti konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. İslâm kelâmının belli başlı tartışma konularından birisi olan bu mesele, mezhepler arasında çok şiddetli tartışmalara yol açmıştır. Bu mesele, kaynaklarda “Halk-ul Kur’ân” başlığı altında ele alınmaktadır. Bu konudaki tartışmalar şu soru etrafında dönüp dolaşmaktadır: Allah, kadîm ve yaratılmamış bir kelâm sıfatıyla mı mütekellimdir; yoksa hâdis (sonradan olma) ve yaratılmış bir kelâm sıfatıyla mı mütekellimdir? Biz burada Selef, Mu’tezile ve Ehli Sünnet kelamcılarının bu konudaki görüşlerini ifade etmeye çalışacağız.

2. 1. SELEF ÂLİMLERİNE GÖRE KELÂM SIFATI

Kelam, Allah'ın kadîm sıfatlarından biridir. Bu sebeple, Kur’ân-ı Kerim’de Allah’la kaimdir ve yaratılmamıştır. Kur’ân’ı lafız ve mana şeklinde ikiye ayırmak da yanlıştır. Çünkü o hem harflerden hem de manâlardan meydana gelmiş bir bütündür ve ne harfleri ne de manâları yaratılmış (mahlûk) değildir.¹³⁰

2. 2. MUTEZİLE MEZHEBİNE GÖRE KELÂM SIFATI

Diğer mezheplerle birlikte, Allah'ın kelâm sıfatıyla muttasıf olduğunu kabul eden Mutezile mezhebi, Kelâmullah’ın mahiyeti hususunda farklı bir görüş ileri sürmüştür. Onlara göre Kur’ân, ses ve harflerden müteşekkil olup; telif, tanzim, inzal, Arapça, fasih ve icaz niteliğine sahip olma gibi yaratıkların sıfatları ve hudûsün alâmetleri olan şeylerle muttasıftır. Bu nedenle de yaratılmıştır. Mutezileye göre, Allah'ın mütekellim olması; kelâmı mahallinde yani Cebrail’de, peygamberlerde, Levh-i Mahfuzda, şahısların okuyuşlarında

¹³⁰ Ahmed Saim Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelâm’a Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1987, s. 90; Ali Arslan Aydın, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, DİB Yayınları, Ankara 1964, s. 315.

yaratması demektir. Allah, işte bu yaratmadan dolayı mütekellimdir. O'nda, zatiyla kaim bir sıfat olarak kelâm sıfatı yoktur. Mutezile, Kur'ân'ın Mushaflarda yazılan, dillerde okunan ve kulakla işitilen şeylerden ibaret olduğunu, bunların da zaruri olarak sonradan olma (hudûs) alametleri sayıldığını söylemiş ve bu nedenle de Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu iddia etmiştir.¹³¹

2. 3. EHL-İ SÜNNET KELÂMCILARINA GÖRE KELÂM SIFATI

Ehl-i Sünnet kelâmcılarının, Kelâmullah konusunda benimsedikleri yol, İtizâli görüşle Selefi görüş arasında orta yolu temsil etmektedir. Kelâmullah konusunda lâfzî ve manevî şeklinde bir ayrımı kabul etmeyen Selefi görüşe karşı Mutezile, Kelâmullah'ın manevi yönünü inkâr etmiş; meseleyi hudûsün sınırları içinde ele almıştı. Ehl-i Sünnet ise bu iki görüşü telif ederek yeni bir senteze ulaşmıştır. Ehli Sünnete göre, kelâmın mahiyeti, zat ile kâim olan ve harflerle sesler tarafından ifade edilen bir manâdan ibarettir.¹³²

Bu sebeple Allah'ın kelâmı olan Kur'ân-ı Kerim, nefsî ve lâfzî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Nefsî kelâm, Allah'ın zatiyla kâim, onun ne aynı ne de gayrı olan kadim bir sıfattır.

Lâfzî kelâm ise harf ve seslerden müteşekkil olan Kur'ân lafzıdır. Allah, nefsî kelâm ile ezeli olarak mütekellimdir. Lâfzî kelâm ise ezeli olmayıp yaratılmıştır. Lâfzî kelâma, Kelâmullah demek hakiki manâda değil, mecâzî manâdadır. Hakiki manâda Kelâmullah, Allah'ın zatiyla kaim olan nefsî kelâmdır.¹³³

Kelâmullah'ın, lâfzî ve nefsî olmak üzere ikiye ayrıldığı hususunda aynı görüşte olan ehl-i sünnet kelâmcıları, Kelâmullah'ın işitilip işitilmeyeceği konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Eş'arilere göre, var olan her şeyin nasıl görülmesi mümkün ise, işitilmesi de mümkündür. Bu nedenle Allah'ın

¹³¹ Taftazanî, s.170; Kılavuz, s. 90; Nureddin Ahmed b. Muhammed Sâbûnî, *Matüridiyye Akaidi*, (Çev.: Bekir Topaloğlu) Ankara 1979. s.85.

¹³² Sâbûnî, *Matüridiyye Akaidi*, s. 86.

¹³³ Sâbûnî, *a. g. e.*, s. 86 vd.; Kılavuz, s. 90; Aydın, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, s. 316 vd.; Metin Yurdağ, *Allah'ın Sıfatları*, Nurel Matbaası İstanbul 1984, s. 217.

kelâmı da işitilebilir. Matüridiler ise Allah kelâmının işitilemeyeceğini savunmuşlardır. Onlar, Allah kelâmının değil, bu kelâmın delâlet ettiği şeyin işitilebileceğini söylemişlerdir.¹³⁴

Yukarıdaki görüşlerden sonra diyebiliriz ki Allah'ın zatî kelâmı yaratılmamıştır; zatının bir parçasıdır. Allah'ın kelâmı ezelidir. Allah'ın kelâmı olan Kur'ân-ı Kerim yaratılmamıştır. Kur'ân'ın yazıldığı kâğıt, yazı ve sesler insanların Kur'ân'ı anlamaları için birer araçtır. Bunlar ihtiyaca binaen yaratılmışlardır. Allah'ın kelâm sıfatının olmaması bir eksikliktir. Allah (c.c)'a, kusur ve eksiklik izafe edilemez. Dolayısıyla Allah (c.c) için ilim sıfatı ne kadar gerekli ise kelâm sıfatı da o kadar gereklidir. Yani Allah'ın kelâm sıfatının kadim olması, onun kemal sıfatı için bir zorunluluktur.

Esasen biz bir varlığın ilmini konuşmasından anlarız. Konuşmayan bir varlık her şeyden önce kendisini anlatamaz. Konuşma var olmanın ifadesidir. Her konuşmanın bir şekli vardır. Ancak Allah nasıl konuşur? Konuşmasının şekli ve mahiyeti nasıldır? Bu konuda bizim bir görüş ifade etmemiz olanaksızdır. *“De ki: Rabbimin sözleri için derya mürekkep olsa ve bir o kadar da ilâve getirsek dahi, Rabbimin sözleri bitmeden önce deniz tükenecektir.”*¹³⁵ Sonsuz bir kelâm için son sözü söylemek her şeyden önce bizi aşar.

3. KUR'ÂN HİTAPLARININ FIKİH ÜSÛLCÜLERİ AÇISINDAN TASNİFİ

Delillerden hüküm elde etme metodunu inceleyen ilim dalına usûl-i fıkıh denir.¹³⁶ Başka bir ifade ile usûl-i fıkıh, müctehidin Kur'ân veya sünnetten hüküm çıkarmak için gereksinim duyduğu kural ve kaideleri ifade eder. Bilindiği gibi İslâmî kaynaklar Kur'ân ve sünnettir. Müctehid karşılaştığı problemleri çözmek için Kur'ân ve sünnete başvurur. Ancak bu problemleri çözecek ifadeler, Kur'ân veya sünnette emir, nehiy, hass gibi değişik lafızlarla gelmiş olabilir. İşte tam bu noktada müctehid lafzın kalıbına bakarak ve diğer İslâmî birikimi de göz önünde bulundurarak çözmeye çalışır. Mesela nas emir

¹³⁴ Sâbûnî, *a. g. e.*, s. 89.

¹³⁵ Kehf, 18/109.

¹³⁶ Hüseyin Algül ve bşk., *İman ve İbadetler*, TDV Yayınları, Ankara 2002, I, 141.

kalıbı ile gelmişse emrin vücuba delalet ettiğini ifade eden usûl kuralını göz önünde bulundurarak o hükmün farz olduğuna hükmeder.

Kur'ân ve Sünnet fert ve toplumlara takip edecekleri ana çizgiyi, koruyacakları temel değerleri, taşıyacakları mükellefiyet ve sorumlulukları göstermekle veya hatırlatmakla yetinir. Bu iki kaynakta yer alan hükümleri ve gösterilen hedefleri kavrama, ondan amelî hayata ve tek tek her bir olaya ilişkin sonuç çıkarma tamamıyla Kur'ân ve Sünnet'in muhatabı olan Müslümanlara ait bir sorumluluktur.¹³⁷ Mükellef, Kur'ân'da muhatap olduğu bu hükümleri bilmekle ve bunlara uygun davranmakla yükümlü tutulmuştur.

Mükelleflerin fiilleri ile ilgili şer'i hükümlerin kaynağının Allah olduğu konusunda İslam âlimleri arasında ihtilaf yoktur. Bundan dolayı şer'i hükmü genel itibari ile şöyle tarif etmişlerdir:¹³⁸

Hüküm, Allah'ın iktizâ, tahyîr ve vaz' bakımından mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabıdır.¹³⁹ Allah'ın hitabından maksat dolaysız, açıklanmaya ihtiyaç duymaksızın Allah'ın kelâmıdır. Bu da Kur'ân'dır.

Bütün şer'i deliller de (Sünnet, İcma ve Kıyas) Allah'ın kelamına dayanır.¹⁴⁰ İslam âlimleri insanlığa faydalı olabilecek hükümleri çıkarmak için her zaman Kur'ân'ı temel kaynak olarak ele almışlardır. Hal böyle olunca Kur'ân'ın hitabı fıkıh ve fıkıh usûlü açısından büyük önem arz etmektedir.

Biz burada fıkıh usûlü açısından teklif ve vaz' hitapları ile bunların hiçbirine dâhil olmayan Allah'ın hitaplarını, incelemeye çalışacağız. İfade etmeliyiz ki burada önem arz eden mesele usûlcülerin hitabı nasıl anladığıdır? Çünkü hitap, usûlcülerin bu anlayışı çerçevesinde insanlığın istifadesine sunulmaktadır.

¹³⁷ Algül ve bşk., I., 143.

¹³⁸ Abdu'l Vahhab Hallâf, *İlmü Usûli'l Fıkıh*, Eda Neşriyat, İstanbul 1991, s. 96.

¹³⁹ Zuhaylî, *Usûlü'l Fıkıh'l İslamî*, s. 37-38.

¹⁴⁰ Abdülkerim Zeydan, *Fıkıh Usûlü*, (Terc.: Ruhi Özcan), MÜİFAV Yayınları, İstanbul 1981. s. 4.

3. 1. TEKLİF HİTABI

Mükellefiyet, dinin hitabına muhatap olmaktır. Mükellef de, dini hitapla yükümlü tutulan, düşünce, söz ve davranışlarına birtakım dünyevî-uhrevî, dinî-hukukî sonuçlar bağlanan aklî melekeleri yerinde ve ergin olan insan demektir.¹⁴¹

Teklif hitabı ise, bir fiilin yapılmasını ya da yapılmamasını talep veya bir fiili terk etmek arasında muhayyerliği iktizâ ettiren hitaptır.¹⁴²

Teklif ifade eden hitap Müslüman bireye bazı sorumluluklar yüklemektedir. Bu sorumluluklara uygun hareket etmek Müslüman için bir gerekliliktir. Çünkü Allah (c.c.), teklif hitabında bireyden bir şeyi kesin olarak yapıp veya yapmamasını istemektedir. Bu isteğe boyun eğmek bir yerde mükellefin teslimiyet derecesini de göstermektedir. Ancak teklif hitabı ile muhayyer bırakılan mükellef iki durumdan biri ile hareket edebilir.

Teklif hitabının tanımında geçen iktizâ ve talep kavramlarını kısaca incelemeye çalışalım.

3. 1. 1. İKTİZÂ HİTABI

Bu hitap, fiilin yapılmasını yahut bir fiilin terk edilmesini talep eden bir hitaptır.¹⁴³

Örneğin “*Ey iman edenler, akitleri yerine getirin.*”¹⁴⁴ ayeti şer’î bir hükmü iktiza eder. Çünkü bu ayet, mükelleflerin fiillerinden birine, bağlanmış ahitlere sadık kalınması talebiyle alâkalı Yüce Allahın bir hitabıdır.¹⁴⁵

“*Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.*”¹⁴⁶ hitabına göre maddi imkânları yerinde olup hacca gitmesine engel bulunmayanların kesin olarak hacca gitmeleri istenmiştir. Zaten İslam’ın temel şartlarından birisi de haccetmektir. Bu hitap haccın farziyetinin de delilini oluşturmaktadır.

¹⁴¹ Algül ve bşk., I, 157.

¹⁴² Hallâf, s. 101.

¹⁴³ A. y.

¹⁴⁴ Maide, 5/1.

¹⁴⁵ Zeydan, s.4.

¹⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/97.

Keza “Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur.”¹⁴⁷ ayeti şer’i bir hükmü içerir. Çünkü bununla Şâri’ (İslam hukukuna göre ilk Şâri’ yani kanun koyucu Allah’tır.), zina fiilinin terk edilmesini talep etmiştir.¹⁴⁸

3. 1. 2. TAHYÎR HİTABI

Bir şeyin yapılmasıyla terk edilmesini aynı tutup, birinin diğerine tercih edilmemesi, her ikisini de mükellefe mubah kılınmasıdır.¹⁴⁹

“*Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın.*”¹⁵⁰ Âyeti bir şer’î hükümdür. Çünkü Cuma namazının edasından sonra yeryüzüne dağılmayı mubah kılmakla ilgili Allah’ın bir hitabıdır.¹⁵¹ Bu hitapla yeryüzüne dağılma konusunda mükellef muhayyer bırakılmıştır.

3. 2. TEKLİF HİTABININ KISIMLARI

Teklifi hitap Vacib, Mendub, Haram, Mekruh ve Mubah olmak üzere beş kısma ayrılır.¹⁵²

3. 2. 1. VÂCİB

Şâri’in mutlaka yapılmasını istediği, yapmayanın zem olup cezalandırılacağı, yapanın övülüp sevap kazandığı hükümdür.¹⁵³ misâl: “*Bu aya ulaşanınız oruç tutsun.*”¹⁵⁴ Bu hitapta görüldüğü gibi oruç farzdır. Çünkü hitabın sığası kesin olarak orucun tutulmasını emrediyor. “*Namazı kılın.*”¹⁵⁵ Âyetinde fiile bağlı bir icap vardır oda namaz kılmadır. Buda namaz kılmayı vacip kılmaktadır.

¹⁴⁷ İsra, 17/32.

¹⁴⁸ Zeydan, s. 4.

¹⁴⁹ A. y.

¹⁵⁰ Cum’a, 62/10.

¹⁵¹ Zeydan, s. 4.

¹⁵² Hallâf, s. 105.

¹⁵³ Zuhaylî, *Usûlü’l Fıkhı’l İslamî*, s. 46.

¹⁵⁴ Bakara, 2/185.

¹⁵⁵ Bakara, 2/43.

3. 2. 2. MENDUB

Nedb lügatte bir şeyi yapmaya çağırıp teşvik etmektir.¹⁵⁶ Usûlcülere göre ise kesin olmaksızın Şâri'in mükelleften yapmasını talep ettiği hükümdür.¹⁵⁷

“Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın.”¹⁵⁸ Buradaki emir, hemen akabinde gelen; “Birbirinize bir emanet bırakırsanız, emanet bırakılan kimse emaneti sahibine versin.”¹⁵⁹ Âyet-i kerimesindeki mahsus karine sebebiyle vüubdan nedbe sarf edilmiştir. Yani borç veren borcu yazmadan da borçluya güvenebilir demektir.

3. 2. 3. HARAM

Allah'ın kesin bir şekilde terkin taleb ettiği şeydir¹⁶⁰ Terkin kesin olarak istenmesi değişik şekillerde şekiller de olur.

a. Fiil Sığıası İle (Haram kılındı gibi) “*Allah alış-verişi helâl faizi haram kıldı.*”¹⁶¹

b. Nehiy Sığıası İle “*Zinaya yaklaşmayın.*”¹⁶²

c. Emir Sığıası İle “*O halde pislikten, putlardan sakının, yalan sözden kaçının.*”¹⁶³

d. Yapılan Fiile Ceza Terettüp Ettirilmesi İle “*Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkamış olurlar, zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.*”¹⁶⁴

¹⁵⁶İbn Manzur, XLVIII, 4380.

¹⁵⁷ Mendub konusunda daha geniş bilgi için bkz., Hallâf, s. 111-112; Zuhaylî, *Usûlü'l Fıkhı'l İslamî*, s. 76-80.

¹⁵⁸ Bakara, 2/282.

¹⁵⁹ Bakara, 2/283.

¹⁶⁰ Zuhaylî, *a. g. e.*, s. 80.

¹⁶¹ Bakara, 2/275.

¹⁶² İsrâ, 17/32.

¹⁶³ Hacc, 22/30.

¹⁶⁴ Nisa, 4/10.

3. 2. 4. MEKRUH

Allah'ın, kesinlik ifade etmeyen bir üslup ile terkini talep ettiği şeydir.¹⁶⁵ *“Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın.”*¹⁶⁶

*“Kendinizin ancak göz yumarak alabileceğiniz bayağı şeyleri vermeye yeltenmeyin.”*¹⁶⁷ ayet-i kerimesi de mükellefin fiillerinden birine taalluk eden keraheti ifade etmektedir ki, bu malın habis (âdî) olanını infak etmektir. Âyet-i kerime bu fiili mekruh kılmıştır.

3. 2. 5. MUBAH

Mubah, lügatte ilan edilen, müsaade edilen manasınadır. Usûlcülere göre ise Şâri'in mükellefi yapıp yapmamakta serbest bıraktığı hükümdür.¹⁶⁸ Mubah, şu şekillerde bilinir.

1. “helal” ve “ibâha” kelimelerinden bilinir; *“Bu gün size güzel olan (yiyecekler) helâl kılındı.”*¹⁶⁹

2. Günahın veya vebalin kaldırılmış olmasıyla bilinir; *“Allah'ın sınırlarını (emir ve nehiyelerini) yerine getirememelerinden korkarsanız kadının fidye vermesinde her iki tarafa da günah yoktur.”*¹⁷⁰

3. Karine ile vücûbdan ibâhâya sarf edilmiş emir sığasından bilinir; *“İhramdan çıktığınız zaman avlanın.”*¹⁷¹

4. İbâhâ aslın istishabı yolu ile de bilinir, Çünkü faydalı şeylerde asıl olan ibâhâdır. İstishâb, daha önce varlığı bilinen bir durumun –aksine delil bulunmadıkça- varlığını koruduğuna hükmetme yöntemidir.¹⁷² Eşyada asıl olan ibahadır kaidesi bu âyet paralelindedir: *“Yerdeki her şeyi sizin için yaratan odur.”*¹⁷³

¹⁶⁵ Hallâf, s. 114.

¹⁶⁶ Maide, 5/101.

¹⁶⁷ Bakara, 2/267.

¹⁶⁸ Zuhaylî, *Usûlü'l Fıkhı'l İslamî*, s. 87.

¹⁶⁹ Maide, 5/5.

¹⁷⁰ Bakara, 2/229.

¹⁷¹ Maide, 5/2.

¹⁷² Algül ve bşk., I., 152.

¹⁷³ Bakara, 2/29.

3. 3. VAD' HİTABI

Bu bir şeyi, başka bir şeye sebep, şart yahut mâni kılmayı iktizâ ettiren hükümdür.¹⁷⁴

1. Bir şeyi, bir şeye sebep kılan vaz'î hükme örnek bir hitap: *“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi... yıkayın.”*¹⁷⁵ Görüldüğü gibi namaz kılma isteği abdest almak için sebep kılınmıştır.

2. Bir şeyi, bir şeye şart kılan vad'î hükme örnek bir hitab: *“Yoluna gücü yetenlerin o evi hacetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”*¹⁷⁶ Bu hitapta yola güç getirmek haccın icabı kılınmıştır.

3. Bir şeyi, bir şeye mani kılan vad'î hükme örnek bir hitab: Peygamber (s.a.s.) bu konuda şöyle buyurdu; *“Katil varis olamaz.”*¹⁷⁷

3. 4. VAD' HİTABININ KISIMLARI

Vaz' hitabı sebep, şart, mani', ruhsat ve azimet, sıhhat ve butlan olmak üzere beş kısma ayrılır.¹⁷⁸

3. 4. 1. SEBEB

Şâri'in varlığını hükmün varlığı, yokluğunu da hükmün yokluğu için alâmet kıldığı durumdur.¹⁷⁹ Mesela hadd cezasının vucûbu için zinanın sebep olmasıdır.¹⁸⁰

3. 4. 2. ŞART

Bir hukukî sonucun varlığı kendi varlığına bağlı olan, ancak kendisinin varlığı onun varlığını zaruri kılmayan ve onun yapısından bir parça teşkil etmeyen fiil veya vasıftır. Meselâ namaz için abdest şarttır.¹⁸¹

¹⁷⁴ Hallâf, s. 102.

¹⁷⁵ Maide, 5/6.

¹⁷⁶ Âl-i İmrân, 3/97.

¹⁷⁷ Tirmizî, Ferâiz/17 (2110).

¹⁷⁸ Zuhaylî, *Usûlü'l Fıkhi'l İslamî*, s. 93.

¹⁷⁹ Algül ve bşk., I., 161.

¹⁸⁰ Hallâf, s. 117.

3. 4. 3. MANÎ'

Varlığı sebebe hüküm bağlanmaması veya sebebin gerçekleşmemesi sonucunu doğuran durumdur.¹⁸²

Hükme mâni: Bu, sebep var olduğu halde hükmün bu sebebe terettübüne mâni olan şeydir. Meselâ haddin infazına mâni olan şüphe gibi...

Sebebe mâni: Hür insanın satılması halinde hürriyet, mülkiyetin sebebinin tahakkuku olan satışın sıhhatine mânidir ve satış batıldır.¹⁸³

3. 4. 4. SAHİH VE BÂTİL

Sahih, rükünleri ve şer'î şartları tam olup, üzerine şer'î neticeleri terettüp eden şeydir. Fukahaya göre ibadetlerde sahih, fiilin kazayı düşürecek şekilde yapılmasıdır. Buna göre abdestli olduğunu zannederek namaz kılanın namazı fasiddir, çünkü kaza sakıt olmamıştır.¹⁸⁴

Bâtıl, sığa veya akdi yapanlar veya üzerine akit yapılan şey gibi asıl ve esasından hâlel bulunan ve üzerine şer'î bir netice terettüp etmeyen akittir. Meselâ mecnunun veya gayri mümeyyiz kişinin yaptığı satış akdi batıldır.¹⁸⁵

3. 4. 5. AZÎMET VE RUHSAT

Sözlükte azimet, bir şeye kesin olarak yönelmek, niyetlenmek anlamındadır. Fıkıh ilminde ise, meşakkat, zaruret ve ihtiyaç gibi ârizî bir sebebe bağlı olmaksızın ilkten konmuş olan ve normal durumlarda her bir mükellefe ayrı ayrı hitap eden aslî hükümdür.¹⁸⁶

Ruhsat ciddî bir özürden dolayı, asıl hükmü gerektiren sebep mevcut olmakla beraber insanların ihtiyaçlarını gözetmek kastiyle veya özel hallerde mükellefe kolaylık göstermek için meşru kılınan hükümlerdir. Özür, bir

¹⁸¹ Algül ve bşk., I., 161.

¹⁸² A. g. e., s. 162.

¹⁸³ Hallâf, s. 120-21.

¹⁸⁴ Zuhaylî, *Usûlü'l Fıkıh'l İslamî*, s. 103-104.

¹⁸⁵ A. g. e., s. 93.

¹⁸⁶ Algül ve bşk., I., 178.

rahatsızlıktan dolayı cemaatle namazı terk etmenin caiz olması ve benzeri hallerdir.¹⁸⁷

Sonuç olarak diyebiliriz ki hitap, ameli ibadetler için bir kaynaktır. Müslüman bireyler günlük hayatta karşılaştıkları sıkıntıları hitaptan anlaşılan çözümlerle halletmektedirler.

Her hitap mükellef için ayrı bir hüküm ifade etmektedir. Hükümün asıl gayesi de insanlara dünya ve ahiret saadetini kazandırmaktır. Böyle olunca hitabın insan için vazgeçilmez bir esas olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Yüce yaratıcı, insana yarar sağlayacak hitaplarda bulunmuştur.

Bu noktada insana düşen görevler ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, kendisini yaratan yüce yaratıcıyı tanıyıp derin bir saygı göstermesidir. İkincisi de dünya ve ahiret saadetini kazanacağı ameller işlemesidir.

3. 5. DİĞER HİTAPLAR

Usûlcüler'e göre, mükelleflerin fiillerinden başka konularla alakalı Allah'ın hitabına hüküm adı verilmez. Şimdi de mükelleflerin fiillerinden başka konularla alakalı Allah'ın hitaplarını incelemeye çalışalım.

3. 4. 1. ALLAH'IN KENDİ ZÂT VE SIFATLARIYLA İLGİLİ HİTAPLARI

“Allah her şeyi hakkıyla bilendir.”¹⁸⁸ Âyette geçen bilme sıfatı Allah'ın sübûtî sıfatıdır. Kur'ân'ı kerim'de yüce Allah'ın zâtî ve sübûtî sıfatları genel itibari ile geçmektedir.¹⁸⁹ Bu sıfatların mükellefle doğrudan bir alakası yoktur. Ancak mükellefin yüce yaratıcısını tanıması açısından önemlidir.

¹⁸⁷ Zuhaylî, a. g. e., 108.

¹⁸⁸ Bakara, 2/29.

¹⁸⁹ Kasas, 28/88; Şûrâ, 42/11; İhlâs, 112/1-2; Furkân, 25/58; Tâhâ, 20/111; Mücâdele, 58/7; Mü'min, 40/ 19-20; Şûrâ, 42/49; Nahl, 16/40, 90; Nûr, 24/44-45; A'râf, 7/143; Zümer, 39/62.

3. 4. 2. ALLAH'IN YARATTIĞI CANSIZ CİSİMLERLE İLGİLİ HİTAPLARI

“Biz yeri bir beşik (döşek, karargâh), dağları kazıklar yapmadık mı?”¹⁹⁰ Yüce Allah (c.c.), yarattığı cansız varlıkları insanın dikkatine sunmuştur. Yarattığı bu varlıkların azameti karşısında insanın acziyeti ortadadır. İşte bu hitapta Allah'ın yaratmış olduğu varlıklardan Allah'ı bilme, tanıma gayesi vardır. Aslında gayesiz hiçbir ilahi hitap yoktur.

3. 4. 3. ALLAH'IN TALEP, TAHYİR VE VAD' ŞEKLİNDE OLMAYAN MÜKELLEFLERİN FİİLLERİ İLE İLGİLİ HİTAPLARI

“Elif. Lâm. Mîm. Rumlar, yenildi. - Arapların bulunduğu bölgeye en yakın bir yerde onlar, Hâlbuki onlar, bu yenilgilerinden sonra galip geleceklerdir.”¹⁹¹ Bu hitapta geleceğe yönelik bir haber vardır. Bu da Allah'ın her şeyi bildiğinin en güzel kanıtıdır. Allah'ın ilmi zaman ile sınırlı değildir. O her şeyi bilendir.

3. 4. 4. ALLAH'IN YARATILMIŞ ŞEYLERİ KENDİSİNİN YARATTIĞINA DAİR HİTAPLARI

“Oysaki sizi ve yapmakta olduklarınızı Allah yarattı.”¹⁹² Allah'tan habersiz hiçbir şeyin olması mümkün değildir. Bu hitap esasen Allah'ın tek yaratıcı olduğunu ifade eden tekvîn sıfatının ifade edilmesidir. Hiçbir şeyin kendiliğinde oluşma olasılığı yoktur. Var olan her şeyin bir yapana vardır. Bütün varlıkları yoktan var eden yaratıcı Allah'tır.

¹⁹⁰ Nebe, 78/6-7.

¹⁹¹ Rûm, 30/1-3.

¹⁹² Sâffât, 37/96.

3. 4. 5. ALLAH’IN MÜKELLEFLERİ KONU EDİKEN HİTAPLARI

“*And olsun sizi yarattık.*”¹⁹³ Hiçbir şey kendiliğinden olamaz. İnsanın da bir yaratıcısı vardır. İnsanın genel özellikleri göz önünde bulundurulduğu zaman yaratıcısının Allah olduğu akıl ve nakil kılavuzluğunda anlaşılmaktadır. Yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi her şeyin bir yaratıcısı vardır. İnsan gibi bir varlığı yaratmak ancak yokluğu var eden Allah tarafından gerçekleştirilebilir. Zaten bu âyeti kerimede bunu dillendirmektedir.

II. BÖLÜM

1. KUR’ÂN KERİM’DE HİTAP ŞEKİLERİ

Kur’ân-ı Kerim her asırdaki insan tabakalarının her birine, o tabakaya sesleniyormuşçasına hitap eder. Elbette bu esnada her tabaka, her insan kendi ilmine ve dünyevi tecrübesine göre Kur’ân’dan istifade eder. Kur’ân hitabı çok yönlü, kapsamlı bir hitaptır. Bu hitabın her bölümünü bir mana ile sınırlandırmak son derece yanlış bir yaklaşım olur.

Allah yeryüzünde İnsanı halifesi kılarak muhatap almıştır. Onun muhatap olması -hitabı anlasa bile- hitabın isteği doğrultusunda amel edeceği anlamına gelmemektedir. Konuşma, muhataba, ‘evet’ veya ‘hayır’ imkânı vermektedir. Verilen evet-hayır cevabı insanın bütün hayatını olumlu-olumsuz şekilde etkilemektedir. İnsanların ilahi hitaba mazhar olmasından sonra, Tarihte hiçbir şey eskisi gibi kalmamıştır. Bu âyet meselemizi ifade etmektedir. *“İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberleri gönderdi; onlar aracılığı ile anlaşmazlığa düştükleri konularda insanlar arasında hüküm vermek için gerçeği içeren kitabı indirdi. Ancak kendilerine apaçık gerçekler geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden, o kitap hakkında, sadece onun verildiği kimseler anlaşmazlığa düştüler. Sonra Allah kendi iradesiyle, onların, hakkında ayrılığa düştükleri gerçeği müminlere*

¹⁹³ A’râf, 7/11.

*gösterdi. Allah dilediğini doğru yola iletir.*¹⁹⁴” Bakara Suresi Âyeti meramımızı açıklar mahiyettedir.

Her harfin, her kelimenin ve her âyetin yeri itibariyle baktığı o kadar çok yön, gözettiği o kadar çok mana vardır ki, bunların bütünü beşer aklının kavraması mümkün değildir. Ancak Kur’ân’ın bu özelliği, insanların o yönlerden birini ya da bir kaçını kavramalarına mani de değildir. Usulüne uygun olarak anlaşılan manalar doğrudur. Kur’ân’ın hitabından yola çıkarak anlaşılan bu manalar Kur’ân’dandır. Yanlış olan ise, bu âyetin manası bundan ibarettir, diye düşünmek ve söylemektir.

İlahi hitap statik (donuk) bir yapıda değildir. Her çağın ihtiyacına cevap verebilecek içeriğe sahiptir. Ancak bu konuda çıkabilecek sorunların temelinde hitabın çağın ihtiyacına cevap verecek şekilde yorumlanmamasından kaynaklanmaktadır.

Kur’ân’a göre Allah(c.c.) her şeyin yaratıcısıdır.¹⁹⁵ Bu dünyada, insanı kendisine halife kılmıştır.¹⁹⁶ İnsanı aynı zamanda sadece kendisine kul olmak üzere yaratmıştır.¹⁹⁷ Dünyada olacak olan kulluğun nasıl olacağını Allah(c.c.) hitabında açık bir şekilde göstermiştir. İnsanın olumlu-olumsuz bütün yönlerini bilen yüce yaratıcı hitabını insanlığa yol gösterici olarak yöneltmiştir. Bu hitabı en iyi şekilde anlamanın ve ondan istifade etmenin yolu ilim ve marifetullahtan geçer.

Kur’ân’da ki hitaplar, Kur’ân ilimleri konularından birisidir. Müfessirin bilmesi gereken temel konulardandır. Bundan dolayı Kur’ân ilimleri ile ilgilenen âlimler, tefsir usûlünde bu konuya yer vermişlerdir. Ancak Kur’ân-ı Kerim’deki hitap şekilleri konusunda ihtilaf vardır.¹⁹⁸ Zerkeşî’ye (v. 796) göre Kur’ân-ı Kerim’de kırk hitap şekli geçmektedir.¹⁹⁹ Suyutî (v. 911) otuz dört hitap şekline yer vermiştir.²⁰⁰ Kur’ân-ı Kerim’deki hitap şekillerini genel itibari ile incelemeye çalışacağız. Bu incelemeyi yaparken hitapların Arapçadaki ifade

¹⁹⁴ Bakara, 2/213.

¹⁹⁵ En’âm, 6/102; Ra’d, 13/16; Mü’min, 40/62.

¹⁹⁶ Bakara, 2/30.

¹⁹⁷ Zâ riyât, 51/56.

¹⁹⁸ Zerkeşî, II, 217.

¹⁹⁹ A. y.

²⁰⁰ Suyutî, IV.109-119.

şekillerini vermeye özen göstereceğiz. Böylece hitabın orijinal halindeki ifadesiyle birlikte anlaşılmasını sağlayalım.

1. 1. UMUMUN KASTEDİLDİĞİ ÂMM HİTAP:

خطاب العام والمراد به العموم

Âlemlerin rabbi olan Allah(c.c.) bu hitap şeklinde hiçbir ayırım yapmadan herhangi bir zümrenin bütün fertlerine hitap etmektedir. Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları, yaratılış, ölüm ve sonrası, insan hakları ve insan psikolojisi gibi bütün insanlığı ilgilendiren genel konular bu hitap şeklinde yer almaktadır. Bu hitap şeklinde hem ifade hem de istenilen geneldir. Umum hitabı Kur'ân'da çok geçmektedir.²⁰¹ Biz burada birkaç örnekle yetineceğiz.

يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ

“Ey insan! İhsanı bol Rabbine karşı seni aldatan nedir?”²⁰² Buradaki hitap bütün insanlığa yapılmıştır. Ve bu hitaptaki soruya rabbine karşı bir aldanma içinde olan her devirdeki insan muhataptır. Bu sorunun cevabının aranması ve içinde bulunulan aldanmadan vazgeçilmesi mükellef olan her insan için bir gerekliliktir.

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعاً الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

“De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim.”²⁰³ Aynı dönemde değişik kavimlere peygamberler gelmiştir. Ancak Hz. Muhammed (s.a.s.), bütün insanlığa gönderilmiş bir peygamberdir. Kendisi ile veya kendisinden sonra bir peygamberin gönderilmesi söz konusu değildir. Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur.²⁰⁴ Hz. Peygamber son ve tek peygamber ise bütün insanlığa gelmiş olması garipsenemez. Zaten Hz. Peygamber (s.a.s.),

²⁰¹ Zerkeşî, II, 217.

²⁰² İnfitâr, 82/6.

²⁰³ A'râf, 7/158.

²⁰⁴ Ahzâb, 33/40.

muhataplarına dini hükümleri tebliğ ederken bütün insanlara hitap edecek şekilde tebliğde bulunmuştur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ

“Ey iman edenler! Kendisinde artık alış-veriş, dostluk ve kayırma bulunmayan gün (kıyamet) gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan hayır yolunda harcayın.”²⁰⁵ Bu hitap, tevhide gönül verenlere yapılan bir hitaptır.

Allah(c.c.), kendisine inananlara iman vasfı ile hitap ederek onları onurlandırmıştır. İman edenler de bir tek Allah’a iman ederek aynı inanç etrafında birleşmiş bir topluluktur. Allah (c.c.), “ey iman edenler” derken bu topluluğa hitap etmektedir. Bu hitapta Allah’a iman eden bütün insanlar uhrevi kazanımları göz önüne serilerek infâk etmeye teşvik edilmektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ

“Ey ehl-i kitap! Size gelenleri doğrulamak üzere indirdiğimize (Kitab'a) iman edin.”²⁰⁶ Kur’ân, bu hitabında kendilerine daha önceden kitap gönderilen ancak Hz. Muhammed (s.a.s.)’in peygamber olması ile kitaplarının hükmü kalkan eski din mensuplarına hitap etmektedir. Kur’ân’ın, eski kitaplardaki doğrulayıcı yönü ifade edilerek eski din mensuplarının Kur’ân’ uymaları istenmektedir.

Kur’ân, bu evrensel hitap ile yaratan ile yaratılan arasındaki iletişimi kurmak suretiyle bütün insanları ilahi hitabın muhatabı kılıyor. Kur’ân-ı Kerim, umum hitabında muhatabını bireysel ve toplumsal açıdan eğitiyor. İnanç, ibadet, ahlak ile sosyal, siyasal, çalışma ve aile hayatına kadar hayatın birer gerçeği olan bütün konular bu hitap şeklinde yer almaktadır.

Muhatabın günlük hayattaki davranış tarzından tutun uhrevi hayata nasıl hazırlanacağına kadar hayata dair her konu Kur’ân’ın bu hitap şeklinde işlenmektedir.²⁰⁷ Bir yerde muhatabın başkasının evine girerken nasıl

²⁰⁵ Bakara, 2/254.

²⁰⁶ Nisâ, 4/47.

²⁰⁷ Bakara, 2/21; Âl-i İmrân, 3/100; Nisâ, 4/1; Mâide, 5/1; A’râf, 7/158; Enfâl, 8/15; Tevbe, 9/123; Yûnus, 10/108; Yûnus, 12/88; Hicr, 15/6; Hacc, 22/77; Nûr, 24/58; Neml, 27/38; Kasas, 28/38; Lokman, 31/33; Ahzâb, 33/41, Fâtır, 35/3; Yâsîn, 36/59; Muhammed, 47/7; Hucurat, 49/13; Mücâdele, 58/9; Mümtehine, 60/13; Cum’a, 62/9; Tahrîm, 66/6; İnfitâr, 82/6; Kâfirun, 109/1.

davranacağını ifade ederken başka bir yerde düşmanla nasıl savaşacağını ifade ediyor. Kısacası Kur’ân’ı Kerim bu hitap şeklinde muhatabına, hayatın her alanına dair zengin bir içerikle, eğitici ve yönlendirici bir tarzda hitap ediyor.

1. 2. HUSUSUN KASTEDİLDİĞİ HASS HİTAP:

خطاب الخاص والمراد به الخصوص

Husus ifade eden bu hitap şeklinde belli kişi veya zümre kastedilmekle beraber bu hitabın kastettiği kişi veya zümre ile sınırlı olmadığı kanaatindeyiz. Bu hitap şeklinde, insanların yaptıkları iyi davranışlar övülmekte, kötü davranışları da yerilmektedir. Her ne kadar bu âyetler husus ifade etse de konunun muhatapları dışındaki insanları da ilgilendiren yönleri vardır. Somut örnekler dikkatimize sunularak davranışlarımıza nasıl bir yön vermemiz gerektiği ifade edilmiştir. “İşte bu kendiniz için biriktirdiğiniz servettir.”²⁰⁸ Cehenneme müstahak olacak şekilde zekâtını vermeyen her devirdeki insanları bekleyen son budur. Kur’ân’ın indirildiği topluma hitap eden yönü olduğu gibi; daha sonra gelecek nesillere de hitap eden zamanlar üstü evrensel bir yönü de vardır. Şimdi bu hitap şeklinin örneklerini görelim:

أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ

“İnanmanızdan sonra kâfir mi oldunuz?”²⁰⁹ Bu âyetteki hitap ‘dünyada Allah ve resulüne inanmadıkları veya inandıktan sonra inkâra saptıkları için kıyamet günü yüzleri kararanlara’²¹⁰ yapılmıştır.

هَذَا مَا كُنْتُمْ لَأَنْفُسَكُمْ

“İşte bu kendiniz için biriktirdiğiniz servettir.”²¹¹ Bazı sahabeler bu hitap sadece ehli kitab’a yapıldı demişlerdir. Süddi kible ehline yapılmıştır demiştir. Dahhak ise bu hitap, ehli kitap ve Müslümanları kapsamaktadır demiştir. Kim helal bir kazanç elde edip zekâtını vermezse ne kadar azda olsa bu biriktirilmiş servet olur. Kimde helal bir kazanç elde edip zekâtını verirse ne

²⁰⁸ Tevbe, 9/35.

²⁰⁹ Âl-i İmran 3/106.

²¹⁰ Karaman ve bşk., *Kur’ân Yolu*, I, 649.

²¹¹ Tevbe, 9/35.

kadar çok olursa olsun bu hitapta ifade edildiği gibi biriktirilmiş bir servet olmaz.²¹² Bu hitap cehennem ehline yapılmıştır.²¹³ Zekâtını vermeyen her dönemdeki insanlar bu hitaba muhataptır.

ذق انك انت العزيز الكريم

“*Tat bakalım. Hani sen kendince üstündün, şerefliydin!*”²¹⁴ Bu Ebu Cehil’e yapılan bir hitaptır. Ebu Cehil Hz. Peygamber’e çok iyi biliyorsun ki Mekke’lilerin en güçlüsü benim. Ben aziz ve kerim olanım, demişti. Allah (c.c.), onu Bedir’de onu zelil edince bu âyet nazil olmuştur.²¹⁵

Ancak bununla birlikte bu âyetteki hitap, dünyada güçlerine güvenen, kendilerini değerli ve önemli bilen, böyle kabul ettiren, bu sayede kendilerine kimsenin dokunamayacağını zanneden kimselerin âhiretteki âcizlik ve çaresizliklerini, alaycı bir üslûpla dile getirmektedir.²¹⁶

يا ايها الرسول بلغ ما انزل إليك من ربك

“*Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O’nun elçiliğini yapmamış olursun.*”²¹⁷ Bu âyette ise; hitap Hz. Peygamber’e yapılmıştır.²¹⁸ Burada emrolunduğu tebliği ancak Hz. Peygamber’in kendisi yerine getirir. Burada umum söz konusu değildir.²¹⁹ Çünkü hitabın sığısı sadece Hz. Peygamber’e (s.a.s.) delalet etmektedir. Ancak Hz. Peygamber’in toplumun lideri olması hasebiyle bu hitabın ümmeti kapsayacağını savunan âlimler de vardır.²²⁰

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız nedenlerden dolayı biz de bu görüşü isabetli sayıyoruz. Kur’ân’ı Kerim, rabbimizin her birimize ayrı ayrı hitabıdır. Dolayısıyla Kur’ân’ı Kerim’in herhangi bir âyetininin anlaşılması açısından nüzul sebebinin bilinmesi önemlidir. Ancak bu âyetin kapsamının nüzul sebebi

²¹² Ebu İshak Ahmed Sa’lebî, *el-Keşfu ve’l-Beyan*, (Tahk.: Ebu Muhammed b. Âşur), Daru İhyai’t-Turasi’l Arabî, Beyrut 2002, V, 41.

²¹³ Hayrettin Karaman ve bşk., *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, TDV Yayınları, Ankara 2007, s.191.

²¹⁴ Duhan/44, 49.

²¹⁵ İbn Kesir, VII, 260.

²¹⁶ Karaman ve bşk., a. g. m., s. 497.

²¹⁷ Maide, 5/67.

²¹⁸ Karaman, *Kur’ân Yolu*, IV, 799.

²¹⁹ Zerkeşî, II. 218.

²²⁰ Kattan, s. 217.

ile sınırlandırılması son derece yanlış bir yaklaşım olacaktır. Kur’ân’ı Kerim’in inzal sürecinde meydana gelen bazı meselelerin çözümü için inen âyetleri, hem o dönemdeki toplumun hem de kıyamete kadar gelecek bütün muhatapların sorunlarını çözümleyecektir. Bugün herhangi bir konuda verilen bir yargı kararı nasıl aynı durumdaki insanlar için emsal teşkil ediyorsa Kur’ân’î hitabında aynı şekilde diğer muhatapları kapsadığı kanaatindeyiz.

*“Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O’nun elçiliğini yapmamış olursun.”*²²¹ Hz. Peygamber’e yapılan bu hitabın tehdit içerikli olduğunu düşünüyoruz. Sanki Allah(c.c.), *“Ey Resûl!”* Sana indirilen emirlerin tebliğinden herhangi bir ihmal söz konusu olmamalıdır. Böyle bir ihmal, sana indirilmiş olan bütün risaletin tebliğ edilmediği anlamına gelecektir demektir.

Ragıp “Bunun sebebinin ise, peygamberlerin (s.a.s.) hükümlerinin ve tekliflerinin daha da kesin ağır oluşudur.” demektir Diğer insanların hükmü gibi değildir. Çünkü diğer insanlar bir kısım salih ameller yaptıklarında birtakım kötülükleri de olsa bağışlanabilirler.²²² Peygamberler için bu durum söz konusu değildir. Ancak peygamberlerin de masum olduğu göz önünde tutulmalıdır. Kur’ân-ı Kerim’de bu hitap şeklinin başka örnekleri de vardır. Ancak biz burada yukarıdaki örneklerle yetineceğiz.

1. 3. UMUMUN KASTEDİLDİĞİ HASS HİTAP:

خطاب الخاص والمراد به العموم

Bu hitabı incelediğimiz zaman bir kişi veya zümre şahsında bütün ümmete hitap edildiğini görüyoruz. Kur’ânî hitap meydana gelen bir olayı çözümlemekle birlikte daha sonra meydana gelebilecek olaylara çözüm yolu göstermektedir. Bu da Kur’ân’ın evrensel bir üslup kullandığının bir işaretidir. Örneğin bir kişi veya olay üzerinden, meselelerin çözüme kavuşturulması, çözümünün daha gerçekçi ve kabul edilebilir olmasını sağlamaktadır. Bu hitap

²²¹ Maide, 5/67.

²²² İsfehânî, s. 60.

şeklinde ifade herkesi kapsamakla birlikte, kastedilen belli şahıs veya zümredir. Şimdi örneklere geçelim.

يا ايها النبي إذا طلقتم النساء

“Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınızda,”²²³ Hitap, peygamber (s.a.s.)’in kendisine yöneltilmiştir. Önce şeref ve lütuf olarak Hz. Peygambere hitâb ediliyor, sonra da hitâb buna bağlı olarak ümmetine yöneltiliyor: “Ey Peygamber; kadınları boşayacağınız zaman onları iddetleri içinde boşayın.” buyuruyor. Hz. Enes’ten gelen bir rivayete göre; Rasûlullah (s.a.s.) Hafsa’yı boşadı o’da, ailesinin yanına gitti. Bunun üzerine Allah(c.c.): “Ey Peygamber; kadınları boşayacağınız zaman onları iddetleri içinde boşayın.” âyetini indirdi. Peygambere: Geri dön çünkü o, oruç tutan ve ibâdet eden bir kadındır, senin cennetteki hanımların ve eşlerin arasındadır, denildi.²²⁴

Bu hitabın bütün ümmeti kapsadığı hem âyetteki çoğul zamirinden hem de Rasûlullah’ın döneminde meydana gelen şu olaydan anlıyoruz.

Abdullah İbn Ömer karısını âdet görürken boşadı. Hz. Ömer Rasûlullah (s.a.s.)’a gelip oğlu Abdullah’ın, karısını adetli iken boşadığını bildirdi. Rasûlullah (s.a.s.) buyurdu ki: Dönüp onu tekrar alsın. Sonra temizlenirse ister boşasın, ister tutsun. İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah (s.a.s.): “Ey Peygamber; kadınları boşayacağınız zaman, onları iddetleri içinde boşayın.” âyetini okudu.²²⁵

Yukarıdaki her iki uygulamayı incelediğimiz zaman hitabın bütün ümmeti kapsadığını açıkça görüyoruz. Hz. Peygamber’in ibn ömer ile ilgili verdiği hükümden hemen sonra bu âyeti okuması bu hitabın bütün ümmeti kapsadığına dair görüşümüzün âyetteki çoğul zamirinden sonraki en önemli delilidir.

يا ايها النبي انا احللنا لك أزواجك اللاتي آتيت أجورهن وما ملكت يمينك مما أفاء الله عليك وبنات عمك وبنات عماتك وبنات خالك وبنات خالاتك اللاتي هاجرن معك وامرأة مؤمنة إن وهبت نفسها للنبي إن أراد النبي أن يستنكحها خالصة لك من دون المؤمنين

²²³ Talak. 65/1.

²²⁴ İbn Kesir, VIII, 142-143.

²²⁵ İbn Kesir, VIII, 142-143.

“Ey Peygamber! Mehirleri verdiğin hanımlarını, Allah'ın sana ganimet olarak verdiği ve elinin altında bulunan cariyeleri, amcanın, halanın, dayının ve teyzenin seninle beraber göç eden kızlarını sana helâl kıldık. Bir de Peygamber kendisiyle evlenmek istediği takdirde, kendisini peygambere hibe eden mümin kadını, diğer müminlere değil, sırf sana mahsus olmak üzere (helâl kıldık).”²²⁶

Ebu Bekir sıyrıfı ‘bu âyeti kerimede ilk başta hitap Hz. Peygamber (s.a.s.)’e yöneltilmektedir. Ancak Mevhube ‘kendini mehirsiz olarak Hz. Peygamber (s.a.s.)’e bağışlayan’ konusunda خالصة لك “sırf sana mahsus olmak üzere” tahsisi gelince ilk baştaki hitapların Hz. Peygamber (s.a.s.) ile birlikte herkesi kapsadığı anlaşılmaktadır.’ demektedir. Bu şekilde hususu ifade eden hitaptan murad umumdur.²²⁷

Umum ifade etmesi için hitap kime yöneltildiği belirtilmeden de gelmektedir.²²⁸ Bu hitap şeklini aşağıdaki iki âyet üzerinde incelemeye çalışalım.

وبشر الذين آمنوا وعملوا الصالحات أن لهم جنات

“İman edip iyi davranışlarda bulunanlara, içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele!”²²⁹ Bu âyetteki وبشر “müjdele” hususî bir emirdir. Ancak bu emir ile kastedilen umumdur. Çünkü cumhura göre hitabın belli bir kişi veya zümreyi kapsaması için muayyen olması gerekir.²³⁰ Bu âyette hitabın kime yapıldığının belirtilmemesi herkesi kapsadığı anlamına gelir. Burada hitap Hz. Peygamberi değil, bütün Müslümanları kapsamaktadır.²³¹ Bu hitap şekline birkaç örnek daha vermeye çalışalım.

ولو ترى إذ فزعوا فلا فوت

²²⁶ Ahzap, 33/50.

²²⁷ Ebu Ferec, Muhammed b. İshak en-Nedîm, *el-Fihrist fî Ahbari'l Ulema*, (Tahk.: Rıza-Teceddede), tsz., I, 267.

²²⁸ Zerkeşi, II, 219.

²²⁹ Bakara, 2/25.

²³⁰ Zerkeşi, II, 219.

²³¹ A. y.

“(Resulüm!) Telaşa düştükleri zaman, bir görsen! Artık kurtuluş yoktur.”²³² Bu âyetteki ترى “ görsen” fiili, hallerinin iğrençlik ve çirkinliğini ifade edip görme duyusu olan herkese göstermesi için, husus şeklinde gelip umum ifade eden bir hitaptır.²³³

وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمَلَكًا كَبِيرًا

“Ne yana bakarsan bak, (yığınla) nimet ve ulu bir saltanat görürsün.”²³⁴

رَأَيْتَ “Bakarsan” hitabı ile belirgin bir muhatap alınmamıştır. Her bir ferdi kapsamı için umuma hitap edilmiştir. Ta ki Allah’ın kastettiği bu mekândaki nimet ve mülk her birinin dikkatini çeksin.

Yukarıdaki her iki âyette de umum ifade etmek için رَأَيْتَ ve ترى fiilleri için açıktan veya mukadder bir mef’ul getirilmemiştir.²³⁵

وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُو رُءُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ

“O günahkârların, Rableri huzurunda başlarını öne eğecekleri, zamanı bir görsen!”²³⁶ Bu âyetteki hitabın da umum ifade eden hass bir hitap olduğu söylenmektedir. Ancak bir grup âlim buradaki لَوْ temenni içindir Dolayısıyla hitap peygamber (sav)’e yapılmıştır; diyerek karşı çıkmışlardır.²³⁷

Kur’ân’ın evrenselliğini düşündüğümüz zaman birinci görüşün daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz. Kur’ân’ı Kerim’in hitabı kıyamete kadar gelecek bütün muhatapların sorunlarına çözecek donanıma sahiptir. Asırlar geçmesine rağmen bugün o ilk günkü tazeliğini korumaktadır. Kur’ân’a kulak kabartan her muhatap, Kur’ân’ın her hitabı sanki kendisine nâzil olmuş gibi bir anlayış içerisine girerse Kur’ân’dan istifadesi daha fazla olacaktır.

²³² Sebe, 34/51.

²³³ Zerkeşî, II, 219.

²³⁴ İnsan, 76/20.

²³⁵ Zerkeşî, II, 219.

²³⁶ Secde, 32/12.

²³⁷ Zerkeşî, II, 219.

1. 4. HUSUSUN KASTEDİLDİĞİ ÂMM HİTAP :

خطاب العام والمراد الخاص

Âlimler, bu hitap şeklinin Kur’ân-ı Kerim’de olup olmadığı konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Bir kısmı hususa delalet eden karine, cümleye bitişik gelen istisna şeklindedir. demişlerdir, ve örnek olarak şu âyeti vermişlerdir.²³⁸

فلبث فيهم ألف سنة إلا خمسين عاما

“ O bin yıldan elli yıl eksik bir süre onların arasında kaldı.”²³⁹

Süyutî’ye göre gerçekte bu hitap şekli Kur’ân’da vardır.²⁴⁰ Bu hitap şekline birkaç örnek vermeye çalışalım.

الذين قال لهم الناس إن الناس قد جمعوا لكم

“Müminlere “Düşmanlarınız olan insanlar, size karşı asker topladılar.”²⁴¹ Bu âyette geçen الناس “insanlar” genel bir ifade olması hasebiyle; âyetin bütün insanları kapsaması gerekir. Ancak burada insanlardan sadece bir grup kastedilmektedir. Çünkü Bu haberi verenler bu ifadenin kapsamına dâhil değildir. Âyette geçen “insanlar” ifadesinin birincisinden Naim bin Mes’ud; ikincisinden ise Ebu Süfyan ve taraftarları kastedilmektedir. Dolayısıyla hitap âmm olduğu halde murad hass’tır. İkrime ve Mücahit de buradaki hitabın umum ifade eden hass hitap olduğunu söylemişlerdir. Ve buna delil olarak şu ayetti göstermişlerdir. “Yoksa onlar, Allah’ın lütfundan verdiği şeyler için insanlara hased mi ediyorlar?” bu âyetteki “insanlar” dan maksat sadece Hz. Muhammed olmasına rağmen ifade âmm gelmiştir.²⁴²

وإذا قيل لهم آمنوا كما آمن الناس

“Onlara: İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin, denildiği vakit...”²⁴³ Bu âyetteki ‘onlara’ ifadesinden maksat Abdullah b. Selam’dır.²⁴⁴

ان الذين ينادونك من وراء الحجار

²³⁸ Zerkeşî, II, 220.

²³⁹ Ankebût, 29/14.

²⁴⁰ Zerkeşî, II, 220.

²⁴¹ Âl-i İmran, 3/173.

²⁴² Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud el-Beğavî, *Tefsirü'l- Beğavî*, Darü İbn Hazm, Beyrut 2002, s. 260.

²⁴³ Bakara, 2/13.

²⁴⁴ Zerkeşî, II, 221.

“(Resûlüm!) Sana odaların arka tarafından bağırانلار...”²⁴⁵

Dahhak’a göre burada kastedilenin Akra’ b. Habis’tir. Keşşâf’ta ise peygamberimizi çağırانلارın Uyeyne b. Hısn ile Akra’ b. Habis olduğu geçmektedir.²⁴⁶

Rivâyet edildiğine göre, Uyeyne b. Hısn ile Akra’b. Habis, Temim oğullarından yetmiş kişilik bir heyetle öğle vakti Allah’ın elçisine gelmişlerdi. Resulullah, odasında uyuyordu. “Ya Muhammed! Dışarı çık, yanımıza gel!” diye bağırانmışlardı.²⁴⁷ Âyet bu tür bir davranışın uygunsuzluğuna dikkat çekmektedir.

Görüldüğu gibi ‘bağırانلار’ hitabı amm olduğu halde bundan murad hass’tır. Bununla birlikte Allah(c.c.), bu hitapta Hz. Peygamber’e karşı nasıl davranılması gerektiğini insanlara öğretiyor. Daha önce uygunsuz davranانلارını “Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.” ifadesi ile de tevbe etmeye çağırıyor. Hz. Muhammed (s.a.s.), Allah’ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusu olması hasebiyle herkesten daha fazla saygıya layıktır. Hz. Peygamber’e duyulan saygı ve sevgi kişinin Allah katında derecesinin artmasına vesiledir.

يا ايها الناس اتقوا ربكم

“Ey insanlar! Rabbinizden sakının.”²⁴⁸ Hitap genel olarak bütün insanlara yöneltilmiş; ancak sadece mükellef olanlar kast edilmiştir. Çocuklar ve deliler gibi mükellef olmayanlar, sorumlu tutulmazlar.²⁴⁹ Bu hitabın muhatabı durumundaki mükellef insan Allah(c.c.), korkusunu gönlünde tutarak toplumsal bir insan haline gelir. Toplumsal insandan kastımız çevresindeki insanlarla uyum içerisinde yaşayan, onların hak ve hukukunu gözeten insandır. Allah korkusu insanın dengeli davranmasında en önemli etkidir. İşte bu hitap, mükellef olan insanların davranışlarına Allah korkusu ile olumlu yönde bir müdahaledir. Hitap sadece mükellefleri kapsadığu için husus ifade eden bir

²⁴⁵ Hucurât, 49/4.

²⁴⁶ Carullah Ebü’l Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakaiki Ğavamidi’t-Tenzil ve Uyuni’l Ekavi’l fi Vucühi’t-Te’vil*, Medresetü’l Ubeykân, 1. baskı, Riyad 1998, V, 563.

²⁴⁷ İbn Kesir, VII, 369.

²⁴⁸ Nisâ, 4/1; Hac, 22/1; Lokman, 31/33.

²⁴⁹ Zerkeşî, II. 221; Suyûtî, III. 109.

hitaptır. Tahsis âyetin değişik yerlerinde gelebilir. Şimdi de bunları incelemeye çalışalım.

1. 4. 1. ÂYET SONUNDA GELEN TAHSİS:

التخصيص في آخر الآية

وآتوا النساء صدقاتهن نحلة

“Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile (cömertçe) verin...”²⁵⁰ Bu hitab buluğa eren, ermeyen; akıllı, deli ayırımı yapmadan bütün kadınları muhatap alır. Âyetin sonunda tahsis şu şekilde gelmiştir.²⁵¹

فإن طبن لكم عن شيء منه نفسا...

“Eğer gönül hoşluğu ile o mehrin bir kısmını size bağışarlarsa...”²⁵²

Bu hitap akıllı, buluğa ereni kastederek tahsis yapmıştır. Bu tahsis şekline bir örnek daha vermeye çalışalım.²⁵³

وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ

“Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler.”²⁵⁴ Bu hitap, ric’i talak ve bâîn talak ile boşanmış kadınları kapsamaktadır. Ancak âyetin sonundaki şu hitapla tahsis yapılarak sadece ric’i talakla boşanan kastedilmiştir. Çünkü bâîn talak ile boşanan geri dönemez. Bâîn talak feshedilemez.²⁵⁵

وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا

“Eğer kocalar barışmak isterlerse, bu durumda boşadıkları kadınları geri almaya daha fazla hak sahibidirler.”²⁵⁶

²⁵⁰ Nisa, 4/4.

²⁵¹ Zerkeşî, II. 221.

²⁵² Nisa, 4/4.

²⁵³ Zerkeşî, II. 221.

²⁵⁴ Bakara, 2/228.

²⁵⁵ Zerkeşî, II. 221.

²⁵⁶ Bakara, 2/228.

1. 4. 2. ÂYET BAŞINDA GELEN TAHSİS : التخصيص في أول الآية :

ولا يحل لكم أن تأخذوا مما آتيتموهن شيئاً

“Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helâl olmaz.”²⁵⁷ Bu ifade sadece kocanın kadına verdiklerini kastetmektedir.²⁵⁸ Âyetin devamında...

فإن خفتن ألا يقيما حدود الله فلا جناح عليهما فيما افتدت به

“Ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa bu durum müstesnadır.”²⁵⁹ denilerek ifade kadına kocasının ve başkasının verdiği ve kendi mülkünde olan her şeyi kapsayacak şekilde umumîleştiriliyor.²⁶⁰

1. 4. 3. BAŞKA BİR ÂYETTEN ALINAN TAHSİS:

يأخذ التخصيص من أية أخرى

ومن يولهم يومئذ دبره...

“Kim öyle bir günde onlara arka çevirirse...”²⁶¹ Bu hitap, sayı bakımından az olsun çok olsun bütün Müslüman savaşçıları kapsamaktadır.²⁶² Umumî bir hitaptır. Enfâl süresi 65. âyette ise,

إن يكن منكم عشرون صابرون...

“Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa,”²⁶³ denilerek başka bir âyette tahsis yapılmıştır.²⁶⁴ Bu çeşit tahsis için iki örnek daha verelim.

حرمت عليكم الميتة

“Leş size haram kılındı.”²⁶⁵ Bu hitap ölü hayvanlar konusunda umum ifade eder.²⁶⁶ Maide süresinin bir sonraki âyetinde,

²⁵⁷ Bakara, 2/229.

²⁵⁸ Zerkeşî, II. 221.

²⁵⁹ Bakara, 2/229.

²⁶⁰ Zerkeşî, II. 221.

²⁶¹ Enfâl, 8/16.

²⁶² Zerkeşî, II. 222.

²⁶³ Enfâl, 8/65.

²⁶⁴ Zerkeşî, II. 222.

فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ

“(Öğretip avcı hale getirdiğiniz hayvanların) sizin için yakaladıklarından da yiyin.”²⁶⁷ buyrularak tahsis yapılmıştır. Böylece eğitilmiş köpeğin ağzında ölen av helal kılınmıştır.²⁶⁸

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ

“Allah size kanı ve murdar olanı da haram kıldı.”²⁶⁹ Başka bir âyette, قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا

“De ki: Bana vahyolunanda yiyen kimsenin yiyecekleri arasında haram kılınmış bir şey bulamıyorum leş veya akıtılmış kandan başka...”²⁷⁰ Yani karaciğer ve dalak hariçtir. Hz. Peygamber’den gelen bir rivayete göre; Hz. Peygamber karaciğer ve dalağı kan olarak tanımlamıştır. Ayrıca Hz. Peygamber’in “bize iki ölü ve iki kan helal kılınmıştır. Bunlar balık, çekirge, karaciğer ve dalaktır” dediği rivayet edilmiştir.²⁷¹

1. 5. BÜTÜN İNSANLARA YAPILAN İLK HİTAP

İnsanlar Allah'ın hitabına ilk defa ruhlar âleminde iken mazhar olmuşlar, bu esnada Allah kendilerine; “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?”²⁷² diye sormuş, “(Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.”²⁷³ Allah ile insanlar arasında vuku bulan bu sözleşmeye “mîsâk”, “kâlû belâ”, “ahid”, “bezm-i elest”, “bezm-i ezel” gibi çeşitli adlar verilmiştir.²⁷⁴

Birçok tefsir âlimine göre, burada bu şahit tutma ve misak alma olayı, temsili bir mânâdadır. Allah Teâlâ bütün insanları fıtratlarının başlangıcında tevhid inancına ve İslâm'a kabiliyetli olarak yaratmıştır. Allah (c.c) insanları objektif ve sübjektif delillerle Allah'ın ulûhiyetini algılayabilecekleri şekilde ve

²⁶⁵ Maide, 5/3.

²⁶⁶ Zerkeşî, II, 222.

²⁶⁷ Maide, 5/4.

²⁶⁸ Zerkeşî, II, 222.

²⁶⁹ Bakara, 2/173.

²⁷⁰ En'am, 6/145.

²⁷¹ Muhammed Ebu Zehra, *Zehratü't- Tefâsir*, Daru'l Fikri'l Arabî, Kahire 1987, V, 2711.

²⁷² A'râf, 7/172.

²⁷³ A'râf, 7/172.

²⁷⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “Bezm-i Elest”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, II, 106-108.

İslâm'a yatkın olarak yaratmış olduğunu sembolik bir ifade yoluyla tasvir etmiştir.²⁷⁵

Nitekim Allah Teâlâ onları bu fitrat üzere yaratmış olduğunu başka bir âyette şöyle buyuruyor: “*Öyle ise sen yüzünü Hanîf olarak dine, Allah'ın fitratına çevir ki, Allah insanları bunun üzerine yaratmıştır.*”²⁷⁶

Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Ebu Hüreyre (r.a.), den rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü şöyle buyurur: Her doğan fitrat üzere doğar. Başka bir rivâyette ise: Bu din üzere doğar. Ana babası onu Yahudileştirir, Hıristiyanlaştırır ve Mecusileştirir.²⁷⁷

Allah (cc), beşere akıl ve basireti yaratılıştan ihsan etmiştir. İnsanlara iç ve dış dünyada bir takım deliller ortaya koymuştur. Böylece onları mükemmel bir şekilde donatıp kendisini bilmeye, tanımaya yöneltmiştir. İnsanlar da doğuştan gelen bu donanımlarla Allah'ı tanımaya yönelmiştir. Allah (cc), insanları emir ve hitap yoluyla ittibaya sevk etmiş ve onların da tereddütsüz kabul edebilmeleri için benzetme ve istiareyi kullanmıştır. Nitekim “*Daha sonra gök ile yere buyurdu: Her ikiniz de ister istemez gelin, dedi, onlar da isteyerek geldik, dediler.*”²⁷⁸ Âyetinde de emre icabet temsilî yolla ifade edilmiştir.²⁷⁹

Bunda da bilinen şekliyle ve gerçek hayatta olduğu gibi karşılıklı konuşma ve sözleşme şeklinde bir mukavele düşünmek gerekli değildir. Sanki öyle denilmiş ve karşılığında öyle cevap alınmış gibi hukukî geçerliliği olan kuvvetli bir fitrî misak vardır. Yani, bu sözleşme dille söylenmiş, sözlü ve ikrara dayanan kelâmî mahiyette bir misak değildir, bir marifet kuvvetinin, bir tanıma olgusunun doğal durumu açısından bir fiilî misak demektir. Kur'ân'da ve diğer semavi kitaplarda bunun gibi temsilî anlatımların bulunduğu herkesçe

²⁷⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (Sad.: İsmail Karaçam), Azim Dağıtım, İstanbul 1992, IV, 170-175.

²⁷⁶ Rûm, 30/30.

²⁷⁷ Buhari, Cenaiz/ 524.

²⁷⁸ Fussilet, 41/11.

²⁷⁹ Elmalılı, IV, 170-175.

bilinen bir şeydir. Bu türlü anlatımlar herkes tarafından kolay anlaşılmayı sağlar. Kelâmcılar da hep bu görüşü savunmuşlardır.²⁸⁰

Fakat dikkat edilirse burada başka önemli bir nokta vardır. Asıl mesele insanların yalnızca iç dünya ve dış dünyadaki delillerden hareketle Allah inancına kavuşmaları değil, insanın yaratılış olayının bilfiil bu delillerden biri olması, her insanın, bizzat kendi varlığıyla ve cinsinin varlığıyla rabbın varlığına ve birliğine şahitlik etmekte oluşu, kendi varlığının rabbın varlığına delil oluşudur. Henüz bu şahitliği kendisi aklı ve dili ile yapmamış olsa bile, bizzat yaratılışıyla bunu deruhte etmiş oluşudur.²⁸¹

İnsanların Allah'ı tanınması, tevhidi özümsemesi ve Allah'a itaat etme yalnızca bilimsel verilerle elde edilecek bir bilgi değildir. İnsan için kendi yaratıcısını tanıma fitrattan gelen bir tanımadır. Bezmi elest sözleşmesi insanın özünde bulunan Allah'ı tanıma duygusunun ifade edilmesidir. Her insan herhangi bir varlığa tapınma hissi duyar. İnsanın içine yerleştirilmiş olan bu his, insanı Allah'ı bulmaya tanımaya ve ona ibadet etmeye sevk eder.

1. 6. CİNS'E HİTAP

:

خطاب الجنس

Bu hitap şekli mükellef olan bütün insanları kapsamaktadır. Renk, dil, ırk, cinsiyet, mezhep, din, makam ve mansıp ayrımı yapmadan bütün insanları muhatap alan bir hitap şeklidir. Bu hitap şekline şu âyet-i kerimeyi örnek verebiliriz.

“Ey insanlar!”²⁸²

يا ايها الناس

Bu hitapta insanların her ferdi değil de insanın cinsi kastedilmektedir. Çünkü mükellef olmayan bu hitabın muhatabı değildir. Bu hitap daha çok Mekke ehline yapılmıştır. Usulcülere göre Hz. Peygamber (s.a.s.) **يا ايها الناس** hitabının içine girmektedir.²⁸³

²⁸⁰ Elmalılı, IV, 170-175.

²⁸¹ A. y.

²⁸² Bakara, 2/21, 168; Nisa; 4/1, 170, 174; A'raf, 7/158; Yûnus, 10/23, 57, 104, 108; Hacc, 22/1, 5, 49, 73; Neml, 27/16; Fâtır, 35/3, 5, 15; Lokman, 31/33; Hucurât, 49/13. Başında nida harfi olmadan (**يا ايها الناس**) (Ey insanlar) şeklinde sadece Nisa süresinin 133. âyetinde gelmektedir.

²⁸³ Zerkeşî, II, 226–227.

Buradaki hitap umum ifade ettiği için her ne kadar Hz. Peygamber (s.a.s.) vasıtası ile başkasına tebliğ etmesi için gelmişse de Hz. Peygamber (s.a.s.)’i de kapsamaktadır. Bazı âlimler “ “kul” ile başlayan bütün hitaplar Hz. Peygamber (s.a.s.)’i kapsamaz; bunlar dışında kalan hitaplar ise kapsamaktadır.” demişlerdir.²⁸⁴

Kur’ân-ı Kerim’de يا ايها الناس ile başlayan iki süre vardır. Birincisi Nisa süresi, ikincisi de Hacc süresidir. Birincisi yani Nisâ süresi insanların yaratılışını konu edinerek başlamaktadır. *“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretilip yayan Rabbinizden sakının.”*²⁸⁵ İkincisi olan Hacc sûresi kıyameti yani dünya hayatının bitişini konu edinerek başlamaktadır. *Ey insanlar! Rabbinizden korkun! Çünkü kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir! Onu gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiğı çocuğı unuttur, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş bir halde görürsün. Oysa onlar sarhoş değillerdir; fakat Allah'ın azabı çok dehşetlidir!*²⁸⁶

Aslında bu durum bir tesadüf değildir. Birincisi İmtihan dünyasında bir tek nefisten yaratılıp birbirlerini tamamlayan insan cinsini tekâmüle erdiren kadın ve erkeklerin meydana getirdiğı bir başlangıcın hatırlatılmasıdır. İkincisi de renk, dil, cinsiyet ve ırk ayrımı yapmadan herkesin eşit şartlarda Allah’ın huzuruna gidip yaptıklarının hesabını vereceğı mahşeri hatırlatan hac ibadeti ile vaad edilmiş vaktin hatırlatılmasıdır.

“En- Nâs” kelimesinin tekili yoktur.²⁸⁷ Bu da bize buradaki kullanımın genel bir kullanım olduğunu göstermektedir. Aslında bu durum Kur’ân’ın bütün insanlığa hitap eden evrensel bir mahiyetinin olduğunun kanıtıdır. Kur’ân meselelere yaklaşırken bütün insanların ihtiyaçlarına cevap verecek bir yaklaşım sergilemektedir. Kur’ân, bu yaklaşım sayesinde insanların huzur ve güven içinde yaşayacakları bir ortam sağlamaktadır.

²⁸⁴ Kattan, s. 221.

²⁸⁵ Nisâ, 4/1.

²⁸⁶ Hacc, 22/1.

²⁸⁷ Ali Şeriati, *Hac*, Fecr Yayınları, Ankara 2009, s.123.

Kur’ân, pratik ve uygulanabilir çözümler sunarak toplum genelinin huzurunu hedeflemektedir. Bu da sadece kendini düşünen çıkar çevrelerinin işine gelmemektedir. Onlar sadece kendilerini düşünürler. Başkalarının huzursuz ve mazlum olması onları mutsuz etmez. Böyle olunca dünyevi gücü ellerinde bulunduran bu insanlar Kur’ân’ı sanki bir döneme hitap eden ve bugün geçerliliği olmayan bir kitap olarak sunmaya çalıştıklarını müşahade etmekteyiz. Ancak Kur’ân’ın evrensel, bütün insanlığa çözüm reçeteleri sunan hükümleri olduğu ortadadır. İnsanlığın 1948’de İnsan Hakları Evrensel Beyannameşi ile ulaştığı insan hakları hükümleri, ilk günden beri Kur’ân’ın temel ilke kabul edip, insanlığa sunduğu hükümlerden sadece bir kaçını teşkil etmektedir.

1. 7. NEV’E (ÇEŞİT, TÜR) HİTAP : خطاب النوع

Kişinin iki isminden biri ile bir nüanstan dolayı yetinilmesi bu hitap şekline girmektedir. Allah (c.c.) kitap ehline “Ey İsrail oğulları” şeklinde hitabı da bu hitap şekline girmektedir. Bu hitap şekline şu âyet-i kerimeyi örnek verebiliriz.

“Ey İsrail oğulları!”²⁸⁸

يا بني إسرائيل

Hiz. Yakup büyük bir imtihanı kazandıktan sonra Allah(c.c.) İsrail ismini ona layık gördü. İsrail’den maksat zürriyeti değil Hiz. Yakup’un kendisidir. Allah(c.c.) Hiz. Musa’nın kavmini bu nispetle muhatap alırken Salih kul Hiz. Yakup’un bu durumunu hatırlatıp imtihanı kazanmaları için onlara bir yol göstermektedir.²⁸⁹

İsrail, İbrani dilinde Allah’ın kulu demektir. Bu nispetle çağrılmalarının bir hikmeti olmalıdır. Allah (c.c), onları imana çağırmaktadır. Tevhit dinine çağırmaktadır. Hiz. Musa’nın haber verdiği Kur’ân’a ve peygamberlerin sonuncusu Hiz. Muhammed (s.a.s)’e imana çağırmaktadır.

²⁸⁸ Bakara, 2/40.

²⁸⁹ Daha geniş bilgi için bkz., Muhammed Mütevellî eş-Şa’ravî, *Minhacü’ s- Salihin*, el-Mektebetü’l Asriye, Beyrut 2006. s. 114-115.

Asıl hedef insanı kazanmak ise ortak paydalar seçilip ince, kibar yumuşak tarzdaki hitap şekli zorunlu bir hal almaktadır. Kur’ân’ın bu üslûbu, temel gayesinin insanı kazanmak olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu, Kur’ân’ın âsi bir kavme karşı dahi takındığı böylesi güzel ve yumuşak üslûptan da anlaşılmaktadır. Allah (c.c.), kendisinin ve Hz. Musa’nın en azılı düşmanı Firavun’a Hz. Musa ve Hz. Harun’u gönderirken şöyle *buyuruyor*. *Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, aklını başına alır veya korkar.*²⁹⁰ Bu hitap tebliğin nasıl yapılması gerektiğine dair her dönemde ki tebliğciye yol göstermektedir. Tebliğcinin görevi Allah’ın emirlerini insanlara iletmektir. Elbette bu tebliğe uymamanın cezasını tebliğci veremez. Bu hüküm Allah’a aittir.

1. 8. ÖZEL BİR ŞAHSA HİTAP

:

خطاب العين

Kişinin bizzat kendisine, kendi ismi ile yapılan hitaptır. Bu hitabın tabiatında bir samimiyet söz konusudur. Kişi samimiyet, yakınlık ve dostluk hissettiği kimselere isimleri ile hitap etmektedir. Kur’ân-ı Kerim’de Allah (c.c), bu hitap şeklini peygamberlere hitap ederken kullanmıştır. Bu hitap şekline birkaç örnek verelim.

يا آدم اسكن أنت وزوجك الجنة

“Ey Âdem! Sen ve eşin beraberce cennete yerleşin.”²⁹¹ Hitap bizzat Hz. Âdem’e yapılmıştır.

يا نوح اهبط بسلام

“Ey Nuh! Selam ve bereketlerle (gemiden) in!”²⁹² Aynı şekilde hitap Hz. Nuh’a yapılmıştır.

يا إبراهيم قد صدقت الرؤيا

“Ey İbrahim!” Rüyayı gerçekleştirdin.”²⁹³ Burada hitap Hz. İbrahim’e yapılmıştır.

²⁹⁰ Tâhâ, 20/44.

²⁹¹ Bakara, 2/35.

²⁹² Hud, 11/48.

²⁹³ Sâffât, 37/105.

Kur’ân-ı Kerim’de “ Ya Muhammed ” şeklinde hitap yer almaz. Peygamberimizi onurlandırmak ve yüceltmek için “ Ey Peygamber ” “ Ey Resul ” şeklinde hitaplar yer almaktadır. Bu Peygamberimize (sav) has bir durumdur.²⁹⁴ Bu aynı zamanda Müminlere, Peygamberi (sav) kendi ismi ile çağdırmamaları konusunda bir eğitimidir.²⁹⁵

1. 9. ÖVGÜ HİTABI

:

خطاب المدح

Allah (c.c.), insanın herhangi bir vasfını ön plana alarak insana övgü ile hitap etmektedir. İnsan tabiatı gereği övülmeyi, takdir edilmeyi sever. İnsan, özellikle sevdiği, önem verdiği bir sıfat ile çağdırılırken, kendisinde hitap edene karşı bir şükran hisseder. Bu çağdırılma şekli muhatapta şükran hissi uyandırdığı gibi muhatabın hitab sahibini dikkatli bir şekilde dinlemesini de sağlar. Esasen övgü ile hitap, önem vermenin saygı veya sevgi göstermenin de güzel bir ifadesidir. Şimdi de bu hitap şekline birkaç örnek vermeye çalışalım.

يا ايها الذين آمنوا

“Ey iman edenler!”²⁹⁶

Bu hitap; iman edip, hicret eden Medinelileri Mekkelilerden ayırt etmek için kullanılmıştır.²⁹⁷ Müminleri övmek için iman vasfıyla hitap edilmiştir.²⁹⁸

Her tekliften önce iman vasfı ile müminlere hitap edilmesinin hikmeti teklifin imandan sonra söz konusu olmasıdır. İman etmemiş birisinden İslamî hükümleri yerine getirmesini isteyemezsiniz. Allah(c.c.) iman konusunda kimseyi zorlamaz. Ancak; iman ettikten sonra imanın gereklerini yerine

²⁹⁴ Zerkeşî, II, 228. Suyutî, III. 109.

²⁹⁵ Suyutî, III. 110.

²⁹⁶ Ey iman edenler! Kur’ân-ı Kerimde toplam 89 yerde geçmektedir. Bunlar sırası ile; Bakara, 2/104, 153, 172, 178, 183, 208, 254, 264, 267, 278, 282; Âl-i İmran, 3/ 100, 102, 118, 130, 149, 156, 200; Nisâ, 4/19, 29, 43, 59, 71, 94, 135, 136, 144; Mâide, 5/1, 2, 6, 8, 11, 35, 51, 54, 57, 87, 90, 94, 95, 101, 105, 106; Enfâl, 8/15, 20, 24, 27, 29, 45; Tevbe, 9/23, 28, 34, 38, 119, 123; Hacc, 22/77; Ahzâb, 33/9, 41, 49, 53, 56, 69, 70; Muhammed, 47/7, 33; Hucurât, 49/1, 2, 6, 11, 12; Hadid, 57/28; Mücâdele, 58/9, 11, 12; Haşr, 59, 18; Mümtehine, 60/1, 10, 13; Saff, 61/2, 10, 14; Cum’a, 62/9; Münâfikûn, 63/9; Tegâbün, 64/14; Tahrîm, 66/6, 8.

²⁹⁷ Zerkeşî, II, 228–229.

²⁹⁸ M. Halil Çiçek, *Ebû Bekâ el-Keferî’nin Külliyyatında Tefsir ve Kur’ân İlimleri*, yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992, s. 244.

getirmek mecburiyet gerektirmektedir. Bunun için burada iman edip, imanı kalplerinde yerleştirip bunun gereklerini yerine getirme konusunda şek ve şüpheyi yer vermeyen müminler muhatap alınmıştır. Yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi bu hitaptan sonra teklif gelmektedir. Allah'ın iman etmeyenlerden ilk istediği şey iman etmeleridir.

Daha önce geçtiği gibi içinde *يا ايها الناس* “Ey insanlar!”²⁹⁹ ifadesi geçen âyetlerin çoğu Mekkelileri kastetmektedir. Bunun hikmeti bu ifadedden hemen sonra genellikle imandan bahsedilmesidir.³⁰⁰ *يا ايها الذين آمنوا* “Ey iman edenler!”³⁰¹ İfadesinden sonra şer’i hükümlerin ayrıntıları açıklanmıştır. Bu ifadeden sonra imanı emreden âyet gelse de (istishâb) amacıyladır. İstishâb, daha önce varlığı bilinen bir durumun –aksine delil bulunmadıkça- varlığını koruduğuna hükmetme yöntemidir.³⁰²

İbni Mes’ud’tan gelen bir rivâyete göre Hz. Peygamber’ (s.a.s.) *يا ايها الذين آمنوا* “Ey iman edenler!” bu ifadeye kulağını ver; ya bir iyiliği emrediyor veya bir kötülüğü nehyediyor. demiştir.³⁰³ İman ettikten sonra mü’min, bir imtihan ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu imtihanda karşılaşacağı meselelere tavrını, hareket tarzını Kur’ân’dan öğrenmektedir. “Ey iman edenler!” hitabından sonra gelen emirlerde Allah(c.c.), muhataba karşılaşacağı meselelere hangi durumda evet veya hayır demesi gerektiğini öğretiyor.

وتوبوا الى الله جميعا أيها المؤمنون

“Ey müminler! Hep birden Allah'a tövbe ediniz.”³⁰⁴ Bu hitap; muhatabın dışa yansıttığı duygularını dikkate almıştır. Esasen burada kastedilen münafıklardır. Onlar herkese iman ettiklerini söylüyorlardı.³⁰⁵ Ancak bunun böyle olmadığını Allah(c.c.) şöyle bildiriyor.

قالوا آمنا بأفواههم ولم تؤمن قلوبهم

²⁹⁹ Bakara, 2/21, 168; Nisa, 4/1, 170, 174; A’raf, 7/158; Yûnus, 10/23, 57, 104, 108; Hacc, 22/1, 5, 49, 73; Neml, 27/16; Fâtır, 35/3, 5, 15; Lokman, 31/33; Hucurât, 49/13.

³⁰⁰ Zerkeşî, II, 229.

³⁰¹ Bakara, 2/104.

³⁰² Algül ve bşk., I, 152.

³⁰³ Suyûtî, III, 110.

³⁰⁴ Nûr, 24/31.

³⁰⁵ Zerkeşî, II, 229.

“Kalpleri iman etmediği halde ağızlarıyla "inandık" dediler.”³⁰⁶

Zemahşeri mücadele sûresinin tefsirini yaparken

يا أيها الذين آمنوا إذا ناجيتم الرسول

“Ey iman edenler! Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız zaman...”³⁰⁷ âyetindeki hitabın dilleri ile iman eden münafıkları veya müminleri kastetmiş olabileceğini söylemektedir.³⁰⁸

يا ايها الرسول، يا ايها النبي

“Ey Resûl!”³⁰⁹ ve “Ey Peygamber!”³¹⁰ gibi direkt Hz. Peygamber (s.a.s.)’e gelen hitapların ümmeti kapsayıp kapsamaması konusunda ihtilaf vardır. Hanbelî ve Hanefî’ler kapsar demektedirler. Çünkü öndere gelen emir, aksi bir durum olmadıkça tabîlerini de kapsar.³¹¹

“Ey Resûl!” ve “Ey Peygamber!” hitapları da övgü hitabına girmektedir. Bundan dolayı her birinin geldiği yerin önemi vardır. Birinin diğerinin yerine gelmesi mümkün değildir. Umumu ilgilendiren hitaplarda “Ey Resûl!” hitabı gelmektedir. Hususun kastedildiği yerlerde ise “Ey Peygamber!” hitabı kullanılmaktadır.³¹² Şimdi aşağıdaki iki âyeti inceleyelim.

يا ايها الذين آمنوا لا تقدموا بين يدي الله ورسوله

“Ey iman edenler! Allah’ın ve Resûlünün önüne geçmeyin.”³¹³ Bu hitap, Kitap ve Sünnet’e uymayı emrediyor. Diğer bir âyet:

لا ترفعوا أصواتكم فوق صوت النبي

“Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber’in sesinin üstüne yükseltmeyin.”³¹⁴ Yukarıdaki iki âyette, Allah(c.c.) peygamberlik ve risalet makamlarını ve kapsadıkları birçok nimeti Peygamber (s.a.s.)’i için lütfetti.³¹⁵

Övgü hitabında herhangi bir hitabın insanlara mal edilmesi de söz konusudur. Allah(c.c.), “Ey iman edenler!” derken ey imanı sahiplen

³⁰⁶ Maide, 5/41.

³⁰⁷ Mücadele, 58/12

³⁰⁸ Zerkeşî, II, 229.

³⁰⁹ يا ايها الرسول Kur’ân’da iki yerde geçmektedir. Mâide, 5/41, 67.

³¹⁰ يا ايها النبي Kur’ân’da 13 yerde geçmektedir. Bunlar sırası ile ;Enfâl, 8/64, 65, 70; Ahzâb, 33/1, 28, 45, 50, 59; Mümtetine, 60/12; Talâk, 65/1; Tahrîm, 66/9.

³¹¹ Bkz., Seyfeddin Ali el-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli’l Ahkâm*, Beyrut 1985, II. 468.

³¹² Zerkeşî, II, 229.

³¹³ Hucurât, 49/1.

³¹⁴ Hucurât, 49/2.

³¹⁵ Zerkeşî, II, 229.

insanlar, iman sizin için önemli bir vasıftır. Bu imanınızın gereği olan prensipleri size sunuyorum bunları güzelce dinleyip hayatınızda uygulamaya koyunuz. Bu iman etmiş olmanızın bir gereğidir. demektedir. İnsan fıtratı gereği övülmeyi sever. Ancak insan, hak ettiği veya kendisinde var olan bir sebepten veya özellikten dolayı övülmelidir. Kur’ân’daki övgü hitabı bu çerçevede gerçekleşmiştir.

1. 10. ZEM (YERME) HİTABI

:

خطاب الذم

Bu hitap şeklinde, kâfırları yermek için; onlara hoş olmayan kâfir sıfatıyla hitap edilmesi tercih edilmiştir.³¹⁶ Bu hitap şekli hakaret ifade ettiği için Kur’ân’da iki yerde geçmektedir.³¹⁷

Şimdi aşağıdaki iki âyeti inceleyelim.

يا ايها الذين كفروا لا تعتذروا اليوم

“*Ey kâfirler! Bugün özür dilemeyin!*”³¹⁸ Cehennemdeki Kâfirlere yapılan hitaptır. Gerçekte bu hitap dünyadaki Kâfirlere ahiret yurdundaki yerlerini ve çaresizliklerini göstermektedir. Böyle bir özür için dünyada iken onlara bir fırsat olduğu hatırlatılmaktadır. Özür tevbe ile mümkündür. Tevbe de cehenneme girdikten sonra mümkün değildir. Dolayısıyla o gün özrün sağlayacağı bir fayda söz konusu değildir.

قل يا ايها الكفرون

“*De ki: Ey kâfirler!*”³¹⁹ Buradaki hitaba nida ile başlanmasının sebebi kâfirlerin kendileri ile ilgili gelecek hüküm ve emre zihinlerini toplama isteğidir. Kâfir sıfatı ile kendilerine hitap edilmesinin sebebi ise onları yermek ve kızdıkları bir sıfatla onlara hitap etmektir.

“*De ki: Ey kâfirler!*”³²⁰ Buradaki hitap yeryüzündeki bütün müşrikleri kapsamakla birlikte özelde Mekke müşriklerine yapılmıştır. Onlar cehaletlerinden dolayı Hz. Peygamber’e bir yıl kendi putlarına tapması

³¹⁶ Çiçek, *Ebû Bekâ el-Keferî'nin Külliyyatında Tefsir ve Kur'ân İlimleri*, s. 244.

³¹⁷ Suyûtî, III. 110; Zerkeşî, II, 230.

³¹⁸ Tahrim, 66/7.

³¹⁹ Kâfirun, 109/1.

³²⁰ A. y.

karşılığında onun rabbine bir yıl tapma teklifinde bulundular. Kur’ân’ı Kerim, Mekke müşriklerine bu garip tekliflerinden dolayı Hz. Peygamber’in onları doğrudan muhatap alarak “*Ben sizin tapmakta olduklarınıza tapmam.*”³²¹ demesini emretmiştir. Genelde Kâfirlere doğrudan muhatap almayan Kur’ân son derece bilgisizce yapılan bu teklife karşılık onları doğrudan muhatap olarak bunun muhal bir durum olduğunu yüzlerine ifade etmiştir.

Kur’ân-ı Kerim’de *Ey iman edenler!* şeklinde müminleri doğrudan muhatap alan hitap çok geçmektedir. Kâfirlere hitap genelde doğrudan yapılmamıştır. Kâfirlere dolaylı olarak yapılan hitaplardan iki hitabı inceleyelim.³²²

قل للذين كفروا إن ينتهوا يغفر لهم ما قد سلف وإن يعودوا فقد مضت سنة الأولين

“*İnkâr edenlere, (sana düşmanlıktan) vazgeçerlerse, geçmiş günahlarının bağışlanacağını söyle. Yok, geri dönerlerse kendilerinden öncekilerin hali gözlerinin önündedir!*”³²³ Bu âyette Allah(c.c.) Hz. Peygamberi doğrudan doğruya muhatap alarak dolaylı olarak kâfirlere hitap etmiştir.³²⁴

وقاتلوهم حتى لا تكون فتنة

“*Fitne ortadan kalkıncaya... kadar onlarla savaşın!*”³²⁵ Bu hitapta ise Allah(c.c.) doğrudan müminleri muhatap alarak yine kâfirlere hitap ediyor.³²⁶ Doğrudan kâfirlere muhatap almıyor. Bu hitap şekli oluşabilecek karşıt tepkileri de daha işin başında bertaraf etmektedir. Kur’ân’ı Kerim, muhatabını savunma psikolojisine sokmuyor. Bazen söylenmesi gerekeni dolaylı yoldan ifade ederek muhatabı düşünmeye sevk ediyor. Bu üslup Hz. Peygamber’in hitabında da mevcuttur. Bazen birilerine bir durumu iletmek istediği zaman “birilerine ne oluyor ki böyle davranıyorlar” diyerek hitabı ortaya atıyordu.

³²¹ Kâfirun, 109/2.

³²² Zerkeşî, II, 230.

³²³ Enfâl, 8/38.

³²⁴ Zerkeşî, II, 230.

³²⁵ Enfâl, 8/39.

³²⁶ Suyutî, III. 110; Zerkeşî, II, 230.

Suçluyu, yanlış yapanı, doğrudan muhatap almayarak dolaylı yoldan mesajın kendisine ulaştırılması Kur’ân’ın hitap şekillerinde mevcut bir uygulamadır.

1. 11. ŞEREF VERME HİTABI : خطاب الكرامة

Bu hitap şeklinde Allah (c.c.), muhataplarına teşrif ve saygınlık için seslenmiştir.

وَيَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ

“Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşin.”³²⁷ İblis, Âdem’e secde etmeyip Allah’ın emrine karşı gelince (Allah) Dedi: “Kınanıp alçaltılmış ve kovulmuş olarak oradan çık. And olsun, onlardan kim seni izlerse, cehennemi sizlerle dolduracağım.”³²⁸ hitabına maruz kalmıştır. İblise yapılan bu tahkir ve aşağılayıcı hitaptan hemen sonra Âdem’e teşrif ve saygınlık için “Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşin.” hitabı yapılmıştır.

ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِنِينَ

“Oraya emniyet ve selâmetle girin”³²⁹ Hiçbir sıkıntı ve eziyet yaşamadan ebedi huzur ve selamette kalmak üzere cennete girin. Salih amel işleyip Allah’ın af ve mağfiretine nail olan mü’minleri bekleyen ebedi teşrif ve saygınlık budur.

1. 12. İHANE (HAKARET) HİTABI : خطاب الإهانة

Muhataba hakaret içeren hitaptır. Şimdi de Kur’ân’ı Kerimde geçen birkaç örneği inceleyelim.

فإِنَّكَ رَجِيمٌ وَإِنْ عَلَيْكَ اللَّعْنَةُ

“Artık kovuldun lanet senin üzerine olacaktır.”³³⁰

Bu hitapta şeytana hakaret içeren ifade vardır. Şeytan Allah’ın Âdem’e secde edin emrine ben ondan üstünüm beni ateşten onu topraktan yarattın diyerek kıyasta bulunmuştur. Allah’ın buradaki emri nass’tır. İblis nass’a karşı

³²⁷ A’râf, 7/19.

³²⁸ A’râf, 7/18.

³²⁹ Hicr, 15/46.

³³⁰ Hicr, 15/34–35.

kıyas yaparak bu ağır uyarıya müstahak olmuştur. Ve bu inadını, kibrini devam ettirerek ebedi lanete uğramıştır.³³¹

قال اخسأوا فيها ولا تكلمون

“Buyurur ki: Alçaldıkça alçalın orada! Bana karşı konuşmayın artık!”³³²

وأجلب عليهم بخيلك ورجلك

“Süvarilerinle, yayalarınla onları yaygaraya boğ...”³³³ Bu blise bir yetki, bir ruhsat değildir. Bunun manası senden olan onun kullarına zarar vermez.³³⁴ Buna şu âyeti kerimeyi örnek verebiliriz.

إن عبادي ليس لك عليهم سلطان

“Şurası muhakkak ki, benim (ihlâslı) kullarım üzerinde senin hiçbir ağırlığın olmayacaktır.”³³⁵

1. 13. ALAY ETME HİTABI

: خطاب التهكم

Muhatapla alay etmeyi ifade eden hitap şeklidir. Şimdi bu hitab şekline birkaç örnek vermeye çalışalım.

ذق إنك أنت العزيز الكريم

“Tat bakalım. Hani sen kendince üstündün, şerefliydin!”³³⁶ Bu Ebu Cehil’e yapılan bir hitaptır. İkrime’den gelen bir rivâyete göre; Allah Rasûlü (s.a.s.) Ebu Cehil (Allah ona lanet eylesin)’e rastlayıp Allah Teâlâ sana; “Sana yazıklar olsun, yazıklar. Daha ne olsun, sana yazıklar olsun, yazıklar.”³³⁷ dememi bana emretti, demişti. Ebu Cehil elbisesini sıyırıp ”Bana karşı sen ve arkadaşın (Allah Teâlâ’yı kastediyor.) hiç bir şey yapamazsınız.” Çok iyi biliyorsun ki Mekke’lilerin en güçlüsü benim. Ben aziz ve kerim olanım, dedi. Allah Teâlâ da onu Bedir günü katledip zelil kıldı, kendi sarf ettiği kelimelerle

³³¹ Razî, XIX, 182-183.

³³² Mü’minûn, 23/108.

³³³ İsrâ, 17/64.

³³⁴ Zerkeşî, II, 231.

³³⁵ İsrâ, 17/65.

³³⁶ Duhân, 44/49.

³³⁷ Kıyâme, 75/34-35.

onunla alay edip “*Tad bakalım, hani güçlü olan, değerli olan yalnız sendin.*”³³⁸ âyetini inzal buyurdu.³³⁹

فبشرهم بعذاب أليم

“*işte onlara elem verici bir azabı müjdele!*”³⁴⁰

Bu hitapta azap müjdelenen bir olgu olarak ifade ediliyor. Müjdelenen kişinin yarar sağlayacağı bir durum olmalıdır. Oysaki bu ayette müjdelenen elem verici bir azaptır. Muhataba yaptıklarının karşılığı olarak verilecek azap hatırlatılarak kendisiyle alay ediliyor. Bu hitaptaki alayda, muhatabı yaptıklarından vazgeçirmek için bir tehdit de söz konusudur.

وأما إن كان من المكذبين الضالين , فنزل من حميم وتصلية جحيم

“*Ama yalanlayıcı sapıklardan ise, İşte ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır! Ve (onun sonu) cehenneme atılmaktır.*”³⁴¹ Sözlükte نزل misafire sunulmak üzere önceden hazırlanan ikramdır. Ancak burada kaynar sudan yapılacak bir ziyafetten bahsedilmektedir. Kaynar sudan yapılacak bir ziyafet cehennem ehlinin azabını artıracaktır. Dolayısıyla bu hitapta cehennem gidecek insanlarla açık bir şekilde alay edilmiştir.

سواء منكم من أسر القول ومن جهر به ومن هو مستخف بالليل وسارب بالنهار له
معقبات من بين يديه ومن خلفه يحفظونه من أمر الله

“Sizden sözü gizleyenle açığa vuran, gece gizlenenle gündüz açığa çıkan, O'nun açısından eşittir (hepsini görür ve bilir). Her insan için önünden ve arkasından takip edenler vardır. Allah'ın emrinden dolayı onu gözetirler.”³⁴²

İnsanoğlu çevresindeki korumaların kendisini her şeyden muhafaza edecekleri yanılgısına kapılmaktadır. Bu hitapta bu yanılgıya kapılan insanlara Allah'tan gelecek olana hiç kimsenin mani olamayacağı hatırlatılarak alay ediliyor.³⁴³

قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا

³³⁸ Duhân, 44/49.

³³⁹ İbn Kesir, VII, 260.

³⁴⁰ Tevbe, 9/34.

³⁴¹ Vâkıa, 56/92–94.

³⁴² Ra'd, 13/10–11.

³⁴³ Zerkeşî, II, 232.

“Allah, içinizden (savaşta) alıkoyanları ve yandaşlarına: “Bize katılın” diyenleri gerçekten biliyor.”³⁴⁴ Ve Allah(c.c.) onların hakikatini bildiğini bize şu âyeti kerime ile bildiriyor.

يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ

“Allah onların gizlediklerini de, açığa çıkardıklarını da bilir.”³⁴⁵

Hiçbir gizlilik Allah’a gizli kalmaz.³⁴⁶ Sanki Allah bilmiyormuş gibi davranıp gizli iş yapmaya çalışanlarla Allah(c.c.), bu hitabı ile her şeyi bildiğini gizlemeye çalıştıklarını ortaya çıkararak alay ediyor.

وَزُلْ مِنْ يَحْمُومٍ لَا بَارِدٍ وَلَا كَرِيمٍ

“Kapkara dumandan bir gölge altındadırlar; Serin ve hoş olmayan.”³⁴⁷

Gölgenin fonksiyonu rahatlatmak, soluk aldırmaktır. Bu hitapta bahsedilen gölge ise aksine boğucudur. Bu şekilde Allah(c.c.) cehennem ehli ile alay etmektedir. Esasen onlarda gerçek gölgeyi hak etmezler.³⁴⁸ Allah(c.c.), insana akıl vermiştir. Daha sonra düşünmesi için kâinata âyetler, mucizeler yaratmıştır. Daha sonra da akıllı olan insanoğlunu yola getirmesi için elçiler göndermiştir. Bütün bunlara rağmen akıllanmayıp yoldan sapanlarla alay ediliyor.

1. 14. TEKİL SİĞASI İLE ÇOĞULA HİTAP خطاب الجمع بلفظ الواحد

يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ

“Ey insan! Şüphe yok ki sen Rabbine karşı çaba üstüne çaba göstermekteisin.”³⁴⁹

يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ رَبِّكَ الْكَرِيمِ

“Ey insan! İhsanı bol Rabbine karşı seni aldatan nedir?”³⁵⁰

³⁴⁴ Ahzâb, 33/18.

³⁴⁵ Hûd, 11/5.

³⁴⁶ Zerkeşî, II, 232.

³⁴⁷ Vâkıa, 56/43.

³⁴⁸ Zerkeşî, II, 232–233.

³⁴⁹ İnşikak, 84/6.

³⁵⁰ İnfitâr, 82/6.

Yukarıdaki iki hitapta geçen “insan” ifadesinin bütün insanları kapsadığını aşağıdaki hitaptan anlıyoruz.

إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا

“İnsan gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler... müstesnadır.”³⁵¹

Görüldüğü gibi tekil kullanılan “insan” ifadesi bütün insan cinsini ifade etmektedir. Haccac hutbesinde “ey insan ve hepiniz bu insansınız” diyordu. Bu hitap daha çok haber verme olarak gelmektedir.³⁵² Şimdi buna birkaç örnek vermeye çalışalım.

قَالَ إِنَّ هَؤُلَاءِ ضَيْفِي

“Bunlar benim misafirimdir. dedi.”³⁵³

Hız. Hûd gelenlerin Allah’ın elçileri olduğunu ilk başta bilmiyordu. Bundan dolayı kavmine bu hitabı yapmıştır. Arapçada misafirin çoğulu mastar olduğu için tekil olarak kullanmıştır.³⁵⁴

هُمْ الْعَدُوُّ فَاحْذَرُوهُمْ

“Düşman onlardır. Onlardan sakın.”³⁵⁵

Burada kastedilen münafıklardır.³⁵⁶ ادعا Düşmanlar yerine tekil bir ifade olan عَدُو “düşman” kelimesi kullanılmıştır.

وَحَسَنَ أَوْلَئِكَ رَفِيقًا

“Bunlar ne güzel arkadaşlardır!”³⁵⁷

Bu hitapta çoğul رَفِقاء “arkadaşlar” yerine tekil olan قِيَفَر “arkadaş” kelimesi kullanılmıştır.

لَا نَفْرَقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ

“Allah’ın peygamberlerinden hiçbirini ayırım yapmayız.”³⁵⁸

Bu hitapta kullanılan أَحَد “hiçbiri” ifadesi tekil olmasına rağmen daha sonra kullanılan رُسُلِهِ “peygamberler” ifadesi çoğuldur.

فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ

³⁵¹ Asr, 103/2–3.

³⁵² Zerkeşî, II, 233.

³⁵³ Hicr, 15/68.

³⁵⁴ Muhammed Ali Sabunî, *Muhtasaru Tefsiri İbn Kesir*, Daru’l-Kalem, Beyrut, tsz, II, 315.

³⁵⁵ Münâfikûn, 63/4.

³⁵⁶ Zerkeşî, II, 233.

³⁵⁷ Nisâ, 4/69.

³⁵⁸ Bakara, 2/286.

“Hiçbiriniz buna mâni de olamazdınız.”³⁵⁹

Bu hitapta أحد “hiçbiri” tekil, منكم “sizden” çoğul kullanılmıştır. Bu hitap şeklinde bazen sıfatta tekil olarak gelebilmektedir. Şimdi bu hitap şekline birkaç örnek vermeye çalışalım.

وإن كنتم جنبا فاطهروا

“Eğer cünüp oldunuz ise, boy abdesti alın.”³⁶⁰ Burada جنبا “cünüp”

tekil, فاطهروا “boy abdesti alın.” çoğul kullanılmıştır.

والملائكة بعد ذلك ظهير

“Bunların ardından melekler de (ona) yardımcıdır.”³⁶¹ Burada da الملائكة “melekler” çoğul, ظهير “yardımcı” tekil kullanılmıştır.

1. 15. ÇOĞUL SIĞASI İLE TEKİLE HİTAP: خطاب الواحد بلفظ الجمع

Allah(c.c.) Kur’ân-ı Kerimde çoğul sığası ile tekile hitap etmiştir. Şimdi bu hitap şekline birkaç örnek vermeye çalışalım.

يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُّوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا

“Ey Peygamber! Temiz olan şeylerden yiye; güzel işler yapın.”³⁶²

فَذَرُهُمْ فِي غَمَرَتِهِمْ حَتَّىٰ حِينٍ

“Şimdi sen onları bir zamana kadar gaflet ve sapıklıkları ile baş başa bırak!”³⁶³

Bu hitaptaki istişhâd, hitabın Hz. Peygamber (s.a.s.)’e olmasına binaendir.³⁶⁴ Bu hitabın bütün peygamberleri kapsadığını iddia eden müfessirlerde vardır.³⁶⁵ Ancak Zerkeşî bu hitabın sadece Peygamber (s.a.s.)’e yapıldığını söylemektedir. Çünkü onunla birlikte, hayattayken ondan önce ve ondan sonra peygamber yoktur. Dolayısıyla hitap sadece Peygamber’e yapılmıştır demektir.³⁶⁶

³⁵⁹ Hâkka, 69/47.

³⁶⁰ Mâide, 5/6.

³⁶¹ Tahrîm, 66/4.

³⁶² Mü’minûn, 23/51.

³⁶³ Mü’minûn, 23/54.

³⁶⁴ Bkz., Çiçek, Ebû Bekâ el-Keferî’nin Külliyyatında Tefsir ve Kur’ân İlimleri, s. 245.

³⁶⁵ A. y.

³⁶⁶ Zerkeşî, II, 234.

İnkârcıların kanaatlerinin aksine, peygamberlere ve onların sonuncusu olan Hz. Muhammed’e yöneltilen bu hitaptan, peygamberlerin de birer beşer olduğu anlaşılmaktadır. Ve onlar için, Allah’ın lütfu olan güzel ve helal rızıklardan yararlanmanın bir kusur olmadığı, asıl önemli olan ve onlara yaraşan şeyin, iyi davranışlarda bulunmak, Allah’a en güzel şekilde kulluk etmek olduğu anlaşılmaktadır.³⁶⁷

وَأِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ

“Eğer ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misliyle ceza verin.

Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.”³⁶⁸

Allah(c.c.) bu hitabı peygamber (s.a.s.)’e yapmıştır. Bunun delilide şu âyet’i kerimedir.³⁶⁹

وَأَصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ

“Sabret! Senin sabrın da ancak Allah’ın yardımı ile dir.”³⁷⁰

وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَى

“İçinizden faziletli ve servet sahibi kimseler akrabaya... (mallarından) vermeyeceklerine yemin etmesinler.”³⁷¹ Bu hitap ifk hadisesi konusunda konuşan Mistah’a yardımlarını kesen Hz. Ebubekir’i muhatap almaktadır. Ancak ifade çoğuldur.³⁷²

فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا

“Eğer (onlar) size cevap veremiyorlarsa, bilin ki,”³⁷³

Bu hitapta muhatap Peygamber (s.a.s.) dir. Buna Hûd süresinin bir önceki âyeti قُلْ فَاتُوا “De ki: getirin.” Delil teşkil etmektedir. Bazıları aşağıdaki âyeti de bu hitap şekline örnek göstermişlerdir.³⁷⁴

قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ

“Rabbim! der, beni geri gönder.”³⁷⁵

³⁶⁷ Karaman ve bşk., A. g. m., s. 344.

³⁶⁸ Nahl, 16/126.

³⁶⁹ Zerkeşî, II, 235.

³⁷⁰ Nahl, 16/127.

³⁷¹ Nûr, 24/22.

³⁷² Zerkeşî, II, 235.

³⁷³ Hûd, 11/13–14.

³⁷⁴ Zerkeşî, II, 235.

³⁷⁵ Mü’ minûn, 23/99.

رب hitabı Allah'a اَرْجِعُون meleklerle yapılmıştır.Süheylî; “bu söz şeytanların veya zebanilerin baskınına uğrayıp şaşkınlıktan ne diyeceğini bilemeyen kişinin sözüdür” demektedir. Esasen hayattayken alışageldiği üzere yaratılanlara verdiği cevapların bir benzeridir.³⁷⁶

1. 16. TESNİYE LAFZIYLA TEKİL VE ÇOĞULA HİTAP :

خطاب الواحد والجمع بلفظ الاثنين

Allah(c.c.) tesniye sıfatı ile tekil ve çoğula hitap etmiştir. Şimdi bunun örneklerini incelemeye çalışalım.

أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ

“Haydi, ikiniz her inatçı kâfiri, cehenneme atın!”³⁷⁷

Zerkeşi burada kastedilenin cehennemin bekçisi malik olduğunu söylemektedir. Ferrâ ise “burada murad cehennem bekçisi ile zebanilerdir. Çünkü bir grup en az üç kişiden oluşur” demektedir. Bu hitabın görevli iki melek’e yapılmış olabileceğini aşağıdaki âyeti kerimeden anlıyoruz.³⁷⁸

وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ

“Herkes, yanında bir sürücü ve bir de şahitle beraber gelir.”³⁷⁹

1. 17. TEKİL LAFZIYLA TESNİYEYE HİTAP: خطاب الاثنين بلفظ الواحد

قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَى

“Firavun: Rabbiniz de kimmiş, ey Musa? dedi.”³⁸⁰ Burada hitap Hz.

Harun’a yöneltilmiş olabilir. Bu konuda iki vecih vardır.

a-) İbni Atiyye’nin zikrettiğine göre; Allah(c.c.) sadece Hz. Musa’ya hitap etmiştir. Çünkü risaletin başında kendisi bulunuyordu.³⁸¹

b-) Keşşaf’ta ise; hitabın Hz. Harun’a yöneltilmiştir. Çünkü Kur’ân’ın zikrettiğine göre Hz. Harun Hz. Musa’dan daha hatip ve düşmanlarla mücadele konusunda daha çok sabırlı bir kişiliğe sahipti.³⁸²

³⁷⁶ Suyutî, III. 111.

³⁷⁷ Kaf, 50/24.

³⁷⁸ Zerkeşi, II, 239.

³⁷⁹ Kaf, 50/21.

³⁸⁰ Tâhâ, 20/49.

³⁸¹ Zerkeşi, II, 240.

فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى

“Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra yorulur, sıkıntı çekersin!”³⁸³

İbni Atiye; Hz. Âdem (a.s.) ilk ve asıl muhatap olduğu için yorulma ve sıkıntı çekme hitabı kendisine yöneltilmiştir demektedir. Bir söylentiye göre ise; Allah(c.c.) dünyada geçimi sağlama görevini erkeğe vermiştir. Kadının zikredilmemesi de ihtimal dâhilindedir. Bunun için “kadını örtmek asalettedir” dendi.³⁸⁴

فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَا إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“Haydi, Firavun'a gidip deyin ki: Gerçekten biz, âlemlerin Rabbi'nin elçisiyiz.”³⁸⁵

Hitap Hz. Musa ve Hz. Harun'a yapılmış olmasına rağmen tekil olan رَسُولُ “elçi” kelimesi kullanılmıştır.

1. 18. ÇOĞUL LAFZIYLA TESNİYEYE HİTAP:

خطاب التثنية بصيغة الجمع

Allah(c.c.) çoğul lafzıyla tesniyeye hitap etmiştir. Şimdi bunun örneklerini incelemeye çalışalım.

أَنْ تَبَوَّءَ لِقَوْمِكُمْ بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً

“Biz de Musa ve kardeşine: Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın ve evlerinizi namaz kılınacak yerler yapın.”³⁸⁶

أَنْ تَبَوَّءَ lafzında hitap iki kişiyedir. وَاجْعَلُوا lafzındaki çoğul zamiri ise, önceden zikredilen aynı iki kişiye yapılmıştır.

هَٰذَا خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ

“Şu iki gurup, Rableri hakkında çekişen iki hasımdır.”³⁸⁷

خَصْمَانِ lafzında hitap iki kişiyedir. اخْتَصَمُوا lafzındaki çoğul zamiri ise, önceden zikredilen aynı iki kişiye yapılmıştır.

³⁸² A. y.

³⁸³ Tâhâ, 20/117.

³⁸⁴ Zerkeşî, II, 241.

³⁸⁵ Şuarâ, 26/16.

³⁸⁶ Yûnus, 10/87.

³⁸⁷ Hacc, 22/19.

1. 19. TEKİLDEN SONRA ÇOĞULA HİTAP : خطاب الجمع بعد الواحد:

وما تكون في شأن وما تتلو منه من قرآن ولا تعملون من عمل إلا كنا عليكم شهودا

“Ne zaman sen bir işte bulunsan, ne zaman Kur’ân’dan bir şey okusan ve siz ne zaman bir iş yaparsanız, o işe daldığınız zaman biz mutlaka üstünüzde şahidizdir.”³⁸⁸

Bu hitapta geçen ilk iki fiil tekil, üçüncü fiil ise çoğuldur. Bu hitap Peygamber (s.a.s.)’e yapılmıştır. İbnü’l Enbari “üçüncü fiilin çoğul gelmesinin sebebi ümmetinde peygamber ile birlikte dâhil olduğunu ifade etmek içindir.”³⁸⁹

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّءَا لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً

“Musa ve kardeşine (şöyle) vahyettik: "Mısır'da kavminiz için evler hazırlayın, evlerinizi namaz kılınan (ve kıbleye dönük) yerler yapın”³⁹⁰

Bu hitapta önce tesniye sonra çoğul sonrada tekil lafızlar kullanılmıştır. İlk önce lider konumundaki Hz. Musa ve Hz. Harun’a hitap edilmiş, sonra hitap hem kendilerini hem de kavimlerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu hitap da mescitler edinip namazı orada kılmak şeklinde gelmiştir. Çünkü bu onlar için vacipti.³⁹¹

1. 20. ÇOĞULDAN SONRA TEKİLE HİTAP : خطاب الواحد بعد الجمع:

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

“Namazlarınızı da dosdoğru kılın. (Ey Musa!) Müminleri müjdele!”³⁹²

Bu âyet-i kerimedeki birinci fiilde çoğula hitap; ikinci fiilde ise tekile hitap vardır.

1. 21. BAŞKASI KASTEDİLDİĞİ HALDE AYN’E HİTAP

خطاب العين والمراد غيره

Bu hitap şeklinde genelde hitap Peygamber’in şahsında diğer insanlara yapılmaktadır. Şimdi bu hitap şekline birkaç örnek vermeye çalışalım.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ

³⁸⁸ Yûnus, 10/61.

³⁸⁹ Zerkeşî, II, 241.

³⁹⁰ Yûnus, 10/87.

³⁹¹ Zerkeşî, II, 242.

³⁹² Yûnus, 10/87.

“Ey Peygamber! Allah'tan kork, kâfirlere ve münafıklara boyun eğme.”³⁹³

Hitap Hz. Peygamber'e olmakla birlikte kastedilen müminlerdir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) Allah'tan hakkı ile korkardı. Kâfir ve münafıklara itaatten münezzehti. Bunun delilide aşağıdaki âyeti kerimedir.³⁹⁴

وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا
“Rabbinden sana vahy edilene uy. Şüphesiz Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”³⁹⁵

Ancak Vahidi, Kuşeyri, Sa'lebe ve Maverdi buradaki Kâfirlerin Mekke müşrikleri olduklarını söylemektedirler. Ebü Süfyan, ikrim ve ebi'l A'var Medine'ye gelip buradaki münafıklardan Abdullah b. Ubey b. Selül, Tu'me ve Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh'ide yanlarına alarak Hz. Peygamber'den eman aldıktan sonra yanına gelirler. Efendimizden Lat, Uzza gibi putlarının şefaatlerinin makbul olduğunu söylemesi ve bunları hiçbir şekilde eleştirmemesi karşılığında kendisini rahat bırakacaklarını söylerler. Bunun üzerine “Ey Peygamber! Allah'tan kork, kâfirlere ve münafıklara boyun eğme.”³⁹⁶ âyeti nazil olmuştur.³⁹⁷

Bu rivâyet muhatabın bizzat Hz. Peygamber olduğunu göstermektedir. Hitabın Hz. Peygamber'e yapılmış olması, onun kâfirlere itaat etmiş olduğunu göstermez. Bu hitap, peygamberin Mekke müşriklerine vereceği cevaba işaret etmesi açısından önemlidir. Hitap, bir bakıma peygamberin Mekke müşriklerine cevap vermesinin gerekliliğine de işaret etmektedir. Allah(c.c.) inanç ile ilgili temel meselelerde oluşabilecek hatalara yer bırakmamıştır. Neticede Hz. Peygamber de bir insandı. İlâhi vahiy ile desteklendiği bize gizli bir şey değildir.

فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِّمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَاسْأَلِ الَّذِينَ يَقْرَأُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ

³⁹³ Ahzâb, 33/1.

³⁹⁴ Zerkeşî, II, 242.

³⁹⁵ Ahzâb, 33/2.

³⁹⁶ Ahzâb, 33/1.

³⁹⁷ Kurtubî, XIII, 76-77.

“(Resûlüm!) Eğer sana indirdiğimizden (bu anlattığımız olaylardan) kuşkuda isen, senden önce Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyanlara sor.”³⁹⁸ Peygamber (s.a.s.) şek ve şüpheden münezzehtir. Burada kasıt kâfirlerle karşılaştırmaktır.³⁹⁹ Burada kime hitap edildiği hususunda birçok yorum yapılmıştır.⁴⁰⁰ Hz. Peygamber'e hitap edildiğini kabul edenler, âyetin devamındaki ifadelerden onun Allah'ın âyetlerini yalan sayanlardan olabileceği ve bu hususta uyarıldığı gibi sakıncalı bir sonucun çıkacağını dikkate alarak, bunu Türkçe'deki “kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla!” şeklinde ifade edilen ve Arapça'da “ta'rîz” adıyla bilinen üslûp çerçevesinde düşünmek gerektiği veya Resûlullah'ın çevresindeki inkârcılara böyle söylemesinin istendiği gibi izahlar yapmışlardır. Ancak Resûlullah'ın beşer olarak şüphelenmesinin mümkün olduğu, fiilen böyle bir durumun olmamasının da Allah'ın takdir ve inâyetinin sonucu olduğu düşünülebilir.⁴⁰¹

Biz yukarıdaki en son görüşe katılmıyoruz. Çünkü “kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla!” deyiminde iki taraf bulunmaktadır söz bir tarafa söylenirken aslında verilmek istenen mesaj diğer tarafadır, ama burada direkt peygamber muhatap alınmaktadır. Ve Arapça'da “ta'rîz” de zaten ima yoluyla muhataba direkt söylenen söze denmektedir. Örneğin: Suvari olan birini evine davet etmek istediğinde; Direkt bize gel demek yerine, bizde inmez misiniz? demek suretiyle davet etme biçimine “ta'rîz” denir.

Ayrıca İbn Abidin de şöyle demektedir: Bir kimse, diğer bir şahsın sözü geçince, onu kastederek; "Bizi şu şu ayıplardan kurtaran Allahü teâlâya hamdolsun" derse, ta'rîz yoluyla onu gıybet etmiş olur.⁴⁰²

³⁹⁸ Yûnus, 20/94.

³⁹⁹ Zerkeşî, II, 242.

⁴⁰⁰ Razî, XVII, 160-162

⁴⁰¹ Karaman ve bşk., *Kur'ân Yolu*, III., 136-137.

⁴⁰² Erişim: <http://sozluk.ihya.org/dini-terimler/ta-riz.html>; Erişim Tarihi 08- 03 - 2010

1. 22. BELLİ BİR ŞAHIS KASTEDİLDİĞİ HALDE UMUMA HİTAP:

لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ

“And olsun, size içinde sizin için öğüt bulunan bir kitap indirdik.”⁴⁰³

Bu âyette hitap; umuma yöneltilmiş olsa da, burada kastedilen Peygamber (s.a.s.)’dir.⁴⁰⁴ Çünkü Kur’ân Hz. Peygamber’in şahsına indirilmiştir. Kur’ân’ın doğrudan indiği şahıs Hz. Peygamber’dir. Kur’ân’ın her muhataba doğrudan indirilmesi söz konusu değildir. Kur’ân, bize Hz. Peygamber vasıtasıyla indirilmiştir.

1. 23. BELLİ BİR KİMSE KASTEDİLMİYEN UMUMİ HİTAP:

خطاب العام لم يقصد به معين
وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ

“O günahkârların... zamanı bir görsen!”⁴⁰⁵

Âyette geçen “تَرَى” fiilindeki hitapla belli bir kimse kastedilmiyor. Bu hitabı okuyan herkese yapılmış genel bir hitaptır. Kur’ân’ın bu hitabı muhatabı düşündürmeye yönelik bir hitaptır. Burada da rablerine ortak koşan müşriklerin durumu bütün muhatalara örnek olarak sunuluyor.

1. 24. İBRET ALMA HİTABI : خطاب الاعتبار

İbret sözlükte “geçmek, aşmak” anlamındaki abr kökünden gelmektedir. Kavram olarak ibret, görünenden görünmeyene geçmek, olayların dış yüzüne bakıp onlardaki hikmeti kavramaya çalışmak, olaylardan ders alıp davranışlarını buna göre düzenlemek demektir.⁴⁰⁶ Burada Kur’ân’ın ibret içerikli birkaç hitabını incelemeye çalışalım.

Allah, gece ile gündüzü birbirine çeviriyor. Şüphesiz bunda basiret sahipleri için mutlak bir ibret vardır.⁴⁰⁷

⁴⁰³ Enbiya, 21/10.

⁴⁰⁴ Zerkeşî, II, 242.

⁴⁰⁵ Secde, 32/12.

⁴⁰⁶ Karaman ve bşk., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 287.

⁴⁰⁷ Nûr, 24/44.

*Kuşkusuz sizin için hayvanlarda da büyük bir ibret vardır. Zira size, onların karınlarındaki fişkı ile kan arasından (gelen), içenlerin boğazından kolayca geçen hâlis bir süt içiriyoruz.*⁴⁰⁸

Allah(c.c.) Hz. Salih'in kavmini helak ettikten sonra, Hz. Salih'in kavmine seslenişini şöyle hikâye etmektedir.

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رَسُولًا رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ

*“Salih o zaman onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi: Ey kavmim! And olsun ki ben size Rabbimin vahy ettiklerini tebliğ ettim ve size öğüt verdim; fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz.”*⁴⁰⁹ Hz. Salih, kavmi helak olduktan sonra onlara hitap ediyor. Çünkü onlar onun bu hitabını duyuyorlardı. Peygamberimizin de bu şekilde uygulamaları vardır. Bedir'de öldürülenlere hitap ettikten sonra çevresindekilere “ Allah'a yemin olsun ki siz onlardan daha fazla duymuyorsunuz.” demiştir.⁴¹⁰ Bu hitap şekli bazen ibret için de gelmektedir. Aşağıdaki hitap buna güzel bir örnektir.

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا

*“De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da, ... bir bakın.”*⁴¹¹ Gezip görmek insanın ufkunu açar. Eski milletlerin yaşadıkları çevre bu açıdan son derece önem arz etmektedir. Bu milletlerin örf, adet ve inançları hakkında kapsamlı bilgiyi yaşadıkları çevreden edinebilirsiniz. Bu eski yerleşim yerlerinde Allah'ın varlığı, dünyanın geçiciliği, hayat ve ölüm hakkında daha fazla düşünme imkânı bulunmaktadır. Allah(c.c.), insanoğlunu düşünüp ibret alması ve hayatına yön vermesi için eski milletlerin yaşadıkları yerlere yönlendirmektedir.

İşte Kur'ân geçmiş milletlerin hikâyelerini, yaşam tarzlarını, yaşadıkları iyi ve kötü şeyleri tecrübeleri ibret almamız için anlatmaktadır. Bununla birlikte yeryüzündeki tabiat olaylarına ve hayvanlar âlemindeki mucizevî olaylara ibret gözüyle bakmamızı istemektedir.

⁴⁰⁸ Nahl, 16/66.

⁴⁰⁹ A'râf, 7/79.

⁴¹⁰ Zerkeşî, II, 245.

⁴¹¹ Ankebût, 29/20.

1. 25. ŞAHSA HİTAPTAN SONRA HİTABI BAŞKASINA

YÖNELTMEK:

خطاب الشخص ثم العدول إلى غيره

فَإِنْ لَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ
“Eğer (onlar) size cevap veremiyorlarsa...”⁴¹² Buradaki hitap peygamber(s.a.s.)’e yapılmıştır. Hemen akabinde kâfirlere şu hitap yöneltilmiştir.⁴¹³

فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنْزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ
“Bilin ki, o ancak Allah’ın ilmiyle indirilmiştir.”⁴¹⁴ Bu hitabın kâfirlere yapıldığının delilide âyetin devamında gelmektedir.⁴¹⁵

فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ
“Artık siz Müslüman oluyor musunuz?”⁴¹⁶ Örneğimizde görüldüğü gibi hitap ilk önce Peygamber (s.a.s.)’e hemen sonrasında kâfirlere yöneltilmiştir.⁴¹⁷

1. 26. TELVİN (ÇEŞİTLİLİK ARZEDEN) HİTABI : خطاب التلوين

Genel itibari ile âlimlerimiz bu hitap şeklini iltifatın bizzat kendisi olarak ifade etmektedirler. İltifat dinleyici konuya çekmek ve dinleyicinin dikkatini dağıtmamak için aynı üslûpla devam ediyormuş hissi verip konuşmayı bir üslûptan başka bir üslûba aktarmaktır.⁴¹⁸ Şimdi de konunun örneklerine geçelim.

وَمَا آتَيْنَاكَ مِنْ رَبٍّ
“...fâizden verdiğiniz...”⁴¹⁹ Buradaki hitap muhataba iken, âyet sonunda;

فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ
“...kat kat artıranlar işte onlardır.”⁴²⁰ ifadesinde gâibe geçilmektedir.

⁴¹² Hûd, 11/14.

⁴¹³ Zerkeşî, II, 245.

⁴¹⁴ Hûd, 11/14.

⁴¹⁵ Zerkeşî, II, 245.

⁴¹⁶ Hûd, 11/14.

⁴¹⁷ Zerkeşî, II, 245.

⁴¹⁸ A. g. e, III, 314.

⁴¹⁹ Rûm, 30/39.

⁴²⁰ A. y.

وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا

“Rableri onlara gâyet temiz bir şarab içirmiştir.”⁴²¹ Burada hitap gâibedir. Bu âyetten sonraki âyette muhataba geçilmektedir.

إِنَّ هَذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً

“Bütün bu nimetler şüphe yok ki sizin için bir mükâfattır.”⁴²² Bu hitap şeklinde muayyen bir hitaptan başka bir hitaba da geçilebilir. Mesela;

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا

“Biz seni şeksiz ve şüphesiz şâhid olarak gönderdik.”⁴²³ Hitabından sonra;

لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ

“ Allah’a ve Peygamberine iman edersiniz.”⁴²⁴ şeklinde gayra hitap edilmiştir.

1. 27. CANSIZLARA AKILLILAR GİBİ HITAP:

خطاب الجمادات خطاب من يعقل

Allah(c.c.) cansız varlıklara, akıllılara hitap ettiği gibi seslenmiştir; ayrıca onları da konuşturmuştur. Şimdi de bu hitap şekline birkaç örnek vermeye çalışalım.

فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ

“...ona ve yerküreye: İsteyerek veya istemeyerek, gelin! dedi. İkisi de “İsteyerek geldik” dediler.”⁴²⁵

Ancak, Allah’ın cansız varlıklara hitap şekliyle ilgili ihtilaf vardır.

A) Bu konuşma hakikidir. Allah(c.c.) bu cansız varlıklara konuşup anlayacakları şekilde hayat ve idrak vermiştir.

B) Bu konuşma mecazîdir. Bu hitap şekli cansız varlıkların Allah’a karşı olan itaatlerini somutlaştırmıştır.⁴²⁶

⁴²¹ İnsan, 76/21.

⁴²² İnsan, 76/22.

⁴²³ Feth, 48/8.

⁴²⁴ Feth, 48/9.

⁴²⁵ Fussilet, 41/11.

⁴²⁶ Zerkeşî, II, 246.

Allah'ın kudretinin daha açık görüldüğü birinci görüş bize göre daha isabetlidir. Çünkü Allah(c.c.)'ın “ol” demesi ile her şey olur. Dolayısıyla cansız varlıklara hayat ve idrak vermesi de zor değildir. Nihâyetinde uygulamada da bunu görmekteyiz. Hz. İbrahim ateşe atıldığı zaman Allah(c.c.) ateşe şöyle hitap etmiştir.

يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ

“Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol!”⁴²⁷ Ateş de Allah'ın bu emrini hakkı ile yerine getirmiştir.

يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ

“Ey dağlar onunla beraber tesbih edin.”⁴²⁸ Allah(c.c.) dağlara, tekil muhatap müennese emrettiği gibi emretmiştir. Çünkü bütün cansız varlıklara bu şekilde hitap edilmiştir.⁴²⁹ Allah cansız varlıklara konuşma yeteneği verdi; onlar da konuştular. Kurtubî âlimlerin çoğunun bu görüşte olduğunu ifade etmektedir.⁴³⁰

1. 28. TEHYİC (TEŞVİK) HİTABI : خطاب التهييج

Kur'ânî hitapta insanlar hayırlı işlere teşvik edilmiştir. Şimdi bunun örneklerine geçelim.

وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Eğer müminler iseniz ancak Allah'a güvenin.”⁴³¹ Bu hitap tevekkül etmeyenin imansız kalacağı anlamına gelmez.⁴³² Burada şart cümlesi ile müminler tevekkül etmeye teşvik edilmiştir.⁴³³

قَالَ لَهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Eğer (gerçek) müminler iseniz, bilin ki, Allah, kendisinden korkmanıza daha lâyıktır.”⁴³⁴

⁴²⁷ Enbiyâ, 21/69.

⁴²⁸ Sebe', 34/10.

⁴²⁹ Zerkeşî, II, 247.

⁴³⁰ Kurtubî, XIII, 224.

⁴³¹ Mâide, 5/23.

⁴³² Zerkeşî, II, 247.

⁴³³ Çiçek, *Ebü Bekâ el-Kefevî'nin Külliyyatında Tefsir ve Kur'ân İlimleri*, s. 248.

Sanki Allah (c.c.) müminlere şu şekilde sesleniyor; siz Kâfirlere size bir kötülük gelmesinden mi korkuyorsunuz ki onlarla savaşmayı bırakıyorsunuz? Oysaki insanlara fayda sağlayan ve zarar veren Allah'ın kendisidir. Bu imanî hakikati idrak eden her mümin Allah'a itaatte geri kalmaz.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terk edin.”⁴³⁵ Allah(c.c.), bu hitabında kastedilen topluluğu iman vasfıyla vasıflandırmaktadır. “Eğer gerçekten inanıyorsanız” ifadesi ile faizin terk edilmesine teşvik vardır. Dolayısıyla faize bulaşmamak gerçekten inanmanın en önemli şartlarından birisi olmaktadır.

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“O halde siz (gerçek) mümin iseniz... Allah ve Resûlüne itaat edin.”⁴³⁶

إِن كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلْنَا عَلَى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَى الْجَمْعَانِ

“Eğer Allah'a ve hak ile bâtilin ayrıldığı gün, iki ordunun birbiri ile karşılaştığı gün (Bedir savaşında) kulumuza indirdiğimize inanmışsanız.”⁴³⁷ Tehyic konusundaki yukarıdaki âyetleri incelediğimiz zaman muhatabın, iman vasfını dikkate alarak Allah'ın emrettiklerine uymasına teşvik vardır. İman, Allah'ın emrettiklerine uymanın gerekçe ve güvencesidir. İman eden muhatap Allah'ın emirlerine itaat eder. Burada şu genel anlayışı da unutmamak gerekir ki Kur'ân muhataplarını her zaman iyiye, doğruya teşvik ve sevk eder.

1. 29. İĞDAB (ÖFKELENDİRME) HİTABI : خطاب الإغصاب

Allah(c.c.), bu hitabıyla müminlerin kendilerine din ve imanlarından dolayı onlarla savaşan ve onlara haksızlık eden kâfirlere karşı bir tavır geliştirmelerini istemiştir. Bu tavır onları sevmeme, onlarla dostluk kurmama şeklinde olmalıdır.

⁴³⁴ Tevbe, 9/13.

⁴³⁵ Bakara, 2/278.

⁴³⁶ Enfâl, 8/1.

⁴³⁷ Enfâl, 8/41.

إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُم مِّن دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ أَن تَوَلَّوْهُمْ وَمَن يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

“Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır.”⁴³⁸ Bu hitap, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in savaş hazırlıklarını Mekke’li müşriklere haber vermek isteyen Hâtıb b. Ebi Beltea (r.a) hakkında nâzil olmuştur. Hâtıb bunu itiraf ederek “Benim Mekke’de ailem ve malım, mülküm var. İstedim ki o müşriklere yakın görüneyim. Ama şunu da kesin olarak biliyorum ki Allah belasını onların başına indirecektir” dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) onu doğruladı ve özrünü kabul etti.⁴³⁹

أَفْتَنِّخِدُونَهُ وَدُرَيْتَهُ أَوْلِيَاءَ مِن دُونِي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا
“Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onun soyunu mu dost ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Zalimler için bu ne fena bir değişmedir!”⁴⁴⁰ İblis, kendisinin insandan daha üstün olduğunu iddia ederek Hz. Âdem’e secde etmemiştir. Buna rağmen Hz. Peygamber’in peygamberliğine kibirlerinden karşı çıkan kâfirlere bu hitap yapılmıştır.⁴⁴¹

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّىٰ يُهَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ

“Sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istediler ki onlarla eşit olasınız. O halde Allah yolunda göç edinceye kadar onlardan hiçbirini dost edinmeyin.”⁴⁴² Bu âyetin Mekke’deki müşrikleri mi yoksa Uhut’tan kaçan müşrikleri mi kastettiği ihtilafıdır.⁴⁴³ Ancak münafıkları konu edildiğini bilmemiz münafıklara karşı takınılacak tavrı göstermesi açısından önemlidir.

İnsanoğlu yaratılışı gereği kendisine düşmanlık besleyen insana karşı bir muhabbet bir yakınlık hissetmez. Özellikle de bu düşmanlık inanç gibi temel bir meselede olduğu zaman bu daha büyük bir önem arz etmektedir.

⁴³⁸ Mümtehhine, 60/9.

⁴³⁹ Daha geniş bilgi için bkz., İbn Kesir, VIII, 84.

⁴⁴⁰ Kehf, 18/50.

⁴⁴¹ Daha geniş bilgi için bkz., Razî, XXI, 136, 137.

⁴⁴² Nisâ, 4/89.

⁴⁴³ Hayrettin Karaman ve bşk., Kur’ân Yolu, II, 110,111.

Allah'ın ve kendisinin düşmanı olan insanları bir Mü'min asla dost edinmez. Dost edinmişse imanî bir zaaf söz konusu olmaktadır. Kur'ân'î hitapta, İmanî zaafın insanı sürükleyeceği kötü son hatırlatılarak Mü'min bundan sakındırılmıştır. Kâfirlerle dünyalık bir menfaat sağlamak amacıyla bile olsa Müslümanların aleyhine olabilecek bir dostluk veya yakınlaşma kesinlikle yasaklanmıştır.

Bu hitap şeklinde, Allah (c.c.), müminleri düşmanlarının kendilerine karşı düşmanca tavırlarını ifade ederek onları düşmanlarına karşı öfkelenmeleri sağlamıştır. İblis ve dostları Allah inanan insanları kendilerine düşman olarak bellemiştir. Bu durumda bir Mü'min'in İblis ve dostlarını dost edinmesi her şeyden önce Mü'min'e yakışan bir davranış tarzı değildir.

1. 30. CESARETLENDİRME VE TEŞVİK ETME HİTABI:

خطاب التشجيع والتحريض

Bu hitap şeklinde, Allah(c.c.) Müslümanları düşmanlarına karşı savaşmaya cesaretlendirmektedir.

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَّرْصُومٌ
“Allah, kendi yolunda kenetlenmiş bir yapı gibi saf bağlayarak savaşanları sever.”⁴⁴⁴

بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُم مِّن فَوْرِهِمْ هَذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ

“Evet, siz sabır gösterir ve Allah'tan sakınırsanız, onlar (düşmanlarınız) hemen şu anda üzerinize gelseler, Rabbiniz, nişanlı beş bin meleklerle sizi takviye eder.”⁴⁴⁵

Yukarıdaki hitaplarda görüldüğü gibi Allah(c.c.), müminleri sabretmeye, disiplinli davranmaya ve mücadeleye devam etmeye teşvik etmektedir. Bunu gerçekleştirmeleri halinde onun sevgisine ve yardımına

⁴⁴⁴ Saff, 61/4.

⁴⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/125.

mazhar olacaklarını bildirerek onları cesaretlendirmektedir. Doğrusu Allah(c.c.), küçücük bir çabayı bile karşılıksız bırakmaz.

Nihâyetinde Allah(c.c.), gerçek manada bir disiplinle mücadele eden ve sabırlı davranan Bedir ashâbını melekler göndererek desteklemiştir.⁴⁴⁶ Bu hitabın günümüze bakan yönü ise Allah(c.c.), yolunda azimle, sebatla mücadele eden Müslümanlara aynı şekilde yardım edecek olmasıdır.

1. 31. TEKVÎN HİTABI

: خطاب التكوين

Tekvîn, Allah'ın sübûtî sıfatlarından biridir. Tekvîn yoktan var etme anlamında Allah'ın yaratma sıfatıdır. Kur'ân bu hitap şeklinde Allah'ın yaratma sıfatını ifade etmektedir.

وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا

“Sizi çiftler çiftler yarattık.”⁴⁴⁷

Yokluktan varlığı yaratan yüce yaratıcı, topraktan da insanı yaratmıştır. Ayrıca insanın birlikte yaşayıp huzur bulacağı eşini de yaratmıştır. İnsanın bu yaratılış biçimi içinde önemli hikmetler barındıran önemli bir mucizedir.

İnsanoğlu kendi yaratılışına bakıp şükretmelidir. Yüce yaratıcının azameti karşısında acziyetini görüp ona itaat etmelidir. Allah'ın kendisine bahsettiği nimetleri unutup, Allah ve peygamberinden yüz çevirmek insan için büyük nankörlük olacaktır. İşte Allah bu hitap ile insana yaratılışını hatırlatmaktadır. Böylece Allah, insana yaratılışındaki hikmetleri düşünmekle istikamet bulacağını öğretmektedir.

Yoktan var etme Allah'a mahsustur. O bütün varlığın yaratıcısıdır. *De ki: Allah her şeyi yaratandır. Ve O, birdir, karşı durulamaz güç sahibidir.*⁴⁴⁸ *O, yaratan, var eden, şekil veren Allah'tır.*⁴⁴⁹ Bu âyetlerden de anlaşıldığı gibi Allah(c.c.), her şeyin yaratıcısıdır. *Allah'tan başka yaratıcı mı var?*⁴⁵⁰ Allah

⁴⁴⁶ Daha geniş bilgi için bkz., Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 419-420.

⁴⁴⁷ Nebe, 78/8.

⁴⁴⁸ Ra'd, 13/16.

⁴⁴⁹ Haşr, 59/24.

⁴⁵⁰ Fâtır, 35/3.

dilediğini yaratır.⁴⁵¹ Allah'ın yaratma konusunda hiçbir ortağı yoktur. Dilediği her şeyi yaratmaya gücü yetendir.

1. 32. SAKINDIRMA HİTABI

: خطاب التجنب

Bu hitap şeklinde insan, kendisine fayda vermeyen şeylerden uzak durması istenmiştir. Kur'ân'daki hitabın genel amacı da insanın yararını sağlamaktır.

يا أبت لا تعبد الشيطان

“Babacığım! Şeytana kulluk etme!”⁴⁵²

Allah(c.c.) bu hitapla, şeytana tapmaktan sakındırıyor.⁴⁵³ Aslında Hz. İbrahim babasını putlara tapmaktan sakındırmaya çalışmıştır. Hz. İbrahim; duymayan, işitmeyen, fayda veya zarar vermeyen, kendini savunmaktan aciz putlara tapmanın şeytana kulak verip, ona ibadet etmek anlamına geleceğini söylemeye çalışmıştır.⁴⁵⁴

Kur'ân'ın genel anlayışı insanları kötülükten sakındırmaktır. Müslüman, Kur'ân sayesinde her konuda mantıksız davranmaktan alıkonmuştur. İnsan akıllı, vahiy ile desteklenmediği takdirde Hz. Ömer'in “helvadan put yapıyor, onlara tapıyor, acıkınca da onları yiyorduk.” dediği olay gibi durumlarla karşı karşıya kalınabiliyor.

Kur'ân; iyiliği emretme, kötülükten sakındırma görevini Müslüman'a yüklemiştir. Gerçek Müslüman, insanların dertlerini önemseyen, onların dertleri ile ilgilenendir. Kur'ân'ın bu hitap şeklini hayata geçirmek, her Müslümanın en önemli görevlerindendir.

⁴⁵¹ Nûr, 24/45.

⁴⁵² Meryem, 19/42.

⁴⁵³ Çiçek, *Ebû Bekâ el-Kefevî'nin Külliyyatında Tefsir ve Kur'ân İlimleri*, s. 249; daha geniş bilgi için bkz., Zerkeşî, II, 250.

⁴⁵⁴ Daha geniş bilgi için bkz., Razî, XIX, 220.

1. 33. TENFİR (NEFRET ETTİRME) HİTABI : خطاب التنفير

Kur'ân'ı Kerim, bu hitap şeklinde muhatabın uzak durması gereken fiilden muhatabı nefret ettirerek bu fiilden uzak durmasını istemektedir.

وَلَا يَعْتَبِ بَعْضُكُمْ بَعْضًا يُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْنَاهُ وَأَتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ

“Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir.”⁴⁵⁵

Bu hitap, gıybet eden kişinin gıybet ettiği kimseye ne kadar haksızlık ettiğini en güzel bir şekilde tasvir etmiştir. Başkasını çekiştiren kişi, ölmüş birinin etini yemekle itham edilerek çekiştirme fiilinden nefret ettirilmiştir. Gıybeti edilen orada bulunmadığı ve kendini savunamadığı için ölüye benzetilerek önemli bir teşbih yapılmıştır.

1. 34. ŞEFKAT VE ACIMA HİTABI : خطاب التحنن والإستعطاف

Şefkat, sözlükte merhamet etmek, acımak anlamındadır.⁴⁵⁶ Allah'ın, merhameti insanlar üzerindeki şefkatidir. İnsanda var olan şefkatinde kaynağı Allah'tır.

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ

“De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin!”⁴⁵⁷

Allah'ın kullarına olan şefkati, kulun şefkâti ile kıyaslanamaz. Annenin çocuğuna karşı olan şefkati Allahın şefkâtinin bir yansımasıdır. Çünkü Allah, can boğaza gelinceye kadar kullarının yaptıkları günahları hissedecekleri bir pişmanlık, yapacakları bir tevbe ile bağışlamaktadır. Allah(c.c.) dünyada ayırım yapmadan inançlı inançsız bütün kullarına rahmet kapılarını açmaktadır. Allah kullarını başıboş bırakmamış, onlara doğru yolu gösterecek elçiler göndermiştir.

⁴⁵⁵ Hucurât, 49/12.

⁴⁵⁶ Karaman ve bşk., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 614, 615.

⁴⁵⁷ Zümer, 39/53.

1. 35. SEVDİRME HİTABI

: خطاب التحبيب

Kur’ân bu hitap şeklinde peygamberlerin akrabalık bağlarını ön plana çıkarıp hitap etmelerini kapsamaktadır. Akrabalık, sevginin anahtarıdır. Akrabalık insanların birbirlerine karşı bir muhabbet beslemelerini sağlamaktadır.

يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ

“Babacığım! Duymayan, görmeyen bir şeye niçin taparsın?”⁴⁵⁸

يَا بُنَيَّ إِنِّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ

“Yavrucuğum! Yaptığın iş (iyilik veya kötülük), bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa...”⁴⁵⁹

يَا ابْنَ أُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي

“Ey annemin oğlu! dedi, saçımı sakalımı, yolma!”⁴⁶⁰

Allah(c.c.) katında hiçbir iyilik heba olunmaz. Allah’ın en ufak bir iyiliğin bile karşılıksız kalmayacağı vaadi, iyiliği sevdirmeye yöneliktir. Hz. İbrahim’in “ey babacığım” ile Hz. Harun’un “ey annemin oğlu” şeklindeki hitapları bir sevgi oluşturmaya yöneliktir.

1. 36. ACİZ BIRAKMA HİTABI

: خطاب التعجيز

Bu hitap şeklinde Kur’ân’ı Kerim, insanoğluna yüce Allah’ın büyüklüğünü göstermektedir. Allah’ın izni olmadan insanoğlu hiçbir şey yapamaz. Nitekim Kur’ân’ı Kerim, yüzyıllardan beri bütün düşmanlarının aciz kaldığı, yapamadığı meydan okumalar yapmıştır. Şimdi bu hitap şeklini incelemeye çalışalım.

قَاتُوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ

“Haydi, onun benzeri bir sûre getirin...”⁴⁶¹

قَادِرُوا عَلَى أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ

“Canlarınızı ölümden kurtarın bakalım!”⁴⁶²

⁴⁵⁸ Meryem, 19/42.

⁴⁵⁹ Lokman, 31/16.

⁴⁶⁰ Tâhâ, 20/94.

⁴⁶¹ Bakara, 2/23.

⁴⁶² Âl-i İmrân, 3/168.

Kur'ân bu hitabı ile bütün düşmanlarına meydan okumuştur. Ayrıca Kur'ân, bu hitapla ebediyete kadar Kur'ân'ın beşer kelamı olduğunu iddia edenleri de aciz bırakmıştır.

İlk hitapta insanlığın ölümü durduramayacağına dair bir meydan okuma yapılmıştır. Elbette bu ve benzeri örnekler Kur'ân'da mevcuttur. Ancak biz buradaki yukarıdaki iki hitapla yetineceğiz. Yüzyıllar geçmesine ve teknolojik bütün gelişmelere rağmen ölüm durdurulamamıştır. Kur'ân'ın bu kadar düşmanın gelip geçmesine rağmen bir benzerini getirmeye kimse cesaret bile edememiştir. İşte bunlar Kur'ân'ın insanları aciz bırakan hitaplarına sadece iki örnektir.

1. 37. ÜZÜNTÜ VE HASRET HİTABI : خطاب التحسر والتألف

İnsanoğlu bu dünyada yaptığı kötü davranışlardan dolayı üzüntü ve elem duyacaktır. Ancak bu üzüntü kendisine hiçbir fayda sağlamayacaktır. Kur'ân'ın bu hitabı kâfirlerin yaptıklarından dolayı duyduğu ve duyacağı üzüntü ve hasreti ifade etmektedir. Şimdi de bu hitap şeklinin örneklerine geçelim.

قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ

“De ki: Kininizden (kahrolup) ölün!”⁴⁶³ Müslümanlar, herhangi bir sıkıntıya düştüklerinde müşrikler sevinirlerdi. Sanki Allah (c.c.), bu hitabı ile müşriklere hasedinizle, kininizle birlikte geberin; ben sıkıntı versem de Müslüman kulumun yanındayım. Eninde sonunda onu mükâfatlandıracağım.” demektedir.

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

Onların ateşin karşısında durdurulup "Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve inananlardan olsak!" dediklerini bir görsen !..⁴⁶⁴

Neticede Kâfirlerin payına hasret ve üzüntü düşecektir. Bu dünyadan imansız gitmenin sonucunda elde edecekleri kötü son onların fayda

⁴⁶³ Âl-i İmrân, 3/119.

⁴⁶⁴ En'âm, 6/27.

sağlamayacak bir üzüntü içine girmelerine sebep olacaktır. Aslında Kur’ân bu üzüntülerine bizlere tablolaştırmaktadır. *Kitabı sol tarafından verilene gelince, der ki: " Keşke, bana kitabım verilmeseydi! Şu hesabımın ne olduğunu bilmeseydim! Keşke onunla (ölümümle) her iş olup bitseydi! Malım bana hiç fayda sağlamadı. Saltanatım da benden (koptu), yok olup gitti.*⁴⁶⁵

1. 38. YALANLAMA HİTABİ : خطاب التکذیب

Kâfirlerin, yalanlarını ortaya çıkaran Kur’ân’ın hitap şeklidir. Kâfirler, Allah’ın her şeyi duyduğuna, gördüğüne inanmamaları onları bu yalanlara itmektedir. Ancak Allah(c.c.), her şeye müttâli olandır. Örneklerimizi incelemeye çalışalım.

قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَةِ فَآتُوهَا إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“De ki: Eğer doğru sözlü iseniz o zaman Tevrat’ı getirip onu okuyun.”⁴⁶⁶

قُلْ هَلْ مِّنْ شُهَدَاءَ كُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ

“De ki: ...diye şehâdet edecek şahitlerinizi getirin!”⁴⁶⁷

Herhangi bir iddiada bulunan kişi, iddiasını kanıtlamakla yükümlüdür. Yalanın ömrü kısadır. Yalancı; karşı tarafın “iddianı kanıtlı” demesi ile zor durumda kalmaktadır. Eskiden beri kâfirlerin Peygamberlere yönelttikleri iddialar bir yalandan ibaretti. Bu iddialardan hemen sonra gelişen olaylar bunu göstermiştir. Hz. Nuh’un kıssası bunlardan sadece bir tanedir.

Doğruluk, ilahi hitabın temelini oluşturmaktadır. Bu sağlam temel iftira ve yalanlara rağmen hiçbir zaman sarsılmamıştır. Nihâyetinde doğruluğun ömrü uzundur.

1. 39. ONURLANDIRMA HİTABİ : خطاب التشریف

Kur’ân’ı Kerim, çeşitli vesilelerle iman etmiş muhatabını onurlandırmaktadır. İman ile onurlandırılmak mü’min için en büyük şereftir. Bu hitap şekline bir örnek vermeye çalışalım.

قُلْ آمَنَّا

⁴⁶⁵ Hâkka, 69/25-29.

⁴⁶⁶ Âl-i İmrân, 3/93.

⁴⁶⁷ En’âm, 6/150.

“De ki:... İman ettik.”⁴⁶⁸ İman, Müslüman için büyük onurdur. Aynı zamanda Müslüman için hareket kaynağıdır. Allah’ın Müslüman’ı bu sıfatla vasıflandırması ise en büyük onurdur.

1. 40. OLMAYAN BİR ŞEYE HİTAP : خطاب المعدوم

Aslında bu hitap, mevcut olana tabi olan bir hitaptır.⁴⁶⁹

يَا بَنِي آدَمَ

“Ey Âdemoğulları!”⁴⁷⁰

Bu hitap şekli, bütün zamanların insanlarını kapsamaktadır; ayrıca insanoğlunun ortak kökenine de işaret etmektedir. Aynı kökenden geldiklerinin farkına varan insanlar, birbirlerine daha sıcak davranmaya başlarlar. Kur’ân’ın ana gayelerinden biri de insanların kaynaşıp, tanışmalarıdır. Birbirini tanıyan insanlar daha sağlıklı bir ilişki kurmaktadır.

Günümüzde birbirine kin ve nefret duyan nice insanın, birbirini tanıdıktan sonra yanlış yaptıklarını itiraf ettiğini görüyoruz. Çünkü ortak kaderi ve paydaları paylaşan insanlar, birbirlerine daha çabuk kenetlenmektedir.

İşte ilahi hitap, bütün insanların aynı kökenden geldiklerini ifade ederek bir kaynaşma kaynağı sağlamaktadır. İnsanın huzur ve mutluluğu da ilahi hitabın amacını oluşturmaktadır.

HZ. PEYGAMBER (S.A.S.) ŞAHSINDA BÜTÜN MUHATAPLARA YAPILAN HİTAPLAR

Kur’ân’ı Kerim Hz. Peygamber ve onun şahsında bütün insanlara indirilen bir hitaptır. Başka bir ifade ile Kur’ân, rabbimizin her birimize ayrı ayrı hitabıdır. Bu hitap, okuyan ve okuduklarını sorgulayıp düşünen için her gün yeni bir şeyler söyler. Muhtevası bu kadar geniş olan bu hitap dün olduğu gibi bugün ve yarında insanlığa yepyeni şeyler söyleyecektir. Hitabın insanın

⁴⁶⁸ Âl-i İmrân, 3/74.

⁴⁶⁹ Zerkeşî, II, 252.

⁴⁷⁰ A’râf, 7/26.

yaşamına bir yerde müdahalesi olan bu durum vahyin inzal sürecinde insanlar açısından bazı kolaylıklar sağlamıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Peygamber' e olan seslenişini, seçilmiş bir beşerin ve onun şahsında bütün insanlığa yapılan emir, ikaz, teselli, hatırlatma, tehdit, tavsiye ve bilgilendirme hitaplarını genel hatları ile incelemeye çalışacağız.

2. 1. EMİR İÇEREN HITAPLAR

Hız. Peygamber' e yapılan hitaplardaki bu emirler bazen sadece onun şahsına⁴⁷¹ bazen de onun şahsında bütün muhataplara⁴⁷² yöneltilmiştir. Bu hitapların amacı Müslüman toplumun karşılaştığı sorunların çözümüdür. Kur'ân'ı Kerim'de Hz. Peygamber'in sadece şahsına yapılan hitaplar da vardır. Ancak Hz. Peygamber'e yapılan hitaplarda bütün muhatapların yararı gözetilmiştir.

Kur'ân'ı Kerim, cahilliye toplumunda var olan yanlış davranışları değiştiriyordu. Yeni inşa edilen toplumun ve bütün muhatapların uygulayacakları davranışlar Hz. Peygamber aracılığı ile muhataplara iletiliyordu. Emir niteliğindeki bu hitaplar Hz. Peygamber'i ve bütün muhatapları bağlayıcı niteliktedir. *“(Resûlüm!) Hani Allah'ın nimet verdiği, senin de kendisine iyilik ettiğin kimseye: Eşini yanında tut, Allah'tan kork! diyordun. Allah'ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun. Oysa asıl korkmana lâyık olan Allah'tır. Zeyd, o kadından ilişkisini kesince biz onu sana nikâhladık ki evlâtlıkları, karılarıyla ilişkilerini kestiklerinde (o kadınlarla evlenmek isterlerse) müminlere bir güçlük olmasın. Allah'ın emri yerine getirilmiştir.”*⁴⁷³ Bu âyette ifade edildiği gibi mubah olan bazı şeyler toplumun yanlış uygulamaları ile haram şekline bürünmüştü. Bu emirle evlâtlıklar karılarını boşadıkları zaman sahipleri isterlerse bu kadınlarla evlenebilsinler diye serdedilmiştir.

⁴⁷¹ Hicr, 15/94; Maide, 5/67; Ahzab, 33/37, 52.

⁴⁷² Ahzab, 33/59; Talak, 65/1.

⁴⁷³ Ahzâb, 33/37.

Hız. AîŖe eğer “Hız. Peygamber kendisine indirilen vahiyden bir Ŗey gizleseydi bu âyeti gizlerdi.” demiŖtir.⁴⁷⁴ Allah (c.c.), hitapları ile bütün muhatapları dikkate almıŖtır. Bu emir Hız. Peygamber’in utanmasına sebebiyet verse de muhatapların genel menfaati gözetilerek ortaya konmuŖtur. Bu hitap, Allah’ın Hız. Peygamber Ŗahsında bütün muhataplara hitap ettiğinin de en güzel örneğidir. Ŗimdi de konumuzla alakalı ikinci bir örneğe geçelim.

“Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına (bir ihtiyaç için dıŖarı çıktıkları zaman) dıŖ örtülerini üstlerine almalarını söyle.”⁴⁷⁵ Süddî, “EŖlerine, kızlarına ve mü’minlerin kadınlarına söyle: Üstlerine örtülerini alsınlar. Bu, onların tanınıp da incitilmemeleri için daha elverişlidir.” âyeti konusunda Ŗöyle demiŖtir. Medine’li fâsıklardan bir topluluk geceleyin karanlık bastığı zaman, Medine sokaklarına çıkar ve kadınlara sataŖırlardı. Medine’nin evleri çok dardı. Kadınlar akŖam olunca ihtiyaçlarını gidermek için dıŖarı çıkarlardı. İŖte o fâsıklar bu zamanı gözlerler ve üzerinde cilbâb bulunan kadın görürlerse; bu hürdür, diyerek ondan kaçınırlardı. zerinde cilbâb bulunmayan kadın görürlerse; bu câriyedir, derler ve ona saldırırlardı.⁴⁷⁶ Hr kadınların maruz kaldıkları bu sıkıntıların bertaraf edilmesi için Allah (c.c.), Peygamber’ine hr kadınlara örtnmelerini emretmesini istemiŖtir. Böylece Allah (c.c.), eziyete maruz kalan kadınlara eziyeti üzerlerinden defedecek örtünme ile mükellef kılınmalarını emretmiŖtir.⁴⁷⁷

“Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına da söyle.”⁴⁷⁸ Görülüyor ki, burada yalnız Peygamberin hanımlarına ve kızlarına değil, Nur sresindeki “BaŖörtlerini yakalarının üstüne koysunlar, zinet yerlerini göstermesinler.”⁴⁷⁹ Âyeti gibi Müminlerin kadınları dahi bu hükmün kapsamına girmektedir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁴ Beğavî, s. 1043.

⁴⁷⁵ Ahzâb, 33/59.

⁴⁷⁶ İbn Kesir, VI, 482.

⁴⁷⁷ Muhammed b. Ali b. Muhammed eŖ-Ŗevkânî, *Fethü’l Kadîr el-Camîu Beyne Fenneyi’r-Rivayeti ve’d-Dirayeti min İlmi’t-Tefsir*, Darü’l- Ma’rife, Beyrut 2007, s. 1183.

⁴⁷⁸ Ahzâb, 33/59.

⁴⁷⁹ Nr, 24/31.

⁴⁸⁰ Elmalılı, VI, 337.

Örtünme, kadının iffetini koruyan bir kalkandır. Cahiliye döneminde kadın zinet yerlerini sergileyerek ortalık malı durumundaydı. Bu durum kadının değerini düşürmüştür. Hatta bazı insanlar, kız çocuğu sahibi olmayı bir kusur olarak görüp kız çocuklarını diri diri toprağa gömmüşlerdir. İslam dini kadının düşen bu değerini örtünme ile yeniden yükseltmiştir.

Yukarıdaki emir ifade eden her iki hitapta da Hz. Peygamberin şahsında bütün Müslümanlar muhatap alınmıştır. Bu hitaplar, Müslümanlara yeni bir anlayış kazandırmıştır. Allah (c.c.), bu hitapları ile İslam toplumunun hukuk anlayışının temelini oluşturmuştur. Bu yeni hukuk anlayışında insan hak ve hukuku güvence altına alınmıştır. Böylece insan odaklı yeni bir hukuk anlayışı ortaya konmuştur. Herkese hakkını teslim eden bir hukuk sisteminde bireylerin huzur ve güven içinde yaşamaları kaçınılmaz bir sonuçtur.

2. 2. İKÂZ İÇEREN HİTAPLAR

Hz. Peygamber (s.a.s.)'e yöneltilen hitaplar içerisinde en çok dikkat çekenler, içeriklerinde ilahi birer ikaz taşıyanlardır. Bu ikazlar bazen sadece Allah Hz. Peygamber'e bazen de hem ona hem de onun şahsında bütün mü'minlere yöneltilmiştir.⁴⁸¹

Burada inceleyeceğimiz ilk ikâzı Hz. Peygamber, küfürlerinde ısrar eden Mekke müşriklerini davet ederken göstermiş olduğu büyük gayretten dolayı almıştır. “ (Peygamber), yüzünü ekşitti ve geri döndü. Âmanın kendisine gelmesinden ötürü Belki o temizlenecek Yahut öğüt alacak da o öğüt ona fayda verecek. Kendini (sana) muhtaç görmeyene gelince, Sen ona yöneliyorsun, Oysaki onun temizlenip arınmasından sen sorumlu değilsin. Fakat koşarak sana gelen Ve (Allah'tan) korkarak gelenle, Sen onunla ilgilenmiyorsun.”⁴⁸²

Birçok tefsircinin zikrettiğine göre; Rasûlullah (s.a.s.) bir gün Kureyş büyükleri ile konuşuyordu. Büyük bir hırsla onların Müslüman olmasını istiyordu. Onlarla konuşup kendilerini İslâm'a davet ederken, o sırada daha önce Müslüman olmuş bulunan İbn Ümmi Mektûm geldi ve Rasûlullah (s.a.s.) a bir

⁴⁸¹ Muhammed Fatih Kesler, “Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Peygamber’e Hitaplar (I)”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XLIII. 2002. s. 102.

⁴⁸² Abese, 80/1-10.

şey sorup sorusunda ısrar etti. Hz. Peygamber de onun bu esnada fazla durmayıp Kureys'lilerle konuşmasına imkân sağlamasını istiyordu.⁴⁸³

Hz. Peygamber'in amacı o esnada konuştuğu kişinin yola gelmesidir. Bu sebeple İbn Ümmi Mektûm'a karşı yüzünü asıp çevirdi ve öbür adama döndü. Bunun üzerine Allah(c.c.): *“Yüzünü asıp çevirdi, kendisine a'mâ geldi diye. Ne bilirsin belki de o temizlenecekti.”*⁴⁸⁴ buyurdu. Belki de onun nefsinde bir arınma ve temizlenme meydana gelecekti. Yahut öğüt alacaktı da bu kendisine fayda verecekti. Bundan öğüt alıp yararlanarak haramlardan kaçınacaktı. Ama kendisini müstağni gören, işte sen onu karşına alıyorsun. Zengin olana gelince, işte sen onunla konuşuyorsun hidâyete gelsin diye. Hâlbuki onun temizlenmemesinden sana ne? O temizlenmezse sen, bundan dolayı sorumlu tutulacak değilsin. Ama sana koşarak gelen ki o korkar durumdadır. Senin söylediğin sözle hidâyete erip sana gelen ve sana koşana aldırıyor oyalanıyorsun. Onunla ilgilenmiyor ve başka şeyle meşgul oluyorsun. Burada Allah(c.c.), Hz. Peygamber'e özel olarak kimseye gitmemesini, aksine efendi ile güçsüz, fakir ile zengin, köle ile efendi, erkek ile kadın, büyükle küçüğün arasını ayırmayıp hepsini eşit tutmasını emrediyor. Sonra dilediğini doğru yola götüren, Allah'tır. Erişilmez hikmet ve ezici hüccet O'nundur.⁴⁸⁵

Hz. Peygamber'e düşen görev tebliğ vazifesidir. Bu görevi yerine getirirken uyması gereken kaideler vardır.

1- Dini bilgiyi, öncelikle istekli olanlara vermek.

2- Dini, insanlara tebliğ ederken, insanlar arasında hiç bir ayırım yapmamak.

3- Hidâyetin ancak Allah'tan olduğuna bilmek ve buna göre davranışta bulunmak.

Hz. Peygamber (s.a.s.), üstün karakterli bir insandı. Çevresine güven telkin etmişti. İnsanlar arasında bir ayırım yapmazdı. Dost düşman herkes O'nu Muhammedü'l Emin diye tanıdı. Abese sûresinde ifade edilen olay Hz.

⁴⁸³ İbn Kesir, VIII, 482.

⁴⁸⁴ Abese, 80/1-3.

⁴⁸⁵ İbn Kesir, VIII, 482.

Peygamber'in tebliğdeki samimiyetinin ve özverisinin bir sonucudur. Müslüman olmuş olan birisine dini hükümler sonra da anlatılabilir anlayışı böyle bir durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Yüce Allah(c.c.), Hz. Peygamber'in bu fevkalade gayretine kayıtsız kalan müşriklerin bu gayrete layık olmadığını göstermiştir. İman bir gönül işidir. Gönülsüzlerin bu derece dikkate alınması onları hidâyete erdirmez. Tebliğciye düşen vazife dini emirleri insanlara iletmektir. Allah'ın onları doğru yola iletip iletmemesi O'nun bileceği iştir. Allah(c.c.), dilediğini hidâyet eder; dilediğini de doğru yoldan saptırır. Tebliğcinin bunda hiçbir istek ve dahli söz konusu değildir.

Burada inceleyeceğimiz ikinci ikâzı Hz. Peygamber (s.a.s.), şahsında doğrudan muhataplara yapılmıştır. *Ey Peygamber! Allah'tan kork, kâfirlere ve münafıklara boyun eğme. Elbette Allah her şeyi bilmekte ve yerli yerince yapmaktadır. Rabbinden sana vahy edilene uy. Şüphesiz Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır. Allah'a güven. Vekil olarak Allah yeter.*⁴⁸⁶ Bu âyetten şu sonuç çıkıyor: Hz. Peygamber'in kâfirlere uyma ihtimali yoktur. Bundan dolayı kâfirlere uymaktan sakındırılması söz konusu değildir.⁴⁸⁷

Allah'tan en çok korkan ve en sıkıntılı dönemlerinde bile kâfirlerin ve münafıkları en cazip tekliflerini elinin tersiyle iten Hz. Peygamber'in onlara uyması mümkün değildir. Hitap doğrudan Hz. Peygamber'in şahsında Müslümanlara yapılmıştır. Allah(c.c.), Hz. Peygamber'in şahsında Müslümanları eğitmektedir. Allah'tan korkmak, dünyalıklara gereğinden fazla önem vermemek, kâfirlere ve münafıklara uymamak Müslüman için önemlidir. Bu şekilde hareket eden bir Müslüman dürüstlükten ödün vermez. İkiyüzlülüğten kurtularak yaşamına bir kalite kazandırır. Zaten genel anlamda hitapların gayesi de insanlara yarar sağlamaktır.

Şunu da burada ifade etmeliyiz ki hitap ister Hz. Peygamber'e olsun ister diğer muhataplara olsun; Hz. Peygamber örnek alınan üstün bir ahlaka

⁴⁸⁶ Ahzâb, 33/1-3.

⁴⁸⁷ Muhammed Gazâlî, *Fıkhu's Sîre*, (çev.: Resul Tosun), Risale Yayınları, İstanbul 1997, s. 37.

sahipti. O'nun çevresinde bulunanlar bu yüce ahlakına her zaman hayran kalmışlardır. Hiçbir zaman O'nun hakkında şüpheye düşmemişlerdir.

2. 3. TESELLİ İÇEREN HİTAPLAR

Hız. Peygamber (s.a.s.), müşriklere karşı tevhid mücadelesi vermekteydi. Düşmanları insafsız ve acımasızdı. O'na her türlü sıkıntıyı veriyorlardı.

Risalet hayatı boyunca Peygamber (s. a.s.)'in başta İslam dışı grupların menfi hareketleri olmak üzere bazı sebeplerden kaynaklanan bir takım sıkıntılara ve üzücü olaylara maruz kaldığı bir gerçektir. Yüce Allah, böyle sıkıntılı günlerde yalnız bırakmadığı Nebisini bazı hitaplarla teselli etmiş, bunu yaparken de “üzülmemesinin gerekçeleri” diyebileceğimiz bazı hususları ona hatırlatmıştır.⁴⁸⁸ “(Ey Muhammed!) sen öğüt ver. Rabbi'nin nimetiyle sen ne kâhinsin, ne de delisin.”⁴⁸⁹ (Resûlüm!) İnkâr edenin inkârı seni üzmesin. Onların dönüşü ancak bizedir. İşte o zaman yaptıklarını kendilerine haber veririz. Allah kalplerde olanı şüphesiz çok iyi bilir. Onları biraz faydalandırır, sonra kendilerini ağır bir azaba sürükleriz.”⁴⁹⁰

Hız. Peygamber'i teselli eden âyetler sadece Hız. Peygamber'i teselli etmekle kalmamış, etrafında bulunan ashabı da motive etmiştir. Hız. Peygamber sorunların en çetin olduğu dönemlerde bile davasından şüpheye düşmemiştir. Ancak teselli insan için bir ihtiyaçtır. Teselli, sorunların doğurduğu sıkıntıların hafifletilmesi adına önemli bir etkidir. “Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı ile dir. Onlardan dolayı kederlenme; kurmakta oldukları tuzaktan kaygı duyma! Çünkü Allah, (kötülükten) sakınanlar ve güzel amel edenlerle beraberdir.”⁴⁹¹

Hız. Peygamber'i teselli eden âyetler, ondan Allah'a dayanmasını, sorunlara sabretmesini istemektedir. Allah'a duyulan güven insana güç

⁴⁸⁸ Kesler, s. 111.

⁴⁸⁹ Tûr, 52/29.

⁴⁹⁰ Lokman, 31/23-24.

⁴⁹¹ Nahl, 16/127-128.

vermektedir. “(Resûlüm!) Onların söylediklerine sabret, kulumuz Davud’u, o kuvvet sahibi zatı hatırla. O, hep Allah’a yönelirdi.”⁴⁹²

Zalim ve inkârcıların ellerinde bulunan dünya nimetlerine aldanmamak ve onları feci sondan kurtulmuş sanm da sabırla mücadele etmek için önemli bir faktördür.⁴⁹³ “Biz, onlardan önce kendilerinden daha güçlü olan, diyar diyar dolaşan nice nesilleri helâk etmişizdir. Böyle iken sığınacak bir yer mi buldular?”⁴⁹⁴

Tesellinin insana aşıladığı aşk ve heyecan inkâr edilemez bir gerçektir. Hz. Peygamber ve arkadaşları Kur’ân’dan aldıkları bu aşk ve heyecanla işlerine yeniden hareket kazandırmışlardır. Allah’a duydukları derin güvenle yirmi üç yılda başarılması çok zor işleri başardılar. Bu başarıların Allah’tan gelen güç ve destekle başarıldığını hiçbir zaman akıllarından çıkarmadılar. Tesellinin aşıladığı iman, İslam medeniyetinin temel taşı olmuştur.

2. 4. HATIRLATMA İÇEREN HİTAPLAR

Kur’ân’ı Kerim’de Hz. Peygamber elçilik görevini yerine getirirken nasıl davranması gerektiğini hatırlatan hitaplar mevcuttur. Bu hitaplar Hz. Peygamber’in görevini icra ederken rahatlatılması amacına yöneliktir. Bu hitapların ana teması Hz. Peygamber’in asıl görevinin tebliğ olduğudur. Konumuzla ilgili örneklerle geçelim.

*Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O’nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez.*⁴⁹⁵

Burada kastedilen tebliğin açıktan yapılmasıdır. Çünkü Hz. Peygamber ilk başlarda müşriklerden çekindiği için tebliğ görevini gizli yapıyordu. Bu âyetle Allah (c.c.), Hz. Peygamber’e tebliğ görevini açıktan yapmasını emreliyordu. Müşriklerden kendisini koruyacağını belirtiyordu.⁴⁹⁶

⁴⁹² Sâd, 38/17.

⁴⁹³ İsmail Çakan – N. Mehmed Solmaz, *Kur’ân’ı Kerim’e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008, s. 400.

⁴⁹⁴ Kaf, 50/36.

⁴⁹⁵ Mâide, 5/67.

⁴⁹⁶ Kurtubî, XI, 242.

*Apaçık mucizeler ve kitaplarla (gönderildiler). İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamak için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik.*⁴⁹⁷

*Biz bu Kitab'ı sana sırf hakkında ihtilafa düştükleri şeyi insanlara açıklayasın ve iman eden bir topluma da hidâyet ve rahmet olsun diye indirdik.*⁴⁹⁸

Gerçek şu ki Hz. Peygamber (s.a.s.), hiçbir zaman uyarma, ikâz ve müjdeleme görevini ihmal etmemiştir. Ancak birer hatırlatma mahiyetinde olan yukarıdaki hitaplar Hz. Peygamber'in görevinin hem kendisine hem de bütün muhataplara hatırlatılmasıdır.

Bu hitap sadece Hz. Peygamberin kendi zatı ve yaşadığı dönem ile sınırlı değildir. Tebliğ etme güç ve yetkisine sahip olan ancak kendisini olumsuz etkileyen bazı şartlar dolayısıyla kenara çekilen, münzevi bir hayat yaşayan her devirdeki Müslüman şahsiyet için geçerli bir durumdur.

2. 5. TAVSİYE İÇEREN HİTAPLAR

Kur'ân'da tavsiye edilen bir husus tabii ki emir hükmündedir. Buradaki tavsiyeleri her muhatap uygulamak zorundadır. Herhangi bir muhayyerlik söz konusu değildir. Mesela; *“Göklerde olanlar da, yerde olanlar da Allah'ındır. And olsun ki, sizden önce Kitap verilenlere ve size, Allah'tan sakınmanızı tavsiye ettik. İnkâr ederseniz bilin ki, göklerde olanlar da yerde olanlar da Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter.”*⁴⁹⁹

Yukarıda tavsiye edilen Allah'tan sakınma her muhatap için bir zorunluluktur. Ve bu sakınma, muhataba dini emirlerin Allah'ın isteği ve emirleri doğrultusunda uygulanması yönünde bir bilinç kazandırmaktadır. Muhatabın Allah'tan sakınma konusunda bir seçim hakkı bulunmamaktadır.

“ *«Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin» diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahiy ettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı. Fakat kendilerini çağırdığın bu (din), Allah'a ortak*

⁴⁹⁷ Nahl, 16/44.

⁴⁹⁸ Nahl, 16/64.

⁴⁹⁹ Nisâ, 4/131.

*koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir.*⁵⁰⁰” Bu âyette tavsiye edilen şeyin dinin kendisi olduğu açık bir şekilde ifade ediliyor. Din, Allah’ın emir ve yasaklarını ifade eden bir sistemdir. Dolayısıyla buradaki tavsiyenin emir olduğu açıktır. Sonuç olarak diyebiliriz ki Kur’ân’ı Kerim’deki tavsiyeler emir hükmündedir. Bütün muhatapları bağlayıcı niteliktedir. Mükellefin kesin olarak uyması gereken bazı emirler Kur’ân’da tavsiye şeklinde ifade edilmiştir.

⁵⁰⁰ Şûrâ, 42/13.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yüce Allah (c.c.), yeryüzünde halifesi kıldığı insana, zengin içerikli, sade, anlaşılır, i'câz ve îcâzlı bir üslup ile hitap etmiştir. Allah (c.c.), insanın yeryüzünde karşılaşılabileceği sıkıntıları, zorlukları aşabilmesi için insanı bazen doğrudan muhatap alarak bazen de Hz. Peygamberin şahsında ona hitap etmiştir. Bu hitap, insana günlük hayatın kolaylaştırılması konusunda yardımcı olduğu gibi, dünya ve ahiret saadetine sağlanması için de temel prensipler ortaya koymuştur.

Yüce Kur'ân'ın muhatabı insandır. Kur'ân bütün yüceliğine rağmen insanoglu olmadan bir anlam ifade etmemektedir. Bununla birlikte ilahi hitap olan Kur'ân olmadan doğru bir yolda, istikamet içerisinde ilerlemek mümkün değildir. Bu durum Kur'ân hitabı ile insan arasında doğrudan bir ilişki olduğunu göstermektedir. Burada önemli olan husus, bu karşılıklı ilişkinin sağlam esaslar üzerine bina edilmiş olmasıdır. Bu da, Kur'ân'ı anlama yönünde gösterilecek gayretlerle sağlanabilecektir.

İnsana insan gibi yaşama imkân ve kabiliyetini bahşeden Kur'ân hitabının anlaşılması, yorumlanması ve pratikte yaşanması için İslam bilginleri ve Müslümanlar büyük çaba sarf etmiştir. Çünkü başından beri hitabın yani Kur'ân'ın anlaşılması Müslümanın Müslümanca yaşamasının ön koşulu kabul edilmiştir. Bu hitabı anlama ve yorumlama aşamasında dil, üzerinde durulan ilk konu olmuştur. Çünkü bir metni anlamak istediğiniz zaman onun dilini iyi bilmeniz gerekir. Bundan dolayı İslam dünyasında ilahi hitabın orijinal dili olan Arap dili ve edebiyatı konusunda zengin bir birikim meydana gelmiştir.

Esasen ilahi hitapta dilin temel kabul edilmesi önemlidir. Çünkü yüce Allah (c.c.), insana hitap ederken, bütün insanları ayrı ayrı muhatap almıştır. Kur'ân, her muhataba ayrı ayrı hitap eden ilahi bir mesajdır. Allah (c.c.) dilin zenginliğini, inceliğini ve derinliğini bütün insanlığın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde kullanmıştır; Hitaba başvuran herkes bilgi ve kabiliyeti nispetinde ondan istifade edip, hayatına yeni bir yön versin. Ve böylece ilahi vahyin müdahalesi ile yeni bir toplumun inşası sağlanmış olsun. İlahi

müdahalenin neticede ulaşmak istediği dünyasını Allah rızasına uygun inşa edip uhrevi saadeti hak eden fertlerden oluşan bir toplum meydana getirmektir.

Kur'ân hitabını incelerken dikkatimizi çeken önemli hususlardan birisi de hitabın birleştirici özelliğidir. Yüce Allah (c.c.), “ey insanlar” veya “ey iman edenler” derken aynı duygu, düşünce ve özelliği taşıyan muhataplara toptan hitap ederek onlara bir ışık yakmıştır. Allah (c.c.), muhatapların doğru ve yanlışlarını onlara bildirmiş; yapmaları gerekenleri de getireceği kazanımlarla birlikte açık bir şekilde ifade etmiştir. Bütün varlıkların hak ve hukukunu gözetmiş, bunların aleyhine olan her türlü davranış tarzını, kaybettirecekleri ile birlikte zikretmiştir.

Kur'ân hitabının anlaşılması özellikle bir Müslüman için vazgeçilmez bir esastır. Bir Müslümanın İlahi hitap ile olan irtibatı kıyamete kadar hatta uhrevi kazanımlarını göz önünde tuttuğumuz zaman, ebediyete kadar devam edecektir. Kur'ân hitabından beslenen fıkhn, Müslüman bireyin hayatındaki yeri ortadadır.

Şunu da ifade etmekte yarar görüyoruz. Sadece Tefsir değil, bütün İslami ilimler ilahi hitabın anlaşılıp yorumlanması için çalışmaktadır. Ve hepsinin ortak gayesi insanın iyi yönünü keşfedip insana ve dolaylı olarak bütün topluma müreffeh bir hayat alanı oluşturmaktır.

Kur'ân'ın insana hitabı bu noktada çok önem arz etmektedir. Kur'ân, kime nasıl ve niçin hitap etmiştir. Aslında bu soruların cevabı Kur'ân'dan beslenmeye çalışan Müslüman fertler için çok önemlidir.

Çalışmamız esnasında gördük ki ilahi hitap şekilleri hakkında yapılan çalışmalar çok kısıtlıdır. Bu konuda en kapsamlı çalışmayı Zerkeşî yapmıştır. Hatta Zerkeşî'den sonra yapılan çalışmalar onun yaptığı çalışmanın özeti şeklindedir. Bundan sonra hitap şekilleri konusunda yapılacak daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç olduğu aşikârdır. Bu çalışmamızda bu boşluğu bir nebze doldurmak için gayret gösterdik. Ancak Kur'ân ve Sünnet'in hitap şekillerinin bir arada ve karşılaştırmalı olarak işleneceği kapsamlı bir çalışma bu konudaki boşluğu biraz daha kapatacaktır.

İlahi hitaba mazhar olan bizlere düşen görev; Kur’ân’ı anlamaya çalışmak, anladıklarımızı pratiğe dökerek dünyevi üstünlüğümüzü kazanmak ve asıl gaye olan uhrevi saadet ve Allah rızasını kazanmaya çalışmaktır. İşte o zaman insan olmanın değer ve üstünlüğünü, Allah’ın bize bahşettiği nimetlerin kıymetini ve en önemlisi de ilahi hitaba mazhar olma avantajını daha iyi anlamış olacağız.

Kur’ân hitabının indiği zaman ve şartları göz önünde bulundurarak, iyi niyetle incelediğimiz zaman bizim için bir hayat kaynağı olacağı âşikârdır. Biz de bu duygularla bu çalışmayı yapmaya gayret gösterdik. Tevfik Allah’tandır.

KAYNAKÇA

KUR'ÂN-I KERİM

KUR'ÂN-I KERİM *Türkçe Meali*, DİB Yayınları, Ankara 2009.

ALGÜL, Hüseyin ve bşk., *İman ve İbadetler*, TDV Yayınları, Ankara 2002.

AYDIN, Ali Arslan, *İslâm İnançları Ve Felsefesi*, DİB Yayınları, Ankara 1964.

ÂMİDÎ, Seyfeddin Ali, *el-İhkâm fî Usûli'l Ahkâm*, Beyrut 1985.

BEĞAVÎ, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud, *Tefsirü'l Beğavî*, Daru İbni Hazm, Beyrut 2002.

BOLELİ, Nusrettin, *Belâğat*, MÜİFAV Yayınları, İstanbul 1995.

BUHARÎ, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l Buhari*, Babu'l Cenaiz, 524. Hadis, Merve Yayınları, İstanbul 1993.

BULAÇ, Ali, *Kur'ân-ı Kerim Ve Türkçe Anlamı*, Çıra Yayınları, İstanbul 2009.

CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara 2007.

CÜNDİOĞLU, Dücan, *Kur'ân Ve Dil'e Dair*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005.

ÇETİN, Abdurrahman, *Hitabet Ve İrşad (Güzel Konuşma Ve İnsanları Etkileme Yolları)*, Akça Yayınları, Bursa 1998.

ÇİÇEK, M. Halil, *20. Asırda Kur'ân İlimleri Çalışmaları*, Timaş Yayınları, Van 1995.

ÇİÇEK, M. Halil, *Ebû Bekâ el-Kefevî'nin Külliyyatında Tefsir Ve Kur'ân İlimleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1992.

ÇİÇEK, M. Halil, *Kur'ân Nasıl Bir Kitaptır*, Beyan Yayınları, İstanbul 2007.

ÇİÇEK, M. Halil, “*el-Makasidu'l-Kur'âniyetu inde'n-Nursî ve Masadu'r-Risaleti Nemuzecen*”, *Mu'temeru Fikhi'l-Makasidi ve'l-Hikemi fi Fikri'n-Nursî*, Egadir Fas, Sözlery Yayınları, İstanbul 2008.

DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yayınları, İstanbul 1996.

DRAZ, Muhammed Abdullah, *Kur'ân'a Giriş*, Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2000.

EN-NEDİM, Ebu Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist fî Ahbarî'l Ulema*, (Thk.: Rıza Teceddede), Ts:

EBU ZEHRA, Muhammed, *Zehratü't Tefâsir*, Daru'l Fikri'l Arabî, Kahire 1987.

EBU ZEYD, Nasr Hamid, *İlahi Hitabın Tabiatı (Metin Anlayışımız ve Kur'ân İlimleri Üzerine)*, (Çev.: Mehmet Emin Maşalı), Kitabiyat Yayınları, Ankara 2001.

EMİN, Mustafa, *el-Belâğatül Vâziha*, Eda Neşriyat, İstanbul 1991.

GAZÂLÎ, Muhammed, Fıkhı's Sîre, (Çev.: Resul Tosun), Risale Yayınları, İstanbul 1997.

GAZÂLÎ, Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd'Din*, Mısır 1356.

GÖLCÜK, Şerafeddin; Toprak, Süleyman, *Kelam Tarih-Ekoller-Problemler*, 5. baskı, Tekin Yayınları, Konya 2001.

GÖLCÜK, Şerafeddin, *İslâm Akâidi*, Esra Yayınları, İstanbul 1999.

GÖRGÜN, Tahsin, *İlâhî Sözün Gücü (Varlık Ve Bilgi Kaynağı Olarak Kur'ân)*, Gelenek Yayınları, İstanbul 2003.

GÖRGÜN, Tahsin, *“İslam'a Giriş” adlı eserdeki vahyin özü adlı makalesi*, DİB Yayınları, Ankara 2006.

HALLAF, Abdulvahab, *İlmu Usulu'l Fikhi*, Eda Neşriyat. İstanbul 1991.

HAMİDULLAH, Muhammad, *İslâm Peygamberi*, (Çev.: Salih Tuğ), İrfan Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 1993.

IZUTSU, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (Çev.: Süleyman ATEŞ) Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1999.

İBN FARİS, Ebi Hüseyin Ahmed b Zekeriya, *Mu'cemu Makayisi'l Luğa*, (Thk: Abdusselam Muhammed Harun) Daru'l Fikri, Dimeşk 1979.

İBN KAYYIM, imam Ebi Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyüb el-Cevziyye, *el- Fevâid*, Daru'l Ulumu'l Fevâid, Cidde Ts.

İBN KESİR, Ebul Fida İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, (Thk.: Sami b. Muhammed Sülame), Darü't Taybe, Riyad 1999.

İBN MANZUR, Cemalüddin Muhammed, *Lisanu'l-Arab*, (Thk.: Abdullah Ali el-Kebir), Darü'l Maârif, Kahire ts.

İSFEHÂNÎ, Ragıb, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'ân*, (Thk.: Muhammed Seyyid Keytanî), Darul Marife, Beyrut 2005.

KARAGÖZ, İsmail, *Kur'ân-ı Anlamak Kırk Âyet ve Yorumu*, TDV Yayınları, Ankara 2007.

KARAMAN, Fikret ve bşk., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara 2007.

KARAMAN, Hayrettin ve bşk., *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, TDV Yayınları, Ankara 2007.

KARAMAN, Hayrettin ve bşk., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara 2007.

KATTAN, Menna', *Mebâhis fî Ulumi'l Kur'ân*, Mektebetü Vehbe, Kahire 2000.

KESLER, Muhammed Fatih, "Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e Hitaplar (I)", *AÜİFD*, 2002.

KILAVUZ, Ahmed Saim, *İslam Akaidi Ve Kelâm'a Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1987.

KURTUBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el- Ensarî, *el- Cami' li Ahkâmi'l Kur'ân*, Darü'l Kitabi'l İlmiye, 5. Baskı, Beyrut 1996.

KUTUB, Seyyid, *fî Zılâli-l Kur'ân*, Daru's Şuruk, Kahire 1981.

KUTUB, Seyyid , *Kur'ân'da Edebî Tasvir*, (Çev.: İsmail Aslan) Ravza Yayınları, İstanbul 1999.

MACÎT, Yusuf, "Din Hizmetlerinde Sözlü ve Sözsüz İletişim" *Marife Dergisi*, sayı II, 2008.

MEDÛR, İbrahim ve bşk., *el Mu'cemu'l Veciz*, Vizaretü't Terbiyeti ve't Ta'lim, Mısır 1994.

NECCAR, Muhammed Ali ve bşk., *el- Mu'cemu'l Vasit* , Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

- NURSÎ, Sait, *İşaratu'l-İ'caz*, Sözlere Neşriyat, İstanbul 2003.
- NİSÂBÛRÎ, Ebü'l Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, (Thk: Kemal Besyûnî Zağlul), Beyrut 1991.
- ÖZSOY, Ömer - GÜLER, İlhami, *Konularına Göre Kur'ân(SistematiK Kur'ân Fihristi)*, 10. baskı, Fecr Yayınları, Ankara 2005.
- RAZÎ, Fahrüddin, *et- Tefsirü'l Kebir*, Mektebü'l İ'lamü'l İslamiye, 3. Baskı, Beyrut 1211.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Muhtasar Tefsir ibni Kesir*, Daru'l-Kalem, Beyrut, Ts.
- SÂBÛNÎ, Nureddin Ahmed b. Muhammed (v.580/1184),*Matüridiyye Akaidi*, (Çev.: Bekir Topaloğlu), Ankara 1979.
- SA'DÎ, Abdurrahman b. Nâsir, *Kur'ân'ı Anlamada Temel Esaslar*, (Çev.: Abdulcelil Candan), Guraba Yayınları, İstanbul 2008.
- SA'LEBÎ, Ebu İshak Ahmed, *Tefsirü Sa'lebî*, (Thk.: Ebu Muhammed b. Âşur), Daru İhyau't'Turasü'l Arabî, Beyrut 2002.
- SOYSALDI, Mehmet, *Kur'ân'ı Anlama Metodolojisi*, Fecr Yayınevi, Ankara 2001.
- SUYUTÎ, Ebu Fadl Celaleddin Abdurrahman İbni Ebi Bekr, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'ân*, (Tahk.: Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim), Menşuratü Rıda, 1323.
- ŞA'RÂVÎ, Muhammed Mütevellî, *Minhacü's- Salihin*, el- Mektebetü'l Asriyye, Beyrut 2006.
- ŞERİATÎ, Ali, *Hac*, Fecr Yayınları, Ankara 2009.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethü'l Kadîr*, Darü'l Ma'rife, Beyrut 2007.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethü'l Kadîr*, Darü'l Ma'rife, Beyrut 2007.
- TAFTAZANÎ, Sa'duddin Mesud b. Ömer, *Şerhu'l-Akaid*, (Çev.: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 1980.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Hitap", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1992.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Bezm-i Elest”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1998.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Azim Dağıtım, 1992.

YURDAGÜR, Metin, *Allah'ın Sıfatları*, Nurel Matbaası İstanbul 1984.

ZEMAHŞERÎ, Ebü'l Kasım Mahmûd b. Ömer, *Tefsîru'l-Keşşâf 'an Hakâiki Ğevâmidi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvî'l fî Vucûhi't-Te'vîl*, Beyrut ts.

ZERKEŞÎ, Bedrüddin Muhammed bin Abdullah, *el-Burhan fî Ulumi'l Kur’ân*, Daru'l-Turas, Kahire ts:

ZEYDAN, Abdülkerim, *Fıkıh usûlü*, (Terc.: Ruhi Özcan), MÜİFAV Yayınları, İstanbul 1992.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *Fert ve Topluma Kur’ân’ın Mesajı*, (Terc.: Halil İbrahim Kutlay), Risale Yayınları, İstanbul 1995.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *Usûlü'l Fıkhı'l İslamî*, Daru'l Fikri, 1. baskı, Dimeşk 1986.

ÖZET

“Kur’ân’ı Kerim’de Hitap Şekilleri” konulu çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, araştırmanın konusunu, önemini, amacını, metodunu izah etmeye çalıştık. Ayrıca yine bu bölümde Kur’ân hitabının keyfiyetini ve içeriğini açıklamaya ile hitabın tanımını yapmaya çalıştık.

İlk bölümde, Kur’ân hitabının dil ve önemi, Kur’ân hitabının belağı yapıdaki yerini, Kur’ân hitabının temel özelliklerini, Kur’ân hitaplarının kelam olma özelliğini ile Kur’ân hitaplarının Fıkıh üsûlcüleri açısından tasnifini incelemeye çalıştık.

İkinci bölümde ise, Kur’ân-ı Kerim’de hitap şekillerini ile Hz. Peygamber (s.a.s.) şahsında bütün muhataplara yapılan genel hitapları incelemeye çalıştık.

Sonuçta ise, çalışmamızda ulaştığımız temel fikirleri ile kanaatlerimizi özetledik.

ABSTRAC

Our research about expression in the Quran includes entrance and two sections.

In introduction, we tried to explain the subject, the aim and the importance of the study. And we also attempted to show the quality of the Holy Koran's rhetoric in this part.

In the first part, we tried to examine the basic specialities of the Holy Koran's rhetoric. We put stress on the language, the significance of it. And we examined the place of the Holy Koran's style in the oratorical structure. And then the characteristics of the style of the Holy Koran and its classification in terms of the Koran scholars.

In the second part, we analysed the oratorical styles of the Koran and the general addresses that are to all humankind in the presence of prophet Muhammad (s.a.s.).

In the conclusion part we summarized our basic ideas and opinions.